

Utracone ⇒ ocalone

Utracone ⇒ ocalone

- Historia powstania i rozpadu
zbiorów Muzeum Ziemi Sądeckiej •
oraz powojenne losy
Muzeum w Nowym Sączu

KATALOG WYSTAWY

29 września – 31 października 2023

DOM GOTYCKI
ul. Lwowska 3

⇒ Wstęp

Muzeum Ziemi Sądeckiej będzie silnie podtrzymywało plemienną żywotność naszego regionu. [...] Muzeum będzie także uczyć historycznego sposobu patrzenia na fakty i zjawiska wieków minionych, tym samym spełni swe zadanie dla nauki, szczególnie dla kształcenia młodzieży.

Romuald Reguła

Oddajemy w Państwa ręce katalog towarzyszący wystawie „Utracone, ocalone”, zrealizowanej w ramach projektu „Historia powstania i rozpadu zbiorów Muzeum Ziemi Sądeckiej oraz powojenne losy Muzeum w Nowym Sączu”, dofinansowanego ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z programu „Badanie polskich strat wojennych”, której głównym celem było ukazanie strat wojennych poniesionych przez Muzeum Ziemi Sądeckiej w latach 1939–1945.

Instytucjonalne początki muzealnictwa sądeckiego sięgają 1909 r. Prawie dwadzieścia lat później, w 1938 r., Muzeum pomieszczono w wyremontowanym zamku starościńskim, w którym zgromadzono kilkutyśne zbiory z zakresu archeologii, historii, etnografii i historii sztuki. Wybuch II wojny światowej przekreślił dalszy rozwój nowosądeckiej instytucji muzealnej. Okupacja doprowadziła bowiem nie tylko do utraty większości zabytkowych przedmiotów, ale również do zniszczenia samej siedziby Muzeum, która została wysadzona w powietrze 18 stycznia 1945 r. To, co zostało ze zbiorów muzealnych, stanowiło jedynie niewielki szczątek przedwojennej całości, ocalały głównie dzięki Romanowi Szkaradkowi i Romualdowi Regule, przedwojennym kustoszom, zaangażowanym bez reszty w ratowanie historycznego dziedzictwa Sądecczyzny.

Działania mające na celu reaktywację Muzeum w Nowym Sączu podjęto niemal bezpośrednio po wyparciu Niemców z terenów Sądecczyzny. Ogromne trudności w zakresie usuwania skutków wojny i okupacji sprawiły, że nie przyniosły one natychmiastowego rezultatu. Czekać na to trzeba było do 10 września 1946 r., kiedy to w nowych warunkach ustrojowych nowosądecka instytucja muzealna na nowo podjęła realną działalność, podlegając organizacyjnie Ministerstwu Kultury i Sztuki.

Wystawa będąca podstawą wydania katalogu składała się z trzech części. Część pierwsza pt. *Jak to się zaczęło?* odnosiła się do genezy i początków instytucji muzealnej. Część druga pt. *Od Muzeum Ziemi Sądeckiej do Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu* przedstawiała główne problemy muzealnicze, takie jak pozyskanie siedziby własnej oraz tworzenie ekspozycji stałej. Część trzecia pt. *Zbiory muzealne przedwojenne* przybliżała utraconą spuściznę historyczno-kulturową. Ważne dopełnienie całości stanowiła prezentacja eksponatów ocalałych z zawieruchy wojennej i okupacji niemieckiej, znajdujących się obecnie w zbiorach trzech działów Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu: Etnograficznego, Historyczno-Archeologicznego i Sztuki.

Niniejsza publikacja stanowi próbę kompleksowego ukazania historii Muzeum w Nowym Sączu, ze szczególnym uwzględnieniem zagadnienia zniszczeń i strat poniesionych w latach 1939–1945. Równie istotnym celem przyświecającym jej autorom było przybliżenie Sądeczanom dziejów jednej z najważniejszych instytucji kultury miasta i regionu: zamyślanej nieśmiało od połowy XIX w., powstałej w formie załączkowej w 1909 r., funkcjonującej realnie w przestrzeni publicznej od 1938 r., niszczonej i likwidowanej w latach okupacji niemieckiej, reaktywowanej po II wojnie światowej, rozbudowywanej instytucjonalnie od 1946 r. w zmieniających się uwarunkowaniach społeczno-politycznych.

Wystawa i katalog w znacznym stopniu umożliwiły zaprezentowanie głównych problemów związanych z historią muzealnictwa sądeckiego. Doceniając włożony weń trud, pragnę podziękować wszystkim, którzy przyczynili się do realizacji tego niezwykle ważnego dla tożsamości regionu sądeckiego projektu wystawienniczego. Do grona tego zaliczam zarówno twórców wystawy, jak i autorów tekstów katalogowych. Szczególne słowa wdzięczności kieruję pod adresem Pani Beaty Wierzbickiej – kierownika Działu Historyczno-Archeologicznego Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu – oraz zespołu współpracowników, dzięki którym ambitne przedsięwzięcie wystawiennicze zostało pomyślnie zrealizowane, umożliwiając w niedalekiej przyszłości podjęcie problematyki przeszłości muzealnictwa sądeckiego w formie zbliżonej do monograficznej.

Dyrektor Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu

Robert Ślusarek

Zamek sądecki w latach 20. XX w.

Piotr Wierzbicki

⇒ Obraz zamku sądeckiego na przestrzeni wieków – analiza stanu badań

Dwór (zamek) Królewski w Mieście Nowym Sączu. Wprzód brama z sieni z wielkimi drzwiami od strony miasta i rygiel na bramie¹.

Ten zamek leży nad Dunajcem i Kamienicą rzekami przy bramie miejskiej krakowskiej².

Od lat w Nowym Sączu toczy się spór co do początków zniszczonego przez Niemców 18 stycznia 1945 r. zamku sądeckiego³, jego kształtu, znaczenia oraz zachowanych źródeł. Ruiny

1 *Lustracja 1540 r.*, Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), ASK Dz. LIV, s. 24 (mf. 20331), k. 14, *Curia Regalis in Civitate Sandecz. Primo porta ex menio cu[m] ostiis magnis a Civitate et seraculu[m] supra porta[m]* – edycja językowa z języka łacińskiego i tłumaczenie dr K. Gara. Zob. też J. Rajman, *Zamek królewski w Nowym Sączu (około 1300-1611)*, Kraków 2023, s. 284, przypis 155.

2 *Lustracja 1627 r.*, AGAD, MK Dz. XVIII, t. 22 (mf. 301), k. 184.

3 Zagadnienie zniszczenia zob.: D. Golik, *Tadeusz Dymel „Srebrny” – bohater czy konfident?*, „Rocznik Sądecki”, t. XXXVIII, 2010.

zamku (odbudowano tylko Basztę Kowalską) są świadectwem zniszczeń dokonanych podczas II wojny światowej i niemyym dowodem utraconego dziedzictwa kulturowego. Jeszcze przed wojną, w latach 1930-1938, doszło do odrestaurowania tej budowli i umieszczenia w jej murach Muzeum Ziemi Sądeckiej⁴. Przed laty zamek był jednym z najważniejszych obiektów miasta, stanowił centrum administracyjne starostwa i miejsce, gdzie przechowywano księgi grodzkie sądeckie⁵.

[...] *Księgi grodzkie. W białej skrzyni cztery stare książki, trzy książki zszyte w skórach z pergaminu, czwarta zszyta w czerwonej skórze; cztery książki oprawione w czerwonej skórze. Liczba wszystkich sądeckich ksiąg grodzkich: 8. Owe księgi są przechowywane u pana podstarościego sądeckiego [...]*⁶.

[...] *W tejże sieni drugi sklep, także zamczysty do chowania ksiąg grodzkich [...]*⁷.

Dzieje zamku były burzliwe, obecnie przesuwają się jego powstanie na okres przedlokacyjny⁸, niemniej jednak od lat wskazywano, że mogło do tego dojść za czasów panowania króla Wacława II (1270-1305) z dynastii czeskich Przemyślidów, w związku z lokowaniem Nowego Sącza w latach 1292-1305⁹. Bezsprzecznie powstanie zamku w Nowym Sączu związane było z rozbudową miasta¹⁰, brakuje jednak materiałów archiwalnych pozwalających wskazać właściwy czas jego powstania. Pierwsze najbardziej wiarygodne informacje o sądeckiej twierdzy pochodzą z czasów panowania Kazimierza Wielkiego (1330-1370), kiedy miasto przeżywało okres rozbudowy urbanistycznej. Historyk Jerzy Rajman poruszając temat zamku sądeckiego w czasach kazimierzowskich, wskazuje na jego powstanie w okresie sprawowania władzy przez Wacława II¹¹. Natomiast ksiądz Jan Sygański, badacz historii miasta z przełomu XIX i XX w., podaje, że budowa fortyfikacji miała miejsce około 1350 r.¹² Jego opinię przytacza w swoim opracowaniu Ignacy Kwieciński¹³, który równocześnie zakłada, że pierwotny gród obronny miał

4 O działaniach Komitetu zob. B. Urbański, *Komitet odbudowy zamku królewskiego w Nowym Sączu i jego działalność w okresie międzywojennym*, „Almanach Sądecki”, nr 3/4, 2008, s. 13-28. Za P. Wierzbicki, *Najstarsze źródła do historii zamku sądeckiego*, „Zeszyty Sądecko-Spiskie”, t. 10, 2017, s. 45 i 50. O Muzeum Ziemi Sądeckiej zob. też E. Chwalewik, *Zbiory Polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie. W porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*, T. II, N-Ż, Warszawa-Kraków MCMXXVII, s. 18.

5 Regularne zapisy w księgach grodzkich sądeckich miały miejsce od 1516 roku, o czym pisze I. Kwieciński, *Zamek Królewski w Nowym Sączu*, wyd. II, Nowy Sącz 1927, reedycja 2001, s. 16.

6 *Lustracja z 1540 r.*, AGAD, ASK Dz. LIV, s. 24 (mf. 20331), k. 16v, Acta castrensia. In cista alba quattuor libri antiqui. Tres libri in cutibus de pergamenis consuti; liber quartus consutus in cutem rubea[m]. Quattuor libri introligati in cutibus rubeis. Numerus omnium actorum castrensiu[m] sandecensiu[m] octo. Acta ista apud dominum vice capitaneu[m] sandecen[sem] servantur – edycja językowa z łaciny i tłumaczenie dr K. Gara. Zob. też P. Wierzbicki, *Najstarsze źródła...*, s. 48.

7 *Lustracja z 1616 r.*, AGAD, MK Dz. XVIII, L. t. 20 (mf 299), k. 83. Zob. też Archiwum Narodowe w Krakowie Oddział w Nowym Sączu (dalej: ANKONS), sygn. 926, s. 1; P. Wierzbicki, *Najstarsze źródła...*, s. 49.

8 Co próbuje udowodnić J. Suwała, *Geneza zamku Sandecz*, [w:] *Geneza i plany zamku sądeckiego*, Nowy Sącz 2020, s. 5-12.

9 F. Kiryk, *Stolica ziemi sądeckiej*, [w:] *Dzieje miasta Nowego Sącza*, t. I, pod red. F. Kiryka, Kraków 1992, s. 296; Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Sztuka gotycka*, [w:] *Dzieje miasta Nowego Sącza*, t. I, pod red. F. Kiryka, Kraków 1992, s. 240; L. Migrała, *Zamek sądecki w świetle relacji i badań historycznych*, „Rocznik Sądecki”, t. XL, 2012, s. 170; J. Suwała, *Geneza zamku...*, s. 13-14.

10 Zwraca na to uwagę J. Rajman, *Zamek królewski...*, s. 61 i n. Zob. też M. Piber-Zbieranowska, *Nowy Sącz*, [w:] *Atlas historyczny Polski. Województwo krakowskie w drugiej połowie XVI wieku*, pod red. A. Rutkowskiego, cz. II, Warszawa 2008, s. 223-224 i 225.

11 J. Rajman, *Zamek królewski...*, s. 61-84 i 132-140.

12 J. Sygański, *Historia Nowego Sącza*, t. III, Lwów 1902, s. 1; tenże, *Nowy Sącz i jego pamiątki dziejowe*, Nowy Sącz 1892, s. 22. Zob. L. Migrała, *Zamek sądecki...*, s. 169; P. Wierzbicki, *Najstarsze źródła...*, s. 50; tenże, *Szlak spisko-sądecki. Szkic ze wskazaniem na źródła do Spisza i zamków Lubowla, Podoliniec, Nowy Sącz i Czorsztyń*, Nowy Sącz-Lubovnia 2010, s. 21; tenże, *Spiśsko-sądecka obchodna cestá. Náčrt zo spišských zdrojov a hradov Lubovňa, Podolinec, Nový Sącz a Czorsztyń*, Nový Sącz-Lubovňa 2010, s. 19-20.

13 I. Kwieciński, *Zamek Królewski w Nowym Sączu*, wyd. II, Nowy Sącz 1927, reedycja 2001, s. 16.

zostać zbudowany jeszcze w XIII w.¹⁴ Stwierdza to, powołując się na historyka ks. Jana Długosza, który napisał w kontekście założenia klasztoru Franciszkanów w 1297 r. w Nowym Sączu przez Wacława II *propre curiam Regami versum occidentem sitam, collegium duodecym fratrum illicie collocavit*¹⁵. Z kolei Szczęśny Morawski, znawca Sądecczyzny, wspomina, że Kazimierz Wielki założył w północno-zachodniej części miasta zamek z jedną wieżą i dwiema basztami¹⁶. Warto zaznaczyć, że Jan Sygański pisząc o zamku sądeckim, konsultował się w tej sprawie ze wspomnianym wyżej Szczęśnym Morawskim. Jak wynika z prowadzonej między nimi w 1893 r. korespondencji, obaj uznali, że jego początki sięgają czasów Kazimierza Wielkiego¹⁷. Pamiętać należy, że w tym wypadku mówimy o zamku tzw. kazimierzowskim, bowiem koncepcja wcześniejszego istnienia tego typu fortalicji została ogólnie przyjęta. Porusza ten temat w najnowszej monografii zamku Jerzy Rajman, omawiając jego znaczenie w czasach Władysława Łokietka, a następnie w polityce i podróżach Kazimierza Wielkiego¹⁸. Dodatkowo należy zaznaczyć, że wcześniejsza osada Kamienica, na której lokowano Nowy Sącz, miała charakter obronny, na co znajdujemy potwierdzenie w źródłach pisanych. Można przyjąć, że stanowiła ona tzw. strażnicę obronną na szlaku handlowo-komunikacyjnym z Węgier, opartą o rzeki Dunajec i Poprad¹⁹. Powracając do lokacji miasta przez Wacława II, trzeba mieć świadomość, że powstały ośrodek miał mieć nie tylko charakter handlowy, ale również militarny, w związku z czym musiał być wyposażony w elementy obronne, do których należał wymieniony w 1297 r. przy fundacji franciszkanów dwór lub zamek królewski²⁰. Rozważając tę sprawę nie sposób pominąć sugestii Heleny Langerówny, która wskazywała, że Przemysłida myślał głównie o zabezpieczeniu tego obszaru militarnie i o stworzeniu w tym celu obiektu warownego, tj. zamku²¹. Ten pogląd przyjął w swoich badaniach również Stanisław Kołodziejski²². O wcześniejszym istnieniu takiej budowli świadczy m.in. przywilej wsi Trzetrzewina z 1353 r., nakazujący płacić 12 groszy na zamek, który istniał na pewno jeszcze przed 1350 r.²³ Biorąc pod uwagę powyższe wskazania, uzasadnionym jest twierdzenie, że w 1355 r. Elżbieta Łokietkówna (1305-1380), królowa węgierska, siostra Kazimierza Wielkiego i żona Karola Roberta Andegaweńskiego (1288-1342), króla Węgier, mogła zatrzymać się na zamku, aby odebrać, w zastępstwie syna Ludwika Węgierskiego (1326-1382), hołd od przedstawicieli stanów polskich, co przewidywała w tym samym roku zawarta umowa sukcesyjna²⁴. Namacalne poświadczenie faktu istnienia fortalicji sądeckiej²⁵ stanowi m.in. wzmianka o powstaniu sądu wyższego prawa niemieckiego na zamku

14 Tenże, s. 15-16.

15 J. Długosz, *Liber Beneficiorum*, t. III, Kraków 1864, p.(s.) 467. Tłum. za dr K. Garą, [...] właściwie usytuowane na zachód od dworu (zamku) królewskiego umieścił kolegium dwunastu braci [...]. Zob. też J. Suwała, *Zamek...*, s. 19.

16 S. Morawski, *Sądecczyzna*, T. II, s. 250; I. Kwieciński, *Zamek...*, s. 15.

17 Cyt.: [...] Czy nie wiadomo, kiedy zamek nowosądecki Kazimierz Wielki założył? [...], H. Barycz, *Zbiór ocalałych resztek listów do Szczęsnego Morawskiego z lat 1852-1897*, „Rocznik Sądecki”, t. II, 1949, s. 349.

18 Zob. J. Rajman, *Zamek królewski...*, s. 88-127.

19 Zob. I. Kwieciński, *Zamek...*, s. 16.

20 O tym L. Migrała, *Zamek...*, s. 170.

21 Zob. H. Langerówna, *System obronny doliny Dunajca w XIV w.*, Kraków 1929.

22 S. Kołodziejski, *Średniowieczne budowle warowne w dolinie Dunajca w świetle nowszych badań*, „Rocznik Sądecki”, t. XX, 1992, s. 22-23.

23 AGAD MK. Dz. XVIII, t. 20 (mf. 299), k. 65v. *Z sołtystwa z Trzetrzewiny – powinien tedy sołtys podług pomienionego przywileju (z 1353) zasadzenia sołtystwa annuatim [...] płacić do zamku groszy 12. Świadczy to o tym, że zamek musiał już wówczas istnieć.* Za P. Wierzbicki, *Najstarsze źródła...*, s. 45 i 50.

24 Por. M. Spórna, P. Wierzbicki, *Słownik władców polskich i pretendentów do tronu polskiego*, Kraków 2003, s. 117; P. Wierzbicki, *Szlak spisko-sądecki...*, s. 7; tenże, *Spisisko-sądecka obchodna...*, s. 6.

25 J. Rajman, *Zamek królewski...*, s. 107-118; L. Migrała, *Zamek...*, s. 171 i F. Kiryk, *Stolica ziemi sądeckiej...*, s. 297.

królewskim w Nowym Sączu w 1362 r., podobnie jak przywilej wydany klaryskom starosądeckim przez Ludwika Węgierskiego w 1381 r., określający, że chłopci i kmiecie z dóbr klasztornych mają oddawać dwa dni w robociźnie na rzecz zamku²⁶. Powyższe dokumenty jednoznacznie potwierdzają funkcjonowanie zamku za panowania Kazimierza Wielkiego, a także stanowią wiarygodne źródło informacji o tej budowlu. Wcześniejsze wzmianki archiwalne pozwalają jedynie na domysły w kwestii początków zamczyska, ale nie dają jednoznacznego wskazania. Stąd też Jan Sygański i Szczęsny Morawski, a za nimi inni historycy, jeśli mówili o początkach sądeckiej twierdzy, to przede wszystkim wskazywali na czasy Kazimierza Wielkiego. Krzysztof Moskał w swej publikacji o zamkach nad Dunajcem i Popradem, napisał, że *nie ma go jednak w spisie zamków wybudowanych przez tego monarchę*²⁷.

Innym, choć też niemiarodajnym, źródłem wskazującym na czas powstania zamku jest stanowisko starosty sądeckiego. Z ustaleń historyków wynika, że urząd ten wprowadził na terenie Sądeczyzny Kazimierz Wielki w pierwszej poł. XIV w. Funkcję tę sprawowali kolejno Piotr Wydźga i Piotr ze Szczekocina²⁸, którzy jako zastępcy króla winni rezydować w grodzie lub zamku²⁹, na co potwierdzenie znajdujemy w przywileju koszyckim z 1374 r.³⁰ Wynika z tego, że sądecki zamek musiał już wtedy istnieć.

Wzmianki o pobycie lub możliwości pobytu na zamku sądeckim znamienitych gości odnajdujemy w różnych źródłach. Prawdopodobnie w 1370 r. Ludwik Andegaweński jadąc z Węgier po koronę do Krakowa po śmierci Kazimierza Wielkiego, przejeżdżał przez Nowy Sącz. Jest możliwe, że zatrzymał się w rezydencji królewskiej³¹. Ponadto Elżbieta Łokietkówna przebywała w Nowym Sączu w 1376 r.³², a następnie w latach 1383 i 1384 podczas dwóch zjazdów możnowładztwa Królestwa Polskiego³³. W październiku 1384 r. oczekiwano, zapewne na zamku, na przybycie przyszłej królowej Jadwigi Andegaweńskiej (1373/1374-1399), a z kolei w 1385 r. ona sama miała przyjąć tu swego szwagra Zygmunta Luksemburskiego (1368-1437), króla Węgier³⁴. W roku 1395 zjazd monarszy również odbył się w siedzibie królewskiej³⁵. Odnotowano także wizyty króla polskiego Władysława Jagiełły (ok. 1362-1434) w latach 1397-1424. Zamek wzmiankowany jest wówczas przez Jana Długosza w kontekście wielkiej wojny z Zakonem Krzyżackim w latach 1409-1411³⁶. Kolejni monarchowie z dynastii Jagiellonów również rezydowali na sądeckim dworze obronnym, tj. Władysław IV Warneńczyk (1424-1444) jadąc w 1440 r. na Węgry po koronę, jego brat Kazimierz Jagiellończyk (1427-1492) w latach 1471, 1472 i 1477 oraz jego synowie w latach 1469-1470 wraz Janem Długoszem (1415-1480),

26 Sz. Morawski, *Sądeczyzna*, t. II, Nowy Sącz 2008, s. 25–26. Za P. Wierzbicki, *Najstarsze źródła...*, s. 45 i 50.

27 K. Moskał, *Grody i zamki nad Dunajcem i Popradem*, Nowy Sącz 2011, s. 103.

28 S. Cynarski, A. Falniowska-Gradowska, *Szlachta urzędnicza w Nowym Sączu*, [w:] *Dzieje miasta...*, s. 750.

29 O tym i o zagadnieniu starosty szerzej J. Rajman, *Zamek królewski...*, s. 107-118; L. Migrała, *Zamek...*, s. 171-172.

30 *Privilegium Ludovici regis z 1374 r.*, [w:] *Jus polonicum, Codicibus veterbis et manuscriptis et editionibus quibusque collatis, edidit Joannes V. Bandtkie*, Warszawa 1831, s. 185, za J. Suwała, *Geneza...*, s. 19. Zob. też J. Rajman, *Zamek królewski...*, s. 143-144.

31 Pisze o tym *Kronika Janka z Czarnkowa*, tłum. Jan Żerbiło, oprac. tekstu i przypisów D. Kowalski, Kraków 2001, s. 27. Zob. też L. Migrała, *Zamek...*, s. 172; P. Wierzbicki, *Najstarsze źródła...*, s. 45; tenże, *Szlak spisko-sądecki...*, s. 7; tenże, *Spisisko-sądecka obchodna...*, s. 6-7.

32 L. Migrała, *Zamek...*, s. 172. Szerzej J. Rajman, *Zamek królewski...*, s. 141-144.

33 *Kronika...*, s. 126-127 oraz s. 145-146.

34 J. Długosz, *Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, księga X 1370-1405, Warszawa 1981, s. 267.

35 I. Kwieciński, *Zamek...*, s. 22; Szczęsny Morawski, *Sądeczyzna*, t. II, s. 49-54.

36 A. Gąsiorowski, *Itinerarium króla Władysława Jagiełły 1386-1434*, Warszawa 1973, s. 104-105; J. Długosz, *Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, księga XI 1406-1412, Warszawa 1982, s. 63, 64, 66, 68, 19; J. Rajman, *Zamek królewski...*, s. 155-169 i 176-197; I. Kwieciński, *Zamek...*, s. 22-23. Zob. też M. Spórna, P. Wierzbicki, *Słownik władców...*, s. 464.

wychowawcą i historykiem, a w 1494 r. Jan Olbracht (1459-1501) prowadzący wówczas aktywną politykę węgierską. W 1513 r. na sądeckim zamku zatrzymała się Barbara Zapolya (1495-1515), odprowadzona przez panów węgierskich, pierwsza żona Zygmunta I Starego (1467-1548), króla Polski³⁷. Znamienici goście i ważne wydarzenia historyczne podkreślają znaczenie warowni, która niewątpliwie w XV w. przeżywała swego rodzaju renesans. Niewiele wiemy na temat wyglądu samego budynku, są jedynie wzmianki o kaplicy zamkowej z 1467 r. w stylu gotyckim³⁸. Ze źródeł XVI-wiecznych dowiadujemy się, że w 1522 r. zamek ulega dwukrotnie pożarom³⁹.

Opis lustracyjny z 1540 r. potwierdza zły stan zabudowy zamkowej na przełomie XV i XVI w., określa poszczególne zabudowania i zmiany po przeprowadzonych pracach remontowych na początku XVI w., kontynuowanych w latach 1530-1532⁴⁰ przez starostę sądeckiego Jana Pieniążka herbu Odrowąż⁴¹.

Podobny obraz budynku wyłania się z zapisów w lustracji z 1569 r. [...] *Itsz Dom murowany bardzo szye porysował potrzebuie wielkiew a pilney poprawy y podyechanya, bo gdzieby themu w czas nie zabyezano pewneye by upadł. Isz kuchnya ledwie szye nie obaly potrzeba ynną budowac. I tesz blanki na murzach wyatr powywywał, a na drugich dachu nie masz [...]*⁴². Należy zaznaczyć, że w latach 1555-1557 obwarowania miasta przeszły remont na polecenie króla Zygmunta II Augusta (1520-1572)⁴³. Wcześniejsza o pięć lat lustracja w ogóle nie opisuje zamku, znajdujemy tam jedynie wzmianki odnoszące się do niego w kontekście tzw. powinności zamkowych (robocizna, czynsze, daniny miasta Nowy Sącz i miejscowości starostwa sądeckiego). Dowiadujemy się, że komornicy z Gostwicy, Mszalnicy i Ptaszkowej zobowiązani byli oddawać przędzę do zamku, a z Woli Królewskiej zbierano siano dla zamku. Natomiast z Piwnicznej dostarczano drewno do kuchni dworskiej. Z kolei rzeźnicy i szewcy z miasta Nowy Sącz oddawali na zamek swe wyroby. Dochody z przynależących do zamku blechów i hamrów szły na jego utrzymanie. Podobnie było z młynami, z których pieniądze przeznaczano na tzw. potrzebę zamkową. Do tego pozostałe wsie klasztorne i królewskie płaciły czynsz i poradne. W zapisach lustracyjnych z 1569 r. odnajdujemy informacje o kosztach utrzymania zamku, służby i urzędników. Nie pozwala to jednak zorientować się w faktycznym stanie samej budowli⁴⁴.

Warto zaznaczyć, że zamek sądecki spełniał funkcje administracyjne, ponieważ mieściło się w nim starostwo grodowe, obejmujące swoim zarządem Nowy Sącz oraz miasto

37 J. Długosz, *Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, księga XI i XII 1431-1444, Warszawa 2004, s. 303; tenże, *Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, księga XI i XII 1462-1480, Warszawa 2006, s. 289-290, 307 i 421; J. Rajman, *Zamek królewski...*, s. 190-197, s. 238-242; E. Duczmala, *Jagiellonowie*, Kraków-Poznań 1996, s. 366-368; M. Stevik, *Zamek Lubowla od XIV do XVIII wieku. Rys historyczny*, „Almanach Sądecki”, nr 1/2, 2009, s. 17-18; L. Migrała, *Zamek...*, s. 172-173; K. Moskal, *Grody i zamki...*, s. 103-104.

38 J. Sygański, *Historia...*, t. III, s. 2; I. Kwieciński, dz. cyt., s. 17; P. Wierzbicki, *Najstarsze źródła...*, s. 45 i 50.

39 J. Sygański, *Historia...*, t. III, s. 3-4, o tym szerzej J. Rajman, *Zamek królewski...*, s. 270-276.

40 Pełen inwentarz zamku z 1540 r. AGAD, ASK Dz. LIV, s. 24 (mf. 20331), k. 13-16v. O początkach XVI wieku i sytuacji zamku szerzej wraz z opisem warowni sądeckiej J. Rajman, *Zamek królewski...*, s. 262-269 i 280-298 o zamku i lustracji z 1540 r.; M. Piber-Zbieranowska, *Nowy Sącz...*, s. 226.

41 Zob. AGAD, ASK Dz. LIV, s. 24 (mf. 20331), k. 15v; S. Cynarski i A. Falniowska-Gradowska, *Szlachta urzędnicza w Nowym Sączu [w:] Dzieje miasta Nowego Sącza...*, t. I, s. 776. Zob. też J. Rajman, *Zamek królewski...*, s. 277-279.

42 P. Wierzbicki, *Szlak spisko-sądecki...*, s. 90; tenże, *Spiśsko-sadecką obchodna...*, s. 87; tenże, *Najstarsze źródła...*, s. 48.

43 Zachowały się rachunki z tych prac – zob. Archiwum Narodowe w Krakowie (ANKr), Akta Depozytalia (AD) 149, s. 1-17; zob. też Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Sztuka gotycka, [w:] Dzieje...*, s. 489-490.

44 *Lustracja województwa krakowskiego 1564*, cz. I, wyd. J. Małecki, Warszawa 1964 (starostwo sądeckie s. 153-178), s. 155, 157, 161, 163-164, 166, 170-171; P. Wierzbicki, *Najstarsze źródła...*, s. 45 i 50.

Piwniczna wraz całym powiatem sądeckim⁴⁵. Przechowywano tam księgi grodzkie sądeckie, do których przyjmowano wpisy zeznań dotyczących obrotu nieruchomości, ponadto sprawy karne, egzekucje wyroków, relacje, manifesty, protestacje, plenipotencje, oblaty, sprawy z tzw. років skargowych oraz inskrypcje wieczyste i czasowe⁴⁶. Na zamku oprócz starosty sprawowali urzędy: podstarości, sędzia i pisarz oraz burgrabia – zarządca zamkowy⁴⁷. Znaczenie zamku jako centrum administracyjno-sądowego wykraczało poza samo miasto i miało charakter regionalny⁴⁸. Zamek sądecki obok podobnych budowli w Czorszynie, Lubowli i Podolińcu pełnił rolę twierdzy nadgranicznej, stanowiącej element systemu obronnego południowej granicy Rzeczypospolitej oraz szlaku handlowego z Węgier, nazywanego w tej części szlakiem sądecko-spiskim.

Od 1590 r. do 1754 r., z krótkimi przerwami obejmującymi 20 lat, sądecka twierdza znajduje się w rękach rodu Lubomirskich herbu Szreniawa, stało się tak za sprawą wykupu przez Sebastiana Lubomirskiego starostwa sądeckiego od Spytka Jordana⁴⁹. W tym czasie miała miejsce przebudowa zamku, którą rozpoczęto w XVI w., a następnie kontynuowano w XVII w., co było konsekwencją pożaru w 1611 r.⁵⁰ To właśnie z pierwszej poł. XVII w., a dokładnie z lat 1616 i 1627, dysponujemy najbardziej obszernymi opisami sądeckiego kompleksu warownego, nowo wybudowanego, który miał posiadać podwójną linię murów od strony Dunajca i stanowić ufortyfikowany narożnik miasta Nowego Sącza⁵¹. Był wybudowany w stylu renesansowym i barokowym. Można stwierdzić, że czasy Lubomirskich do potopu szwedzkiego (1655-1660), to okres świetności tej budowli⁵². W trakcie najazdu Szwedów zamek ponownie stał się miejscem odwiedzin królewskich. Był tu pod koniec września 1655 r. król Jan II Kazimierz (1609-1672), który uciekał przed wrogiem. Miasto opuścił 3 października, dzień później pojawiły się wojska nieprzyjacielskie, które zajęły Nowy Sącz wraz z fortecą. Stała się ona ich głównym punktem

45 Powiat sądecki liczył 3921 km² i w tym okresie były to dzisiejsze powiaty: nowosądecki, limanowski, nowotarski i tatrzański, w obręb powiatu sądeckiego wchodził Spisz, tzw. starostwo spiskie, które obejmowało 15 wsi i 13 miast i sześć enklaw otoczonych ziemiami węgierskimi. Obszary te zostały przyłączone do Polski na mocy układu z 8 listopada 1412 r., w obrębie administracyjnym tegoż powiatu znajdowały się miasta Wojnicz, Bochnia, Brzesko czy Nowy Targ – z oprac. H Madurowicz, A Podraza, *Regiony gospodarcze Małopolski zachodniej w drugiej połowie XVIII wieku*, Wrocław 1958, s. 151 i 162; J. Rzońca, *Sądeckość w pierwszej połowie XVIII wieku w opisie księży Jana i Stanisława Owińskiego*, „Rocznik Sądecki”, t. XXX, 2002, s. 157; *Rejestr poborowy województwa krakowskiego z roku 1682 wraz z aneksem miast według rejestru z roku 1655*, pod red. S. Inglota, oprac. E. Trzyna, I. Żyga, Wrocław 1959. Opis powiatu nazwanego sądecko-czchowskim znajduje się na s. 199-275.

46 Księgi grodzkie sądeckie z lat 1516-1784 przechowywane są w zasobie Archiwum Narodowego w Krakowie. S. Kutrzeba, *Katalog Krajowego Archiwum Aktów Grodzkich i Ziemskich w Krakowie*, „Teki Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej”, t. III, Kraków 1909, s. 37; Księgi grodzkie sądeckie, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/de/zespol/-zespol/30645>.

47 O tym szerzej L. Migrała, *Zamek...*, s. 174, a przede wszystkim A. Falniowska-Gradowska, *Szlachta urzędnicza w mieście*, [w:] *Dzieje...*, s. 745-789.

48 Że tak było, potwierdza choćby dokument z 22 sierpnia 1555 r. wydany na zamku albo dworze sądeckim przez Jana Gabońskiego, podstarościego sądeckiego, do mieszczan lewoczkich w sprawie bezprawnego zatrzymania Urszuli Smoczowej z Nowego Sącza przez Sebastiana Krupkę, mieszczanina lewoczkiego, który przy tym na jej dobrach spadkowych windykował bez wyroku 60 florenów tytułem długu. Podstarości prosi o rozpatrzenie tej sprawy i wzięcie w obronę wyżej wymienionej Smoczowej – za: *Wybrane sandecjana w zbiorach Archiwum Państwowego w Lewoczy*, pod red. E. Danowskiej, J. Mareckiego, wstęp B. Wierzbicka i P. Wierzbicki, Nowy Sącz 2017, s. 27, 39, 50, 61.

49 O starostach z rodu Lubomirskich – M. Marcinowska, *Lubomirscy starostowie sądecki (XVI-XVIII w.)*, „Rocznik Sądecki” t. XXVII, 1999, s. 36-47; też, *Lubomirscy starostowie sądecki i spisy*, Nowy Sącz 1998.

50 Relacja woźnego o pożarze Nowego Sącza 19 czerwca 1611 r., ANKr, Castr Sand., 112, s. 346. (j. łac.): Zygmunt III donosi rajcom sądeckim, że wysłała do Nowego Sącza komisarzy, wobec których przed starostą sądeckim mają zdać sprawę z dochodów miejskich i wskazać braki w fortyfikacji miasta 5.04.1612, Castr. Sand. 112, s. 834. Zob. też szerzej J. Rajman, *Zamek królewski...*, s. 311-326; L. Migrała, *Zamek...*, s. 176.

51 *Lustracja*, AGAD MK Dz. XVIII, t. 20, k. 83-84v i t. 22, k. 184-185v; I. Kwieciński, *Zamek...*, s. 19-20; P. Wierzbicki, *Najstarsze źródła...*, s. 48-49; tenże, *Szlak spisko-sądecki...*, s. 90-91; tenże, *Spisko-sądecka obchodna...*, s. 88-89.

52 Szerzej pisze L. Migrała, *Zamek...*, s. 176-177.

oporu 13 grudnia 1655 r., gdy mieszczenie i okoliczna ludność wznieśli powstanie pod wodzą Jana i Kazimierza Wąsowiczów. Zakończyło się ono sukcesem i wypędzeniem z miasta oraz zamku szwedzkich wojsk. Budowla ta stała się ponownie ważnym miejscem walk, gdy najeźdźcy próbowali odbić Nowy Sącz, atakując bezpośrednio obwarowania zamkowe. Skończyło się to ich porażką⁵³. Zapewne zamek doznał wówczas zniszczeń, ale nie znajdujemy na to potwierdzenia w źródłach.

Niewiele dowiadujemy się o zamku ze źródeł z drugiej połowy XVII w. Jedyne lustracja z lat 1659-1664 dość obszernie opisuje powinności zamkowe⁵⁴. Jest on też wymieniany jako ważny element obrony kresów południowych Rzeczypospolitej w okresie wojen polsko-tureckich (1683-1699), szlachta wówczas kilkakrotnie wskazywała na potrzebę jego wzmocnienia i doposażenia⁵⁵.

Najważniejsze lustracje starostwa sądeckiego zawierające zapisy do zamku sądeckiego w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie⁵⁶

Lp.	Lata	Sygnatura i mf. w archiwum	Strony lub karty w źródle	Informacje do zamku sądeckiego	Dodatkowe informacje
1.	1540	ASK Dz. LVI, s. 24 mf. 20331	k. 13-24v	k. 14-16v. opis zamku j. łac./pol.	wydana ⁵⁷
2.	1564	MK Dz. XVIII, t. 16 i 17 oraz bran. 46/49	k. 210-260 i k.185-202	brak opisu zamku, tylko wzmianki	wydana ⁵⁸
3.	1569	MK Dz. XVIII, t. 18, lustracja mf. 297	k. 234-273	k. 268v. opis zamku j. pol./łac.	wydana ⁵⁹
4.	1616-1617	MK. Dz. XVIII, t. 20 lustracja mf. 299	k. 51-96v	k. 82v-83v. opis zamku j. pol./łac.	wydana ⁶⁰

53 Zob. L. Migrała, *Zamek...*, s. 177-178; T. Nowak, *Nowy Sącz i Sądecczyzna w latach potopu szwedzkiego (1655-1657)*, „Rocznik Sądecki”, t. XIII, 1972, s. 23.

54 *Lustracja województwa krakowskiego 1659-1664*, cz. II, wyd. A. Falniowska-Gradowska i F. Leśniak, Warszawa 2005, s. 544-546, 547, 548, 549, 550, 551-552 i 553, 556, 557.

55 P. Wierzbicki, *Ziemia sądecka w okresie wojen polsko-tureckich (1683-1699)*, „Rocznik Sądecki”, t. XXXIII, 2005, s. 20, 21; *Akta sejmikowe województwa krakowskiego 1681-1696*, t. V, oprac. A. Przyboś, Warszawa-Kraków 1984, s. 20 i 21.

56 Tabela sporządzona na podstawie: P. Wierzbicki, *Szlak spisko-sądecki...*, s. 21; tenże, *Spiśsko-sadecká obchodna...*, s. 20; tenże, *Najstarsze...*, s. 47.

57 P. Wierzbicki, *Najstarsze...*, s. 47-48; J. Rajman, *Zamek królewski...*, s. 280-298.

58 *Lustracja województwa krakowskiego 1564*, cz. I..., s. 153-172.

59 P. Wierzbicki, *Szlak spisko-sądecki...*, s. 90; tenże, *Spiśsko-sadecká obchodna...*, s. 81; tenże, *Najstarsze...*, s. 48.

60 ANKONS, sygn. 926, s. 1-2; J. Sygański, *Historia...*, t. II, dodatki s. 314-315; P. Wierzbicki, *Najstarsze...*, s. 48-49.

Lp.	Lata	Sygnatura i mf. w archiwum	Strony lub karty w źródle	Informacje do zamku sądeckiego	Dodatkowe informacje
5.	1627-1629	MK. Dz. XVIII, t. 22 lustracja mf. 301	k. 141-212	k. 183v-185v opis zamku j. pol./łac.	wydana ⁶¹
6.	1659-1664	MK. Dz. XVIII, t. 24 lustracja mf. 303	k. 506-524	brak opisu zamku, tylko wzmianki	wydana ⁶²
7.	1765	MK Dz. XVII, t. 25 mf. 304	s. 1-14	brak opisu zamku, tylko wzmianki	wydana ⁶³

Kolejne informacje o warowni odnajdujemy w archiwaliach z połowy XVIII w. W 1753 r. do kaplicy zamkowej przeniesiono obraz Przemienienia Pańskiego ze spalonego kościoła franciszkanów, a na jego dziedzińcu, około 1760 r., znalazła się szkoła żydowska⁶⁴. Następna lustracja z 1765 r. dostarcza skromnych informacji o budynku, wskazując na jego zły stan: *zamek jest nadpustoszały i potrzebuje znacznej reparacji, tak w murach, jako też w budynkach na dziedzińcu będących*⁶⁵. W okresie konfederacji barskiej, 9 lipca 1768 r., sądecka fortalicia ulega pożarowi na skutek niedbalstwa konfederatów. Wynikiem zdarzenia jest poważna dewastacja zabudowy zamkowej, której zakres poznajemy na podstawie opisów inwentarzowych, sporządzonych po pożarze⁶⁶. Inwentarz spalonego zamku znajduje się w jednej z ksiąg grodzkich sądeckich z 1768 r., a jego uzupełnienie stanowi plan warowni z 1777 r. wraz z opisem i zestawem korespondencji dotyczącej zapotrzebowania na odbudowę dachu oraz informacjami o podmywaniu skarpy przez Dunajec wraz z mniej lub bardziej dokładnymi relacjami pożaru. Jest to jedyny i zarazem najdokładniejszy plan zamku z opisem i pomiarami elewacji w łokciach polskich, sporządzony w dwóch rzutach od południa ukazujących parter i piętro, ilustrujący obraz budowlę sprzed pożaru w 1768 r.⁶⁷

Materiał ten uzupełnia lustracje z XVI i XVII w. W związku z tym jest najbardziej transparentny przy współcześnie podejmowanych próbach rekonstrukcji fortalicii sądeckiej i umożliwiłby odtworzenie jej wyglądu z czasów staropolskich, czyli do momentu zajęcia Sądecczyzny przez Austriaków w 1771 r.

61 P. Wierzbicki, *Szlak spisko-sądecki...*, s. 90-92; tenże, *Spiżsko-sądecká obchodna...*, s. 81-83; tenże, *Najstarsze...*, s. 47.

62 *Lustracja województwa krakowskiego 1659-1664, cz. II...*, s. 542-571.

63 *Lustracja województwa krakowskiego 1765, cz. I powiat sądecki, szczyrzycki, biecki, czchowski oraz księstwa zatorskie i oświęcimskie*, wyd. A. Falniowska-Gradowska, Warszawa 1973, zob. s. 5-20.

64 L. Migrała, *Zamek...*, s. 178.

65 Zob. o zamku *Lustracja województwa krakowskiego 1765, cz. I...*, s. 5; J. Sygański, *Historia...*, t. III, s. 5 i 146.

66 J. Sygański, *Historia Nowego Sącza od wstąpienia Wazów do pierwszego rozbioru*, t. I, s. 57-58, 187, 229; t. II, s. 3, s. 2-7, 314-315; t. III, (zabytki dziejowe) Lwów 1902, s. 226-228. *Rewizja spalonego zamku sądeckiego w 1768 r.*, t. III, s. 3-6; zob. tenże, *Nowy Sącz i jego pamiątki dziejowe*, Nowy Sącz 1892, s. 46, 54. Przytacza go też L. Migrała, dz. cyt., s. 178-179.

67 ANKr. (Akta Depozytalia) AD 576, Acta in causa des Edlen von Grzembski en des Edlen von Wielogłowski 1777-1783, są to dokumenty dot. restauracji Zamku /wraz z planem/ l. 1777-1783, stron 136, w tym niezapisanych 2, 4, 7-10, 12-14, 16, 23, 43, 51, 62, 74, 76-81, 99, 100, 102-104, 108, 110, 118, 123, 124, 126, 127, 129, 131. Rękopis nieoprawiony – jego opis także w księdze inwentarzowej zespołu. j. łac/niem. z elementami j. polskiego. Zob. zdjęcie dość niewyraźne w *Dzieje miasta...*, t. I, s. 259, zdj. nr 116. P. Wierzbicki, *Najstarsze...*, s. 51, przypis nr 63; zob. też H. Olszewski, *Plany zamku sądeckiego ...*, s. 27-32.

Spalony zamek doczekał się remontu ze strony władz zaborczych dopiero w 1784 r. Wcześniejsze próby jego obudowy za rządów starosty sądeckiego Stanisława Małachowskiego, który sprawował tę funkcję w latach 1755-1784, nie powiodły się. W tym okresie zamek, a w zasadzie jego resztki, stały się miejscem stacjonowania wojsk austriackich, zbudowano tam piece do pieczenia chleba oraz przekształcono część pomieszczeń na sypialnie wojskowe. Starosta uzasadniał, że w związku z tym ciężar odbudowy powinien spaść na państwo. Jak wynika z opisów, budynki zamkowe zostały pokryte nowym dachem gontowym, wprawiono nowe drzwi i okna, a także poprawiono mur od strony rzeki. Koszt tych prac wyniósł ponad 2171 złotych reńskich⁶⁸. Po tych zabezpieczeniach urządzono w zamku biura administracji cyrkularnej. Jednak w 1793 r. okazało się, że zamek nadal nie jest w najlepszym stanie i grozi mu ruina. Dramatu dopełniła powódź w 1813 r. i zawalenie się części muru zewnętrznego do Dunajca⁶⁹. W 1831 r. stan budowli był katastrofalny. Dopiero w 1838 r. Austriacy przekształcili zamek w koszary oraz więzienie, by następnie odsprzedać zabudowania za 4967 złotych magistratowi Nowego Sącza. W 1849 r. ponownie zostaje w nim umieszczona piekarnia dla wojska, a w latach 1854 i 1861 przechodzi częściowe remonty⁷⁰. W 1889 r. Stanisław Tomkowicz (1850-1933), ówczesny galicyjski konserwator zabytków, tak zaczynał opis zamku sądeckiego: [...] *obszerny gmach podłużny, jednotraktowy ze szkarpami staremi i przybudowanymi [...]*⁷¹. Z końcem XIX w. stan zamku nie poprawia się, a wręcz ulega dalszej degradacji związanej z użytkowaniem go przez wojsko austriackie, można tu szukać porównania z losem zamku królewskiego na Wawelu, który podobnie obsadzony wojskiem zaborczym ulega dalszemu rozkładowi. Na stan sądeckiej fortalicji zwraca uwagę sądecki historyk, ksiądz Jan Sygański, pisząc tak: [...] *budynek zamkowy, nakryty dachówką w r. 1893 [...] służy za magazyn wojskowy mundurow i zbroi 20 pułku piechoty, i przykry przedstawia widok. [...]*⁷². Lepszych czasów budowla doczekała się z początkiem XX w., gdy w Nowym Sączu rządy sprawował burmistrz Władysław Barbacki (1891-1941). W 1905 r. przeprowadzono remont części budynków, który sfinansowano z funduszy Kasy Zapomogowej, a autorem projektu był architekt Zenon Adam Remi (1873-1924). Podczas pierwszej wojny światowej w 1914 r. na zamku, stacjonowały wojska rosyjskie, a podczas walk zniszczono tam działo rosyjskie. Zamek po 1918 r. ponownie przejęło wojsko, tym razem już Wojsko Polskie, które na zamku umieściło magazyny. W 1926 r. budowla została przejęta ostatecznie przez miasto⁷³, a 18 grudnia tego roku zawiązał się Komitet Odbudowy Zamku w Nowym Sączu w składzie: Roman Sichrawa (komisaryczny burmistrz miasta), Bolesław Barbacki, Antoni Broszkiewicz, Roman Gdesz, Aleksander Gryglewski, Ludwik Krasucki, Romuald Reguła, Florian Wiliński i Józef Wojtyga. Uznano wówczas, że zamek powinien zostać oddany na cele kulturalne. 28 grudnia 1926 r. komisja architektoniczno-muzealna opracowała memorandum, które zakładało odbudowę zamku i przeniesienie tam muzeum sądeckiego⁷⁴. Tak brzmiały początkowe słowa dokumentu: [...] *W imieniu Komisji arch. Muzealnej ustanowionej na Walnym Zebraniu Komitetu Obyw. dla Odbudowy Zamku [...] mamy zaszczyt przedłożyć treść uchwały [...] po wizji lokalnej zabudowań zamkowych [...] postanowiono na razie zadowolić się mini-*

68 L. Migrała, *Zamek...*, s. 180-181.

69 O tym wydarzeniu piszą P. Łopatkiewicz i T. Łopatkiewicz, zwracając uwagę na nieścistości związane z prawdopodobnym zawaleniem się baszty, której już nie ma na planie miasta z 1804 r. Zob. *Stanisława Tomkowicza Inwentarz zabytków powiatu sądeckiego. Z rękopisu Autora wydali i własnymi komentarzami opatrzili Piotr i Tadeusz Łopatkiewiczowie*, Kraków 2007, s. 158.

70 L. Migrała, *Zamek...*, s. 181-182.

71 *Stanisława Tomkowicza Inwentarz...*, s. 159. Cytuje też szerszy opis L. Migrała, *Zamek...*, s. 182-183.

72 J. Sygański, *Historia...*, t. III, s. 10. Cytuje pełen opis też L. Migrała, *Zamek...*, s. 183-184.

73 L. Migrała, *Zamek...*, s. 183-185.

74 B. Urbański, *Komitet odbudowy...*, s. 14-15.

malnym programem odbudowy, to znaczy przeprowadzeniem zabudowań zamkowych możliwie najmniejszym kosztem do tego stanu używalności, ażeby można było w niektórych pomieszczeniach umieścić Muzeum Miasta Nowego Sącza [...]”⁷⁵. Można przyjąć, że dokument ten w swych założeniach zmieniał oficjalnie zamek na siedzibę muzeum sądeckiego, rozpoczynając jego nowy rozdział, a zarazem dając początek kształtowaniu się instytucji kulturalnej Nowego Sącza. Jednak zanim do tego doszło, w 1928 r. Józef Wojtyga (1881-1952)⁷⁶ przedstawił kosztorys odbudowy zamku na ponad 32 tysiące złotych⁷⁷. W latach 1930-1935 podjęto prace związane z renowacją i odbudową sądeckiej twierdzy⁷⁸, ich efektem był *Gmach na murach [...] odnowiony, nakryty drewnianą konstrukcją*⁷⁹, którego remont zakończono ostatecznie w 1938 r. Muzeum Ziemi Sądeckiej uroczystie otwarto w dniu 12 sierpnia 1938 r. w murach dawnego zamku starościńskiego w Nowym Sączu.

Zmiany architektoniczne zamku od końca XVIII do XX w. można prześledzić na podstawie zachowanych źródeł ikonograficznych i planów architektonicznych⁸⁰. Na szczególną uwagę zasługują plany, m.in. wspomniany wcześniej z 1777 r. oraz kolejnych 8 z przedziału czasowego 1802-1928⁸¹, znajdujące się w tzw. zbiorze kartograficznym w Archiwum Narodowym w Krakowie, w Muzeum Narodowym w Krakowie oraz w oddziale tej instytucji w Nowym Sączu i w zasobach Urzędu Miasta Nowego Sącza⁸². Zachowało się także sporo fotografii archiwalnych, m.in. w zbiorach archiwum naukowego Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu, w Instytucie Sztuki PAN w Warszawie⁸³ oraz w Bibliotece Naukowej Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie⁸⁴.

Od wysadzenia w 1945 r. nie udało się do tej pory odbudować zamku, trwają jednak prace związane z przygotowaniem projektów jego rekonstrukcji i rewitalizacją terenu wokół Baszty Kowalskiej. Prowadzone są też od lat badania archiwalne i archeologiczne, które uzupełniają szereg opracowań oraz publikacji historycznych. Ich celem jest poszerzenie wiedzy o jednej z najważniejszych historycznych budowli Nowego Sącza.

75 Archiwum Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu (AMONS), sygn. 4114/91, s. 1-5. Całość odpis B. Urbański, *Komitet...*, s. 15-16.

76 O nim zob. wystawa autorstwa: E. Ross-Pazdyk i B. Wierzbickiej, *Józef Wojtyga. Architekt i działacz niepodległościowy*, Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu, Nowy Sącz 2023.

77 O tym szerzej wraz z zapisem zob. L. Migrała, *Zamek...*, s. 185-187; B. Urbański, *Komitet odbudowy...*, s. 19-20.

78 O tym szerzej L. Migrała, *Zamek...*, s. 187-192; B. Urbański, *Komitet odbudowy...*, s. 20-28.

79 „Teki Krakowskie”, t. XI, *Dzienniki Konserwatorskie Bogdana Tretera 1931-1944*, oprac. O. Dyba, M. Kornecki, R. Marcinek, Kraków 2000, s. 148.

80 Spis zob. m.in. P. Wierzbicki, *Najstarsze...*, s. 45-53; *Dzieje miasta Nowego Sącza*, t. I, pod red. F. Kiryka, Kraków-Warszawa 1996, s. 225-238 i 239-240, 293, 259-262 (plany), 505-506 509, 717-718. Zob. też G. Olszewski, *Plany...*, s. 21-40.

81 Informacja o wydaniu oraz kolorowe faksymile tychże planów w: *Geneza i plany zamku sądeckiego...*, s. 21-40, plany (faksymile) po s. 46. (9 arkuszy – ilustracji planów).

82 ANKr. Zbiór Kartograficzny, sygn. VI 164, *Nowy Sącz [zamek] 1802; Zamek w Nowym Sączu; Neu sandez [Plan zamku: przekrój, widok; rzuty]*. Oryginał 1802 rok N. Sącz.

83 P. Wierzbicki, *Sandecjana w zbiorach fototeki i planów Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk w Warszawie*, „Zeszyty Sądecko-Spiskie”, t. 5, Nowy Sącz 2009, s. 130, 131, 137 (tabela, zamek sądecki, głównie zdjęcia do 1939, m.in. Tretera).

84 Bibl. Nauk. PAU i PAN w Kr., sygn. 1039 8/III Gab. Rycin. PAU i PAN Kraków-Nowy Sącz, fragment zamku – odbitka litografii Franciszka Zielińskiego z 1928 r. Ponadto pocztówki i inne informacje o zamku sygn. 04680, t. 3, 04682, t. 9; 04692, t. 1. – pocztówki i fotografie mikrofilm 077587, zob. też 77588.

Zniszczenia wojenne w Nowym Sączu - panorama, 1945 r.

Dawid Golik

⇒ Zamek sądecki w czasie II wojny światowej oraz jego zniszczenie

Dzieje nowosądeckiego zamku w latach 1939–1945 nie są łatwe do odtworzenia. Brakuje bowiem dokumentów, które mogłyby w sposób klarowny naświetlić, kto zarządzał w tym czasie obiektem ze strony Niemców, jak również jaką rolę miał on w tym okresie pełnić. Paradoksalnie najwięcej informacji odnaleźć możemy o wrześniu 1939 r. i pierwszych miesiącach okupacji niemieckiej oraz o ostatnich jej tygodniach na przełomie 1944/1945 r., zakończonych wysadzeniem znajdującego się w piwnicach zamku składu materiałów wybuchowych i środków bojowych. Na tych dwóch okresach będę też chciał się skupić.

Mimo że niemiecka agresja w roku 1939 nie była zaskoczeniem dla polskich wojskowych, to przygotowania do jej odparcia rozpoczęto stosunkowo późno, skupiając się na terenach przygranicznych – w tym na przedwojennej granicy polsko-słowackiej. Spodziewano się, że od tej strony może nastąpić niemieckie uderzenie, walki rozgrywać się więc miały także w leżących na południe od Nowego Sącza pasmach Beskidów. O ile jednak w lipcu i sierpniu 1939 r. zaczęto fortyfikować doliny Dunajca i Popradu oraz pogranicze Beskidu Sądeckiego i Niskiego, to o obronie samego Nowego Sącza początkowo nie myślano. Dopiero postępy Niemców i walczących przy ich ramieniu Słowaków w pierwszych dniach wojny sprawiły, że na poważnie zaczęto także planować obronę tego ważnego ze względu na garnizon oraz mosty na Dunajcu miasta¹.

¹ Więcej o obronie doliny górnego Dunajca we wrześniu 1939 r. zob. D. Golik, *Wrzesień 1939 w dolinie Dunajca. Bój graniczny i walki nad górnym Dunajcem między 1 a 6 września 1939 roku*, wyd. 2, Kraków-Warszawa 2020.

Zamek sądecki, lata 30. XX w.

Front zbliżył się do Nowego Sącza w nocy z 4 na 5 września 1939 r. Wówczas też przygotowana została koncepcja obrony stolicy powiatu, w której jednym z kluczowych punktów były okolice sądeckiego zamku. Obroną miasta od północy i północno-zachodu dowodzić miał mjr Bolesław Miłek z kompaniami wchodzącymi w skład II batalionu 1. pułku strzelców podhalańskich, a silnie rozciągnięta obrona południowych przedmieść oraz stanowisk wzdłuż Popradu pozostawać miała w gestii ugrupowania mjr. Włodzimierza Kraszkiewicza (siły Korpusu Ochrony Pogranicza, Obrony Narodowej oraz batalionu marszowego 1. psp). Jednostki w bezpośrednim sąsiedztwie Nowego Sącza rozmieszczono w sposób następujący: 6. kompania II batalionu 1. psp kpt. Włodzimierza Winiarskiego (bez jednego plutonu) wraz z plutonem ciężkich karabinów maszynowych zająć się miała obroną północnych i północno-zachodnich przedmieść miasta na północ od wpływającej do Dunajca Kamienicy – między Przetakówką a Piekłem. Jej zadaniem było dozоровanie podejść do Dunajca, ochrona mostu na Kamienicy i zabezpieczenie ewentualnych dróg odwrotu w stronę Wilczysk i Grybowa². Na południe od niej, frontem na zachód, usadowiła się 4. kompania II batalionu 1. psp por. Mikołaja Macha (bez plutonu), uzupełniona II plutonem 6. kompanii (ppor. rez. Witolda Horaina), plutonem ckm (ppor. rez. Andrzeja Giełczyńskiego) oraz dwiema armatami przeciwpancernymi. Jej zadaniem była obrona miasta od zachodu, wzdłuż brzegu Dunajca, a stanowiska poszczególnych plutonów rozciągały się na przestrzeni ok. 1 km od ujścia Kamienicy przez wzgórze zamkowe aż po Park Jordana i boisko sportowe³. Dla obrońców najważniejszymi obiektami były obydwie

2 Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, B.I.61.b., Relacje z Kampanii 1939 roku, 2. Brygada Górska – 1. pułk strzelców podhalańskich, W. Winiarski, Relacja, mps, Oflag II B Arnswalde, listopad 1939 r. (za zgodność z oryginałem R. Dalecki, Przemysł, 10 VI 1969 r.), bp; W. Winiarski, *Z pamiętnika żołnierza września*, opr. W. Sobecki, „Rocznik Sądecki”, t. XXXIV, 2006, s. 257. Według relacji kpt. Winiarskiego stan osobowy jego kompanii w trakcie obrony Nowego Sącza wynosił ok. 150 żołnierzy. Zob. Z. Mordawski, *Materiały do dziejów 1 pułku strzelców podhalańskich (wrzesień 1939 r.)*, „Rocznik Sądecki”, t. XX, 1992, s. 240.

3 Wojskowe Biuro Historyczne – Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie, II.3.19, M. Mach, Relacja, rkps, Tarnowskie Góry, marzec 1949 r.

Pogrzeb st. sapersa Jakoba Lampersbergera przy Baszcie Kowalskiej, 6 września 1939 r.

znajdujące się na tym odcinku mosty na Dunajcu – drogowy na tzw. Helenie i kolejowy w pobliżu parku – które zostały zabarykadowane i podminowane, a w ich pobliżu ustawiono armaty przeciwpancerne⁴.

Sam zamek, choć w XX wieku nie mógł już pełnić roli poważnej fortyfikacji, był położony na tyle korzystnie, że stanowił istotny punkt polskiej obrony. Dominował on też nad mostem drogowym na Dunajcu, na którym Niemcom szczególnie zależało, a którego obrońcy ostatecznie nie zdecydowali się wysadzić w powietrze (podobnie jak mostu kolejowego)⁵. Polacy nie mieli dużo czasu na przygotowywanie umocnień, stąd też adaptowali na potrzeby obrony budynki na prawym brzegu rzeki. Wykorzystywali okna i otwory w murach jako strzelnice, być może także przygotowywali do tego celu strychy, demontując część dachówek. Od północy szczególnie do-

brze nadawały się do tego obiekty publiczne, takie jak rzeźnia miejska, zamek wraz z Basztą Kowalską, szkoła ewangelicka, a dalej na południe sąd i więzienie. Z kolei na odcinku między zamkiem a szkołą ewangelicką, podobnie jak na innych terenach otwartych (pomiędzy solidnymi budynkami), przygotowano też niewielkie odcinki okopów – ich fragment widać na jednym ze zdjęć wykonanych już po zajęciu miasta przez Niemców⁶.

Walki o Nowy Sącz rozpoczęły się po południu 5 września i trwały do późnych godzin wieczornych. Atakujący nie zdołali przełamać polskiej obrony, ale wraz z nastaniem zmroku zdołali uchwycić pierwsze przyczółki na prawym brzegu Dunajca i zabezpieczyć rejon mostu drogowego. Polacy byli już wówczas w odwrocie, osłaniani jedynie przez pojedyncze pozostawione na terenie miasta placówki – m.in. z broniącej rejonu zamku kompanii por. Macha⁷. Do centrum miasta Niemcy wkroczyli, już bez walki, rankiem 6 września 1939 r. Wówczas też czasowo zatrzymały się na zamku i zabezpieczyły go pododdziały z 82. górskiego batalionu saperów. Tam też stanęła kolumna transportowa tej jednostki (samochody osobowe i ciężarówki). Niemieccy saperzy zdecydowali się też wówczas pochować na dziedzińcu zamku, na lewo od wejścia do Baszty Kowalskiej, poległego dzień wcześniej na Helenie towarzysza – st. sapersa Jakoba Lampersbergera. Z kolei dzień później, 7 września 1939 r., na prawo od wejścia do baszty, pochowano drugiego Niemca – zmarłego z ran w nowosądeckim szpitalu

4 Z. Mordawski, op. cit., s. 195-197.

5 Tamże, s. 196.

6 Polen Feldzug 1939, Gebirgs-Pionier-Bataillon 82, Fot. 59 (kopia w zbiorach autora). Oryginalny opis tej fotografii zaczynał się od frazy: *Opuszczone polskie stanowiska na starym zamku w Nowym Sączu, z którego ostrzeliwany był most i zatrzymane zostało 5 września 1939 r. nasze pierwsze natarcie.*

7 D. Golik, *Wrzesień 1939...*, s. 156-158, 160.

kpr. Erwina Martensa ze 137. pułku strzelców górskich. Po jakimś czasie, najprawdopodobniej w 1941 r., obydwu żołnierzy ekshumowano z tego miejsca i przeniesiono na zbiorczy cmentarz wojskowy w Bielsku⁸. O gromadzonych w tym czasie w rejonie zamku ciałach zabitych uczestników walk (według niej polskich, a nie niemieckich), wspominała też mieszkanka Nowego Sącza Emilia Piwońska: *Pan Rzepecki mówił [...], że największe zniszczenie wskutek bombardowania jest na ulicy Żydowskiej (Kazimierza Wielkiego). Poszłam popatrzeć na tę ulicę i zobaczyłam wszędzie wyrwy w murach, wybite szyby, szkło potłuczone na drobne kawałeczki leżało masami w trotuarach. W bramie prowadzącej na dziedziniec zamkowy stał żołnierz niem[iecki] na straży, a obok niego w otwartej trumnie leżały zwłoki żołnierza polskiego. Więcej takich zwłok było na dziedzińcu zamkowym. Na ulicy Krakowskiej znajdowały się też zwłoki Polaka złożone na kocu, na kolasce⁹. Według dostępnych relacji i zapisów jedynym zabitym polskim żołnierzem na terenie zamku miał być strz. Janusz (vel Stanisław) Nieć¹⁰.*

Mimo toczących się 5 września walk, a także użycia przez Niemców artylerii, granatów moździerzowych oraz bomb lotniczych, Nowy Sącz nie ucierpiał zanadto podczas przejścia frontu. Dotyczy to także samego zamku. Na zachowanych zdjęciach niemieckich wykonanych 6 września 1939 r., jak również na ujęciach późniejszych i fotografiach lotniczych z 1944 r., nie widać żadnych poważniejszych czy trwałych zniszczeń w obrębie budowli. Jedynie na jednej fotografii, wykonanej przez niemieckiego saperę przypuszczalnie z mostu drogowego na Dunajcu w dniu zajęcia miasta, dostrzec można na elewacji zamku ślady ostrzału – zniszczenia tynku, dziury w murze oraz w dachu budynku. Znamienny jest także oryginalny opis zdjęcia: *Stary zamek w Nowym Sączu, z którego Polacy silnie ostrzeliwali drugi brzeg rzeki¹¹.*

Niestety na tym zasadniczo kończą się pewne informacje dotyczące pierwszego okresu wykorzystywania zamku przez Niemców. Założyć jednak należy, że podobnie jak saperzy z niemieckiej 2. Dywizji Górskiej, także i inne jednostki niemieckie przechodzące najpierw we wrześniu (na zachód), a później także w październiku (na wschód) czasowo kwaterowały na wzgórzu zamkowym, zajmując nie tylko obszerny dziedziniec, ale też pomieszczenia budynku. Na przełomie września i października kontrolę nad miastem przejęła jednak niemiecka administracja cywilna – zarówno starosta powiatowy, jak i komisarz miejski. Wydaje się, że wówczas też w ich gestii znalazł się cały obiekt, zwłaszcza że Nowy Sącz jako przedwojenne miasto garnizonowe dysponował zarówno budynkami koszarowymi, jak też biurami, które były lepiej przygotowane niż teren zamku na zakwaterowanie tam niemieckich żołnierzy oraz

8 Bundesarchiv-Militärarchiv Freiburg im Breisgau [dalej: BAMA], RH 53-18/151, Wehrkreiskommando XVIII (Salzburg), Abteilung Wehrmachtpropaganda, Polenfeldzug, Erlebnisberichte Polenfeldzug, Bd. 8. 1939, W. Jahoda, „Eine Nachtfahrt”, mps, bmd, bp; tamże, R. Liehn, „10 Tage aus dem Tagebuch eines Geb. Jägers”, mps, bmd; National Archives and Records Administration [dalej: NARA], T 78, R 881, Vorschläge für Ehrenfriedhöfe, bd., k. 123; tamże, 2. Gebirgsdivision, An das Oberkommando des Heeres, 6 II 1940 r., k. 495; „Alle Gefallene, Ausbettungsort Bielsko Biala, umgebettet nach Siemianowice-Sammelfriedhof” – lista imienna żołnierzy niemieckich pochowanych na cmentarzu w Bielsku i ekshumowanych do Siemianowic Śląskich (udostępniona autorowi przez Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge za pośrednictwem Barbary Chlebus z Fundacji „Pamięć”, 21 I 2015 r.); List elektroniczny (e-mail) Barbary Chlebus z Fundacji „Pamięć” do D. Golika z 18 I 2016 r.; www.volksbund.de.

9 Archiwum Narodowe w Krakowie, Oddział w Nowym Sączu, Relacja Emilii Piwońskiej, rkps, Nowy Sącz, 24 I 1955 r., bp. W podobnym tonie opisywał te okolice miasta jeden z niemieckich strzelców górskich: *Nowy Sącz ukazywał w niektórych fragmentach miasta obraz zniszczenia, w jaki przeobrażają miasta tylko wojny. Zaraz po przekroczeniu mostu na Dunajcu widać było na lewym poboczu dwóch leżących obok siebie zabitych Polaków z rozbitymi czaszkami. Na wszystkich placach stali polscy jeńcy, domy przy wjeździe do miasta były całkowicie ostrzelane. Nasza artyleria tutaj szalała. Cegły, pobite szyby [...].* Zob. BAMA, RH 37-6891, Verbände und Einheiten der Infanterie des Heeres, Bericht.- „Erinnerung an Polen” GJR 136 (2 Geb. Div.), bp.

10 D. Golik, *Wrzesień 1939...*, s. 171, 202, 260.

11 Polen Feldzug 1939, Gebirgs-Pionier-Bataillon 82, Fot. 55–56 (kopia w zbiorach autora).

urzędów (w tym komendy miasta)¹². Niewątpliwie zamek nadawał się jednak z uwagi na wielkość terenu oraz położenie przy wylocie z miasta na magazyn sprzętu wojskowego lub miejsce stacjonowania parku samochodowego (w pobliżu działała jeszcze w okresie przedwojennym także stacja benzynowa)¹³.

Fragment mostu heleńskiego i zamek, 1939 r.

Warto pamiętać również o tym, że na zamku znajdowała się urządzona w ostatnich latach pokoju ekspozycja Muzeum Ziemi Sądeckiej, a w jego piwnicach przechowywano do wybuchu wojny część akt miejskich. Te ostatnie zostały stamtąd zabrane dopiero w październiku 1940 r. po interwencji ówczesnego komisarza miejskiego dr. Friedricha Schmidta (wskazywał on m.in. na to, że składowane są w nieodpowiednich warunkach w wilgotnych ubikacjach)¹⁴. W tym samym czasie Niemcy planowali też najprawdopodobniej przekształcić Muzeum Ziemi Sądeckiej w placówkę ukazującą niemiecką wersję historii Sądecczyzny – funkcjonujące na podobnej zasadzie, co okupacyjne zakopiańskie Muzeum Tatrzańskie¹⁵.

12 W Nowym Sączu czasowo kwaterowały na przestrzeni lat okupacji różne jednostki wojskowe – często jednak następowała ich rotacja. Zajmowały one m.in. koszary przy ul. Piłsudskiego oraz Pierackiego, a także wykorzystywane na cele kwatowania wojska budynki szkolne.

13 NARA, T 501, R 218, [Przegląd sił Wehrmachtu na terenie GG – stan na 15 II 1944 r.], k. 389-402, 693, 696.

14 Zob. K. Golachowski, *Inwentarz Archiwum Miasta Nowego Sącza z lat 1292–1772 (Inwentarz idealny)*, „Rocznik Sądecki”, t. III, 1957, s. 200–210. O ich przechowywaniu w tym miejscu i fakcie, że mogą być cenne dla władz niemieckich, pisał starosta nowotarski już w lutym 1940 r. Zob. Archiwum Narodowe w Krakowie Oddział w Nowym Sączu [dalej: ANKONS], Zespół akt miasta Nowego Sącza, sygn. 31/15/0/12/928 [dalej: sygn. 31/15/0/12/928], Staedt. Schloss- Museum [Sprawozdania i korespondencja dotycząca Muzeum na Zamku w Nowym Sączu], An den Herrn Stadtkommissar Neu Sandez, Neu Sandez, 6 II 1940 r., k. 7; tamże, Herrn Stadtkommissar Dr Schmidt, Neu Sandez, 19 X 1940 r., k. 51.; tamże, An Herrn Prof. Reguła, Neu Sandez, 22 X 1940 r., k. 53. Proces ich uporządkowania rozpoczął już w 1940 r. Johann Weimer. Zob. tamże, An den Herrn Chef des Distrikts Krakau, [Neu Sandez], 14 VIII 1940 r., k. 37.

15 Poczyniono jednak pewne kroki w tym kierunku. Np. zachowała się wzmianka o tym, że w styczniu 1941 r. Romuald Reguła przywieźć miał z miejscowości Stadła meble od gospodarzy Nahrganga i Butza, które stanowić miały część ekspozycji ukazującej niemiecką historię Sądecczyzny. Został też zobowiązany przez Komisarza Miejskiego do zakupu regionalnych mebli od innych kolonistów ze Stadeł, Gabonia i Gołkowic. Miały one docelowo współtworzyć wystroj izby kolonistów funkcjonującej w ramach Muzeum Miejskiego Nowego Sącza. Zob. ANKONS, sygn. 31/15/0/12/928, An die Abteilung IX, Neu Sandez, 27 I 1941 r., k. 15; tamże, Vollmacht, Neu Sandez, 27 I 1941 r., k. 79; tamże, An die Stadtkasse, Neu Sandez, 27 I 1941 r., bk. 81. Ostatecznie wspomnianą izbę zdecydowano się urządzić nie w zamku, lecz w mieszczącym się przy parku miejskim budynku, w dawnej sali bibliotecnej. Zob. tamże, An Herrn Professor Dr. Dr. Kesselring, Neu Sandez, 14 III 1941 r., k. 91.

Polscy opiekunowie muzeum – Romuald Reguła i Roman Szkaradek – byli jednak zainteresowani przede wszystkim ochroną najcenniejszych zbiorów, a nie tworzeniem nowej wizji instytucji, stąd też Niemcy swojego planu ostatecznie przy ich pomocy nie zrealizowali. Wydaje się jednak, że człowiekiem, który mógł to przedsięwzięcie doprowadzić z czasem do końca, był pracujący od sierpnia 1940 r. w nowosądeckim Komisariacie Miejskim, dr Rudolf Kesselring – kierownik archiwum miejskiego oraz autor propagandowej książki *Neu-Sandez und das Neu-Sandezer Land. Ihre deutsche Vergangenheit und Aufbauarbeit*¹⁶. Zmiana sytuacji na frontach II wojny światowej, zakwaterowanie też z czasem na terenie zamku oddziałów niemieckich (zapewne nie wcześniej niż w latach 1942–1943), nie pozwoliły na uruchomienie placówki. Część zbiorów muzealnych udało się ukryć jeszcze w 1939 r., inne zostały wywiezione przez Niemców, resztę złożono w jednym z zamkowych pomieszczeń, gdzie ulec miały zniszczeniu w styczniu 1945 r.¹⁷

Zamek królewski – fragment dziedzińca, fotografia wykonana pomiędzy końcem 1939 r., a 1941 r.

Duży napływ oddziałów wojskowych, ale także jednostek policyjnych, nastąpił na Sądeczyźnie w 1944 r. Wówczas między innymi – mniej więcej w połowie roku – na terenie miasta zakwaterował 1017. batalion ochrony dowodzony przez ppłk. Otto. Choć żadne dokumenty niemieckie nie wskazują dokładnie miejsca jego stacjonowania, to w jego kontekście pojawia się ul. Pijarska jako teren, gdzie mieścił się jego liczący kilkudziesięciu żołnierzy sztab oraz kwaterowała przynajmniej 1. kompania jednostki¹⁸. Niewykluczone, że to właśnie pod

16 R. Kesselring, *Neu-Sandez und das Neu-Sandezer Land. Ihre deutsche Vergangenheit und Aufbauarbeit*, Neu Sandez 1941. Zob. Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde [dalej: BAArch], Obj. 12 ZD 55-0963, Rudolf Kesselring.

17 Niemcy przeprowadzili dokładny przegląd rzeczy zdeponowanych na zamku dopiero w marcu 1940 r. Już wówczas zaznaczyli, że ekspozycja została częściowo zniszczona, a częściowo uszkodzona, natomiast ocalałe przedmioty zebrane zostały w jednym pomieszczeniu zamkowym, do którego na nowo wprawiono drzwi i okna, przez co można było je odpowiednio zabezpieczyć. Zob. ANKONS, sygn. 31/15/0/12/928, Bericht, Neu Sandez, 28 III 1940 r., k. 9.

18 Muzeum Krakowa, Zbiory Andrzeja Szczygła, Zespół 1. psp AK, 1/VII do 2/I, Uzupełnienie O de B npla, 9 XII 1944 r., bp; 1/VII do 2/I, Uzupełnienie O de B npla, 15 XII 1944 r., bp.

jej ochroną, jako najsilniejszej na tym terenie jednostki Wehrmachtu, zaczęto też składować w piwnicach zamku materiały wybuchowe oraz inne środki bojowe – zarówno na potrzeby wyposażania oddziałów tyłowych podczas przyszłych walk z Sowietami, jak też działań saperских Wehrmachtu oraz prac fortyfikacyjnych realizowanych przez Organisation Todt¹⁹.

Niemcy zakładali, że Dunajec stanie się jedną z najważniejszych w południowej Małopolsce przeszkód terenowych dla prących na zachód Sowietów. W związku z tym przez okolice Nowego Sącza (z uwzględnieniem miasta jako ufortyfikowanej enklawy na prawym brzegu rzeki) przebiegać miała linia umocnień A-2 (kryptonim „Merkury”), najpierw wytyczana przez saperów wzdłuż Popradu i Dunajca, a następnie budowana siłami polskich przymusowych robotników od sierpnia 1944 r. Jak pisał o niej Piotr Sadowski: *fortyfikacje rozbudowano etapowo – pierwsza linia złożona z dwóch do trzech tranzei znajdowała się w dolinie na zachodnim brzegu Dunajca, druga linia przebiegała stokami wzgórz okalających kotlinę od zachodu. W drugiej linii znajdowały się stanowiska artylerii, panującej nad drogami wylotowymi z Nowego Sącza. Fortyfikacje posiadały system przeszkód przeciwpancernych i przeciwpiechotnych, towarzyszyły im pola minowe*²⁰. Na zachowanych niemieckich zdjęciach lotniczych z września 1944 r. widać stopień zaawansowania tych prac, zwłaszcza na lewym brzegu Dunajca (Chełmiec, Mała Wieś, Świniarsko) oraz na przedpolach Starego Sącza – na prawym brzegu Popradu (Biegonice). Tym razem jednak działania fortyfikacyjne nie objęły sądeckiego zamku, który znajdował się za daleko od północno-wschodnich rubieży miasta, nie mógł więc odegrać poważniejszej roli w odpięciu spodziewanego ataku Armii Czerwonej. Z kolei położenie na prawym brzegu Dunajca sprawiało, że znajdował się docelowo na przedpolu pozycji głównej linii A-2²¹.

W tym czasie zarówno zbieraniem informacji o niemieckich umocnieniach, jak też o składach materiałów wybuchowych, czy siłach mających stawiać czoła Sowietom, zajmowały się nie tylko struktury AK, ale też m.in. sowieckie oddziały partyzanckie i dywersyjne operujące w Beskidach od połowy 1944 r. Najsilniejszym z nich było liczące pod koniec roku kilkuset dywersantów i dowodzone przez ppłk. NKWD Iwana Zołotara „Artura”, „Iwana”, Zjednoczenie sowieckich Oddziałów Partyzanckich w Polsce. Realizowało ono bezpośrednie wytyczne władz sowieckich, dezorganizowało przyszłe zaplecze frontu, niszczyło niemiecką infrastrukturę, zbierało też dane o polskim podziemiu niepodległościowym. W niektórych przypadkach Sowietci starali się też nawiązać bezpośrednią współpracę ze strukturami AK czy BCh, oferując w zamian za informacje oraz pomoc w bieżących działaniach partyzanckich, m.in. szczególnie cenną dla Polaków broń maszynową, którą ludzie Zołotara otrzymywali w dużej ilości ze zrzutów. Warto podkreślić, że oddziały sowieckie w swoich działaniach nie zważały na represje niemieckie wobec Polaków, nie brały też pod uwagę wartości np. polskich zabytków czy infrastruktury krytycznej, z której korzystała ludność cywilna. Jeśli uznawano, że konkretne przedsięwzięcie może zaszkodzić Niemcom, wówczas je realizowano – bez względu na koszty.

Jesienią 1944 r. partyzanci Zołotara nawiązali bliski kontakt z grupą kierowaną przez kpr. Tadeusza Dymła „Srebrnego” – do listopada 1944 r. zastępcy dowódcy (według innych relacji dowódcy) Placówki BCh-AK „Zyndram” w Łącku. 11 listopada 1944 r. podczas zabawy z okazji Święta Niepodległości nietrzeźwy Dymel wywołał awanturę, po której został zamknięty w odosobnieniu. W obawie przed konsekwencjami swego zachowania zdezerterował wówczas z AK i w niedługim czasie zorganizował jako por. „Srebrny” własny oddział partyzancki

19 Organisation Todt była niemiecką paramilitarną formacją budowlaną, realizującą różne zleczone jej inwestycje, przede wszystkim zaś odpowiadającą za powstawanie strategicznych obiektów wojskowych (w tym m.in. fortyfikacji).

20 P. Sadowski, *Działania wojenne na Sądecczyźnie w styczniu 1945 r.*, [w:] *Masz synów w lasach, Polsko... Podziemie niepodległościowe i opór społeczny na Sądecczyźnie w latach 1945–1956*, pod red. D. Golika, Nowy Sącz 2014, s. 14.

21 NARA, N49E20-492, Nr 103, 2 IX 1944 r.; tamże, N49E20-492, Nr 106, 2 IX 1944 r.

o kryptonimie „Odwet”, z którym przebywał głównie w okolicach Łącka i utrzymywał kontakty z byłymi podkomendnymi. Nie można też wykluczyć, że „dezercja” ta była wcześniej uzgodniona z miejscowymi strukturami SL i BCh – aby w ten sposób w ostatnich tygodniach okupacji wyłączyć spod jurysdykcji AK związanych wcześniej z ruchem ludowym ludzi „Srebrnego”.

Oddział Dymła, podobnie jak inne grupy ruchu ludowego na Sądecczyźnie, Limanowszczyźnie i Podhalu, otwarcie współpracował od tej chwili z Sowietami, co stanowiło element taktyki konspiracyjnego Stronnictwa Ludowego. Podkomendni „Srebrnego” dostarczyli dywersantom ze zgrupowania Zołotara m.in. wykradzione szkice niemieckich fortyfikacji wokół Nowego Sącza, później zaś dowiedzieli się o tym, że w piwnicach sądeckiego zamku składowane są materiały wybuchowe i środki bojowe²². Jeden z głównych wykonawców akcji, Witold Młyniec, zanotował pod datą 10 stycznia 1945 r. w swoim pamiętniku: [...] Niemcy zwożą z kolei materiały wybuchowe, a specjalnie polecono nam obserwować, gdzie znajdują się składy amunicji, broni, materiałów wybuchowych itp. Dowiedzieliśmy się od Jurka, pomocnika szofera z TODT-u, że przewozili samochodem materiały wybuchowe. Na zamek zawieźli cztery razy i raz do magazynu TODT-u w dawnej betoniarni przy ul. Długosza²³. „Srebrny” przekazał te dane do sztabu zgrupowania ppłk. Zołotara, gdzie 13 stycznia zapadła decyzja o wysadzeniu składu. Warto zaznaczyć, że Sowietci za pośrednictwem grupy „Srebrnego” doskonale zdawali sobie sprawę z tego, że na terenie zamku składowane są nie tylko materiały wybuchowe, ale przede wszystkim bieżące środki walki w postaci m.in. pięści pancernych (tzw. panzerfaustów, ręcznych wyrzutni przeznaczonych do zwalczania czołgów), w które miały być wyposażone oddziały niemieckie broniące umocnień na linii Dunajec-Poprad. Mimo to uznano, że magazyny te należy zniszczyć, wysadzając przy okazji bezcenny z punktu widzenia Sądecczyzny zabytek²⁴. Tak całą akcję opisywał Józef Bieniek: *Przy pomocy min z opóźnionym zapłonem, które Dymłowi przekazał szef ekipy minerskiej u Zołotara, Kostia Picz, Dymel otrzymany rozkaz [wysadzenia magazynu] i miny przekazał Młyncowi i [Edwardowi] Skórńógowi, im zlecając wykonanie zadania. [...] 16 stycznia, obydwaj chłopcy zatrudnieni akurat przy transporcie owych materiałów na zamek, ulokowali ukradkiem obydwie miny w paczkach donaritu, które następnie znieśli w podziemie zamku i złożyli w składzie, gdzie znajdowało się około 10 ton dynamitu, donaritu i trotylu oraz spora ilość min. Gdy zakończyli wyładunek, była godzina 14. Zgodnie z układem zapłonowym min, winny one wybuchnąć za trzydzieści kilka godzin. Istotnie wybuch nastąpił dokładnie 39 godzin później – 18 stycznia o godzinie 5.20²⁵. Warto zaznaczyć, że godząc się na wysadzenie zamku, Dymel zdecydował się ostrzec mieszkańców w pobliżu Polaków o przewidywanym wybuchu. Miały to zrobić dwie jego współpracowniczki – Emilia Dobrowolska i Agata Klostermajer²⁶.*

22 Więcej o postaci Tadeusza Dymła i jego oddziale zob. D. Golik, *Tadeusz Dymel „Srebrny” – bohater czy konfident?*, „Rocznik Sądecki”, t. XXXVIII, 2010, s. 167-188; ten sam, *Tadeusz Dymel, [w:] Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956. Słownik biograficzny, T. VI*, pod red. K. Krajewskiego, s. 117-122.

23 AMONS, sygn. 72305 II/66, W. Młyniec, *Z mojego pamiętnika*, mps, bmd, s. 2.

24 Na wysadzenie magazynu przy ul. Długosza się ostatecznie nie zdecydowano. W swoim pamiętniku Młyniec sugerował, że na decyzję taką mogła mieć wpływ obawa o los zamieszkujących w pobliżu Polaków (był to teren gęsto zabudowany). W podobny sposób w swojej wspomnieniowej książce przedstawiał to Iwan Zołotar. Zob. *И.Ф. Золатарь, Друзья познаются в беде*, Москва 1973, s. 397-401 (wyd. polskie: I. Zołotar, *Przyjaźń wojennych lat*, Warszawa 1974, s. 395-402).

25 J. Bieniek, *Łącko konspiracją kwitnące*, Nowy Sącz 1988, s. 169.

26 IPN Kr 111/2820, Akta sprawy przeciwko Edwardowi Skórńógowi, Protokół przesłuchania podejrzanej Emilii Dobrowolskiej, Nowy Sącz 31 VIII 1947 r., k. 13; Protokół przesłuchania podejrzanej Agaty Klostermajer, Nowy Sącz 31 VIII 1947 r., k. 14. Na podstawie powyższych zeznań trudno ocenić, jaki efekt przyniosła akcja ostrzegania mieszkańców Nowego Sącza przed spodziewanym wybuchem, gdyż Dobrowolska odmówiła wykonania polecenia Dymła, natomiast Klostermajer w swojej relacji nie potwierdza jednoznacznie, że kogoś powiadomiła o podminowaniu zamku.

Z punktu widzenia Sowietów liczył się tylko efekt militarny wysadzenia zamku – *nota bene* zupełnie niepotrzebny, gdyż i bez tego Armia Czerwona bez trudu zajęłaby Nowy Sącz. Całkowicie nieprawdziwe są powtarzane przez lata propagandowe tezy o tym, że obiekt ten poświęcono dla uratowania samego miasta oraz zapory w Rożnowie, które miały być przez Niemców rzekomo podminowane²⁷. Jeszcze bardziej fantastycznie brzmi teoria powtarzana przez media Federacji Rosyjskiej i mówiąca o tym, że wybuch w Nowym Sączu ocalił przed zniszczeniem Kraków²⁸.

Zamek po wysadzeniu

Samo wysadzenie zamku było bez wątpienia spektakularne. Pisali o nim w swoich sprawozdaniach z tego czasu zarówno komisarz miejski Nowego Sącza, jak i starosta powiatowy, podkreślając, że znajdował się tam magazyn materiałów wybuchowych. Starosta dr Reinhard Busch relacjonował: *Około w pół do 7 oglądam w rannej szarówce szkody, które powstały w wyniku wysadzenia zamku. Ulica Krakowska – droga przelotowa nr III – jest całkowicie zablokowana gruzami przy wjeździe na most. Instruuje policję, by zebrać ludność do usunięcia gruzów*²⁹. Komisarz miejski dr Herbert Hüller odniósł się do sprawy bardziej lakonicznie: *Po 5 rano magazyn materiałów*

27 O braku celowości wysadzenia zapory w Rożnowie oraz pomocniczej zapory w Czchowie pisali w raportach z jesieni 1944 r. sami Niemcy, podkreślając, że takie przedsięwzięcie zniszczy nie tylko znajdującą się nad Dunajcem infrastrukturę drogową, ale także doprowadzi do zalania budowanych w pobliżu rzeki umocnień linii A-2. Zakładano więc jedynie zniszczenie lub unieruchomienie elektrowni, przy pozostawieniu murów oporowych w nienaruszonym stanie.

28 Więcej o propagandowym wymiarze wysadzenia zamku w Nowym Sączu w m.in. D. Golik, *Nieszczęście „Aloszy”*, „Biuletyn IPN”, nr 8–9, 2009, s. 152–158. O „cudownym” ocaleniu Krakowa, a także Nowego Sącza czy zapory w Rożnowie, pisali w minionych latach: I. Zołotar, *Przyjaźń krwią scementowana*, [w:] *Dynamit. Z dziejów ruchu oporu w Polsce południowej*, Kraków 1964, s. 93–94; ten sam, *Na Podkarpaciu*, [w:] *Byli z nami. O działalności radzieckich partyzantów na ziemiach polskich*, Warszawa 1966, s. 436–438; J. Bierieznia, *Hasło „D.S.”*, Kraków 1977; R. Sławewski, *Manewr, który ocalił Kraków*, Kraków 1975. Powrócono do tego tematu w wydanej już w XXI wieku biografii Aleksieja Botiana (właśc. Aleksandra Bociana) „Aloszy”. Zob. A. Бондаренко, *Подлинная история «Майора Вихря»*, Москва 2014, s. 265–282.

29 BAArch, ZB II 1429 A. 02, Bericht über die Räumung der Kreishauptmannschaft Neu-Sandez, Meißen, 12 II 1945 r., bp.

wybuchowych na zamku wyleciał w powietrze³⁰. Wybuch niemal doszczętnie zniszczył zamek i uszkodził przylegające do niego kamienice, wyrzucając też w powietrze tony cegieł i kamieni, które m.in. czasowo uniemożliwiły przejazd przez pobliski most na Dunajcu. Nie został on jednak uszkodzony – zniszczyli go później sami Niemcy podczas wycofywania się z miasta.

W wyniku detonacji zginęła nieustalona grupa okupantów – najprawdopodobniej kilkunastu, a kilkudziesięciu kolejnych mogło być rannych. Podawane przez powojenną propagandę informacje o ponad 300–400 zabitych i rannych Niemcach nie są zgodne z prawdą, nie mają też żadnego odzwierciedlenia w zachowanych dokumentach³¹.

Widok zrujnowanych domów przy ulicy Kazimierza Wielkiego w Nowym Sączu. Za skrzyżowaniem, po lewej, widoczny budynek przy ul. Kazimierza Wielkiego 39, w którym podczas wojny mieściło się pogotowie ratunkowe (Gesundheitstützpunkt, Rettungstelle), za nim brama na plac zamkowy i ruiny zamku, przypuszczalnie wiosna 1945 r.

30 Tamże, Tagebuch der Stadtkommissars, Fortsetzung, Neu-Sandez, bmd, bp.

31 Udało się ustalić nazwiska 12 Niemców, których śmierć miała bezpośredni związek z eksplozją lub też można domniemywać, że nastąpiła na jej skutek. Większość z tej grupy stanowili żołnierze 1. kompanii 1017. batalionu ochrony (nieznany z imienia Heinz, Max Kaiser, Otto Lieberam, Otto Märten oraz przypuszczalnie Johannes Esefelder), byli wśród nich także saper z 2. kompanii 2. batalionu budowlanego saperów krajowych (Adolf Reim), żołnierz kompanii do zadań specjalnych 17. Armii (Josef Dressler) oraz nieznanego przydziału Hans Berg i Hans Obl. Ponadto tego dnia zginęli w Nowym Sączu lub w jego najbliższych okolicach: Willibald Deinert z 1. kompanii sanitarnej 320. Dywizji Grenadierów Ludowych, Artur Stypa z 1. kompanii niszczycieli czołgów XI Korpusu SS oraz funkcjonariusz niemieckiej policji porządkowej Eduard Schmidt. Nie wiadomo jednak, ile osób było rannych i kontuzjowanych. Ciężkie do ustalenia są też dane na temat Polaków, którzy ucierpieli na skutek wybuchu. Tego dnia w granicach Nowego Sącza zginęło łącznie 9 osób, jednakże zdecydowana większość z nich poniosła zapewne śmierć na skutek sowieckiego ostrzału artyleryjskiego i bombardowań. Zob. Urząd Stanu Cywilnego w Nowym Sączu, „Nowy Sącz Miasto 1927–1945 Zgony”; „Kolejowa 1937–1945 Zgony”.

Otwarcie wystawy *Krajobraz Podhala*, 14 grudnia 1930 r.

Leszek Migrała

⇒ Muzealnictwo w Nowym Sączu do 1945 roku*

Muzeum jest instytucją trwałą, o charakterze niedochodowym, służącą społeczeństwu i jego rozwojowi, dostępną publicznie, która prowadzi badania nad świadectwem ludzkiej działalności i otoczenia człowieka, gromadzi zbiory, konserwuje je i zabezpiecza, udostępnia je i wystawia, prowadzi działalność edukacyjną i służy rozrywce.

Georges Henri Rivère

Początki muzealnictwa w Nowym Sączu, rozumianego jako celowe gromadzenie eksponatów, sięgają połowy XIX w. Świadczy o tym m.in. zbiór mineralogiczny znajdujący się w c.k. Gimnazjum, liczący w 1850 r. 427 kamieni i skamieniałości, powiększony w 1852 r. do 605 okazów¹. Bardziej dojrzała myśl utworzenia instytucji gromadzącej sądeckie pamiątki przeszłości zrodziła się około 1866 r., o czym świadczy lakoniczny passus pioniera badań regionalnych na Sądecczyźnie Szczęsnego Morawskiego zawarty w artykule *Obrazki miast i miasteczek niektó-*

¹ T. Aleksander, *Życie społeczne i przemiany kulturalne Nowego Sącza w latach 1870–1990*, Kraków 1993, przyp. 3, s. 101.

* Tekst drukowany w „Wierchy”, t. 84, ROK 2018.

rych, stwierdzający, iż: *Muzeum sądeckie ma się utworzyć za pomocą miasta i pp. [Ludwika] Klemensiewicza dyrektora gimnazjalnego, dr. Grzegorzka [chodzi o Wojciecha Grzegorzka – L.M.] plebana w Podegrodziu botanika znakomitego, [Wawrzyńca] Firganka łowczego kameralnego i innych*².

Poszukując początków muzealnictwa sądeckiego, większość badaczy przypisuje autorstwo światłej idei utworzenia instytucji muzealnej w Nowym Sączu ojcu regionalistyki sądeckiej; mniej rozpowszechniony pogląd wskazuje na Ludwika Klemensiewicza – przyrodnika, profesora gimnazjalnego i dyrektora c.k. Gimnazjum³. Niepewność w tej sprawie budzi pewien niedosyt, wszelako nieporównanie mniejszy niż brak jakichkolwiek informacji odnośnie rzeczywistych działań mających na celu powołanie muzeum oraz gromadzenie eksponatów historycznych i artystycznych. Milczenie źródeł w tej sprawie zdaje się świadczyć dość jednoznacznie, że w tamtym czasie idea muzealnictwa w Nowym Sączu nie doczekała się jeszcze realizacji w swej instytucjonalnej postaci. Przyjmując ten fakt do wiadomości, stwierdzić należy, że w rozkwicie epoki autonomicznej zorganizowane muzealnictwo zastępowała w Nowym Sączu nieprofesjonalna pasja kolekcjonerska, czego najlepszym przykładem jest zorganizowana w 1888 r. przez nowosądeckie gniazdo Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” wystawa archeologiczna i artystyczna, na której zgromadzono ok. 1200 eksponatów⁴.

Tworzenie zbiorów w końcu XIX w. i na początku XX stulecia implikowane było względami estetycznymi, emocjonalnymi, hobbystycznymi i naukowymi. Wiadomo powszechnie, że kolekcje dzieł i okazów powstawały w domach inteligenckich zamożniejszego mieszczaństwa oraz w szkołach średnich, jako zasadnicza część organizowanych wówczas gabinetów archeologicznych, historycznych i przyrodniczych. Jak stwierdził prof. Tadeusz Aleksander, w Nowym Sączu pasji kolekcjonerskiej oddawali się: dr Onufry Trembecki (lekarz, burmistrz miasta w 1870 r.), Józef Wieniawa-Zubrzycki (wnuk dr. Onufrego Trembeckiego, bibliofil, pasjonat fotografii)⁵, Stanisław Klemensiewicz (przyrodnik, dyrektor II Gimnazjum w latach 1908–1920). W późniejszym czasie w gronie zamiłowanych zbieraczy znajdujemy innych, np.: dr. Jana Dudzińskiego – lekarza, kolekcjonera znaczków, entomologa, a także Romana Szkaradka – kontrolera pocztowego, filatelistę i numizmatyka⁶. Do znanych kolekcjonerów sądeckich zaliczał się również Mieczysław Jarosz (w okresie międzywojennym właściciel apteki „Pod Białym Orłem”, Rynek 27), posiadający kolekcję obrazów Juliana Fałata, Józefa Chełmońskiego, Leona Wyczółkowskiego i Artura Grottera⁷.

W jeszcze większym stopniu niż zbiory prywatne kolekcję quasi-muzealną stanowiły

2 Sz. Morawski, *Obrazki miast i miasteczek niektórych*, „Dziennik Literacki”, nr 33, R. XV, 14 VIII 1866, s. 521.

3 Za „ojca” muzealnictwa sądeckiego uznał Szczęsny Morawski Henryk Barycz, który napisał: „Cennym i nadzwyczajnym pomysłem, choć jak się okazało jeszcze przedczesnym, był rzucony przez Morawskiego w r. 1866 projekt powołania do życia muzeum regionalnego w oparciu o zarząd miejski Nowego Sącza, podjęty wspólnie z garścią sądeckich intelektualistów (dyrektor gimnazjum Ludwik Klemensiewicz, proboszcz w Podegrodziu ks. Wojciech Grzegorzek, znany florysta i entomolog, jeden z pierwszych zdobywców Garłucha w Tatrach, łowczy kameralny w Starym Sączu, W. Firganek)”. Zob. tenże, *Wśród gawędziarzy, pamiętnikarzy i uczonych galicyjskich*, t. I, Kraków 1963, s. 351. W podobnym tonie pisali także: były dyrektor Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu Andrzej B. Krupiński oraz kustosz Maria Marcinowska. Na Ludwika Klemensiewicza wskazuje natomiast znawca dziejów kultury sądeckiej prof. Tadeusz Aleksander. Zob. A.B. Krupiński, *Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu. Przeszłość dzień dzisiejszy, kierunki rozwoju*, „Zeszyty Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu” 1987, s. 5; M. Marcinowska, *Historia i współczesność nowosądeckiego muzeum*, „Rocznik Sądecki”, t. XXXVIII, 2010, s. 148. Por. T. Aleksander, dz. cyt., s. 99-100.

4 M. Raińska, *Sokolnia sądecka 105 lat w służbie miasta, regionu, ojczyzny*, Nowy Sącz 1998, s. 11.

5 I. Drożdżik, *Józef Wieniawa Zubrzycki – darczyńca Sądeckiej Biblioteki Publicznej*, „Rocznik Sądecki”, t. XLV, 2017, s. 231-242.

6 T. Aleksander, dz. cyt., przyp. 5, s. 101.

7 M. Bilek, *Dzieje aptek w powiecie nowosądeckim do 1951 roku*, Nowy Sącz 2010, s. 25-29.

zbiory archeologiczne zgromadzone na początku XX w. w c.k. Gimnazjum Wyższym. Powstały one z inicjatywy Stanisława Rzepińskiego, nauczyciela greki i łaciny, w latach 1899–1912 dyrektora najważniejszej w Nowym Sączu szkoły średniej, który jako znany miłośnik kultury antycznej⁸ zorganizował w gimnazjum nowosądeckim jeden z największych ówczesnie w Galicji gabinetów archeologicznych.

Zgromadzone zbiory ich główny twórca i opiekun opisał w artykule *Monety i rękopisy gabinetu archeologicznego c.k. gimnazjum w Nowym Sączu*. Charakteryzując pozyskany zasób, wyróżnił dział monet starogreckich ze srebrnym obolem greckim z przełomu VII i VI w. p.n.e., dział monet austriackich (XVI–XIX w.) oraz monet polskich (XI–XIX w.), w większości ofiarowanych, będących pamiątkami rodzinnymi, niekiedy wykopanych i wyoranych na Sądecczyźnie i Spiszu⁹. *Hojnemi ofiarami* – jak napisał Stanisław Rzepiński – *zasilili zbiory tutejsze Radca c.k. Namiestnictwa i starosta, p. Władysław Jarosz, Najprzew. ks. infułat Dr Alojzy Góralik, Starosta i referent Wys. Rady Szkolnej krajowej, Dr Antoni Zoll, radca sądu obwodowego, Dr Jan Cieszyński, starosta nowotarski p. Br. Waydowicz i syn tegoż abiturjent Jan, mecenas Dr Juliusz Chodacki, asesor Magistratu i radca miasta p. Stanisław Kmietowicz i inni obywatele i mieszczanie*. Dodał także, że *Trochę monet zakupiono u poważnej firmy antykaliów w Krakowie, u Kurnatowskiego*¹⁰.

Odrębną część zgromadzonych pamiątek stanowił zbiór rękopisów, autografów i dokumentów, m.in. królów: Władysława IV, Jana III Sobieskiego, Wettynów, Stanisława Augusta Poniatowskiego. Twórca gabinetu podkreślił, iż *Zakład [szkolny] posiada wśród autografów rękopis twórcy Chorału z jego własnoręczną dedykacją «Chorał. Kornel Ujejski na pamiątkę Józefowi Nikorowiczowi», dwa drukowane wierszyki A.E. Odyńca z jego podpisami i dedykacją, własnoręczny podpis A. Mickiewicza, dekret nominacji podpisany przez księcia Józefa Poniatowskiego z r. 1800, cały rękopis Stanisława Wyspiańskiego pt. Polichromia kościoła św. Krzyża w Krakowie z rysunkami autora (dar ciotki poety p. Janiny Stankiewiczowej) i wiele innych*. Dodawał, iż *Poczet oddrukowanych rękopisów zamyka [...] fragment Króla Ducha Słowackiego, którego autentyczność poświadcza Kornel Ujejski*¹¹.

Pomocnikiem Stanisława Rzepińskiego był uczeń gimnazjalny Gustaw Przychocki, późniejszy filolog klasyczny, profesor i rektor Uniwersytetu Warszawskiego, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, członek Polskiej Akademii Umiejętności, a także Aleksander Demkowicz, profesor gimnazjalny w latach 1898–1910. W późniejszym czasie rolę opiekuna zbiorów pełnił Michał Pelczar (dyrektor I Gimnazjum i Liceum w latach 1912–1933) oraz Wojciech Hadała (nauczyciel gimnazjalny w latach 1912–1916). W czasie I wojny światowej zbiory gabinetu zostały wywiezione do Białej. Po zakończeniu działań wojennych Stanisław Rzepiński osobiście przywiózł je z powrotem do Nowego Sącza. W 1921 r. gabinet posiadał 1750 monet oraz 1529 innych eksponatów i przedmiotów inwentarzowych. W czasie II wojny światowej kolekcja uległa rozproszeniu; większa jej część zaginęła¹².

8 W 1893 r. wziął udział w 42. Zjeździe Filologów Klasycznych w Wiedniu, w 1896 r. odbył podróż naukową do Grecji i Włoch, w 1905 r. brał czynny udział w I Międzynarodowym Kongresie Archeologicznym w Atenach, a także uczestniczył w pracach Komisji Filologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie.

9 *Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Gimnazjum wyższego w Nowym Sączu za rok szkolny 1908*, Nowy Sącz 1908, s. 4.

10 Tamże, s. 5.

11 Tamże, s. 6-7. Zob. także, J. Rzońca, *Stanisław Rzepiński (1861–1944) – „neohumanista” sądecki*, „Rocznik Sądecki”, t. XXVII, 1999, s. 250-259 oraz G. First, *Gabinet archeologiczny w I Gimnazjum w Nowym Sączu i jego twórca Stanisław Rzepiński*, „Almanach Sądecki”, nr 1/2, 2005, s. 11-23.

12 G. First, dz. cyt., s. 15.

Historia muzealnictwa nowosądeckiego pełna jest niejasności. Według Andrzeja Zaborowskiego muzeum powstało przy Bibliotece Miejskiej im. Józefa Szujskiego w 1892 r., przechodząc w 1902 r. wraz z biblioteką pod zarząd Towarzystwa Szkoły Ludowej¹³. Opinia prof. Tadeusza Aleksandra – znawcy historii kultury sądeckiej – nie przeczy temu stwierdzeniu, ale brzmi mniej jednoznacznie *Jedni są zdania, że [muzeum] założono już w 1892 r. [...]. Inni sądzą, że zapoczątkowała je fundacja Józefa Wieniawy-Zubrzyckiego w 1896 r., który [...] przekazał miastu cenne zbiory o wartości muzealnej*¹⁴.

Bez względu na to, którą z wymienionych wyżej dat uznamy za bardziej prawdopodobną, faktem jest, że nie posiadamy żadnych informacji o instytucjonalnej działalności muzealnej w Nowym Sączu niemal do końca pierwszej dekady XX stulecia. Wiadomo jedynie, że nowo powołane muzeum z pewnością nie przekształciło się w jednostkę samodzielną. Prawdopodobne nawet, że w ogóle nie podjęło działalności merytorycznej. Głęboki sceptycyzm w tej kwestii potwierdza w pewnym sensie Kronika Biblioteki Miejskiej im. Józefa Szujskiego, w której aż do 1910 r. nie znajdujemy śladów funkcjonowania choćby załączka placówki muzealnej.

Udokumentowana działalność instytucjonalna na polu muzealnictwa została poświadczona dopiero po powołaniu do życia Muzeum Ziemi Sądeckiej na podstawie uchwały miejscowego Wydziału Koła Towarzystwa Szkoły Ludowej z dnia 17 maja 1909 r. Głównym inicjatorem utworzenia i organizatorem muzeum w Nowym Sączu był Władysław Mazur, nauczyciel szkół wydziałowych, od 1907 r. opiekun biblioteki miejskiej, która mieściła się wówczas w ratuszu, znajdując się od 1902 r. pod zarządem TSL¹⁵.

Utworzenie muzeum nowosądeckiego organizatorzy uzasadniali potrzebami społecznymi, formułując przyświecającą im myśl następująco: *Do założenia [...] muzeum skłoniła światlejszych obywateli miasta ta okoliczność, iż bogata pod względem historycznym i etnograficznym Sądeczczyzna, podobnie zresztą jak i wiele innych okolic naszych, narażona była na ograbienie ze wszystkich cenniejszych zabytków i pamiątek, wywożonych do obcych miast i cudzych muzeów, lub też niszczonej bezmyślnie na miejscu. Ten wzgląd wreszcie, że miasto posiada cenną pamiątkę w postaci zamku historycznego, w którym kiedyś może być pomieszczone muzeum, skłonił Koło do zainicjowania nowej tej instytucji kulturalnej*¹⁶.

Muzeum nie posiadało własnej siedziby i z tego też względu zależne było całkowicie od instytucji cieszącej się większym zrozumieniem władz samorządowych Nowego Sącza, jaką była biblioteka. Pomimo tej słabości działalność muzealna w początkowym okresie istnienia wydaje się być dość owocna. Stwierdzenie to opiera się na skromnej, ale dość wymownej bazie źródłowej, jaką stanowi sprawozdanie TSL z 1911 r., z którego wynika, że działalność muzeum doprowadziła do zgromadzenia wielu, jak się zdaje, wartościowych archiwaliów.

Przez krótki czas istnienia Muzeum posiadało nie mało rzeczywiście cennych zabytków i pamiątek lokalnej przeszłości, nie pozbawionych jednak interesu i dla dziejów reszty kraju. Cenną pamiątką jest np. siedem tomów aktów cechowych, zawierających nader cenne dokumenta, malujące stosunki i życie mieszczaństwa nowosądeckiego w XVI i XVII wieku. Uzupełniają je: 1) Akta cechu kowalskiego z r. 1656–1809; 2) Księga wpisania chłopców do cechu kowalskiego, złotniczego, malarzkiego, stolarskiego, kotlarskiego, piekarskiego i hamerniczego (1653); 3) Statut cechowy, potwierdzony przez króla Zygmunta I (1603); 4) Akty cechowe; 5) Akta cechu kuśnier-

13 Zob. A. Zaborowski, *Zbiory Muzeum w Nowym Sączu*, „Rocznik Sądecki”, t. V, 1962, s. 279. Niestety, autor nie podaje źródła tej informacji.

14 T. Aleksander, dz. cyt., s. 100; Za drugą datą opowiadał się również Andrzej B. Krupiński, stwierdzając, że: „Za datę początkową muzeum nowosądeckiego przyjmuje się najczęściej rok 1896”. Zob. tenże, dz. cyt., s. 5.

15 Sądecka Biblioteka Publiczna, *Kronika Biblioteki Miejskiej im. J. Szujskiego w Nowym Sączu*, s. 35.

16 *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Szkoły Ludowej za rok 1911*, Kraków 1912, s. 155.

skiego, oprawne w gładkie pergaminy; 6) *Regestr brania pieniędzy w cechu, oprawny w pergamin kolorowy, dobrze zachowany*; 7) *Akta z r. 1630, oprawne w pergamin z nutami*; 8) *Akta kuśnierskie, oprawne w rękopis pergaminowy*. Oprócz tego posiada jeszcze muzeum: *plany starych zamków w Czorszynie, Melsztynie, Muszynie, Tropszynie i Rytrze, jakiś bliżej nieokreślony rękopis z XVIII w., dokumenty i mapy okolicznych miasteczek, stopy nieskatalogowanych dotąd aktów rządowych i gubernialnych z czasów zajęcia Galicji przez Austryę, obfity zbiór monet, dwanaście fotografii, przedstawiających zdjęcia etnograficzne z Podegrodzia [wykonanych przez Wojciecha Migacza], stary obraz znaleziony w Siedlcach, rzeźbę w jedynym kawałku drzewa, przedstawiającą scenę kuszenia Ewy w raj, oryginalne malowidło olejne na desce przedstawiające widok z domu włościanina na Dunajec, Stary Sącz i śnieżne góry, rzeźbę w drzewie itp. przedmioty historycznej i etnograficznej wartości¹⁷.*

Zbiór muzealny (określany przez źródło jako: „zbiorek archiwalno-muzealny”) powiększył się w 1913 r. O przekazaniu zabytków rękopiśmiennych informuje zapis kronikarski, który stwierdza, że za pośrednictwem Władysława Mazura biblioteka uzyskała w depozyt starosądeckie archiwalia miejskie (dokumenty, księgi ławnicze, akta), a za pośrednictwem A. Kolarza, lustratora Kas Raiffeisena, kilka rękopiśmiennych zabytków cechu płócienniczego¹⁸. Dalsze powiększenie zbiorów było skutkiem apelu prasowego zamieszczonego przez Zarząd TSL na łamach „Ziemi Sądeckiej”, w wyniku czego listę ofiarodawców powiększyło kilka osób, a wśród nich: niejaki Jastrząb z Kruźlowej, który ofiarował czepiec, gurmanę, turonia, model pługa i chaty; Edward Arendarczyk – ofiarodawca igielnika skórkowego, drukowanych obrazów religijnych i kompletu naczyń miedzianych na wino, a także Michał Skumiel, kierownik szkoły w Mszanie Dolnej – darczyńca kompletu mebli kuchennych, dwóch giętych lasek, wypchanego jastrzębia oraz szkieletu głowy odyńca. Ponadto zbiór muzealny wzbogaciły akta pozyskane przez Romana Szkaradka w większych miastach Galicji i Górnych Węgier¹⁹.

Największą bolączką biblioteki będącej w posiadaniu zbioru archiwalno-muzealnego był brak własnego lokalu. Nie rozwiązywał tego problemu zapis testamentowy Józefa Wieniawy-Zubrzyckiego z 21 grudnia 1896 r., przekazujący miastu na *urządzenie publicznej biblioteki i początkowego muzeum ogólnego* dwóch parcel gruntowych, parceli budowlanej oraz domu parterowego, zwanego *dworkiem* (ul. Jagiellońska 35), obciążonego dożywociem na rzecz Marii Lechickiej i jej matki Heleny Lechickiej, które wygasło dopiero w 1936 r. Nieco lepsze warunki lokalowe otrzymała biblioteka – a wraz z nią niewątpliwie także zbiór archiwalno-muzealny – w 1911 r. po przeniesieniu całego zasobu do domu prywatnego dr. Juliana Chodackiego przy ul. Pijarskiej 15.

Według artykułu prasowego z okresu międzywojennego, muzeum przestało istnieć wraz z wybuchem I wojny światowej. Jak napisał Roman Szkaradek: *Okolo 100 małowartościowych okazów złożono w jednej szafie”, która stała zapomniana w Bibliotece Miejskiej aż do 1931 r.*²⁰

Po I wojnie światowej zainteresowanie sprawą muzeum zmalało, ale nie zanikło całkowicie. Jak napisał Wiktor Bazieli: *Jeszcze w roku 1920 burmistrz dr Edward Schayer wyłowił spory plik starych aktów z roku 1819 i przekazał je Muzeum Ziemi Sądeckiej*²¹. W 1924 r. zbiera-

17 Tamże, s. 155-156.

18 Sądecka Biblioteka Publiczna, Kronika Biblioteki Miejskiej im. J. Szujskiego w Nowym Sączu, s. 36-37.

19 T. Aleksander, dz. cyt., s. 100-101.

20 R. Szkaradek, *Jak powstało Muzeum Ziemi Sądeckiej*, „Głos Podhala”, nr 33, R. X, 12-15 VIII 1938, s. 12.

21 W. Bazieli, *Historie starosądeckie*, Kraków 1965, s. 257.

niem eksponatów zajmował się profesor gimnazjalny Romuald Reguła, nauczyciel rysunków, oraz uczniowie Państwowego II Gimnazjum im. Króla Bolesława Chrobrego²². W tym samym czasie sprawą muzealną zainteresował się także Oddział „Beskid” Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego. Środowisko turystyczne, zainspirowane listem Kazimierza Sosnowskiego, podjęło myśl utworzenia muzeum beskidzkiego, której jednak nie zrealizowało ze względu na brak lokalu, niedostatek sił fachowych oraz ze względu na fakt, iż zawiodły nadzieje na pozyskanie zbiorów ornitologicznych dr. Franciszka Kmietowicza z Krynicy²³. Ostatnim śladem działań w tym kierunku było wystosowanie w lutym 1926 r. pisma do Magistratu Miasta Nowego Sącza, w którym informowano o powołaniu z ramienia Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego Komitetu Muzeum Ziemi Sądeckiej w składzie: Henryk Bukowski – prezes Sądu Okręgowego, Józef Migacz – nauczyciel, Józef Wojtyga – budowniczy, Saturnin Żytyński – profesor gimnazjalny²⁴.

Zamek sądecki w latach 20. XX w.

W latach dwudziestych losy muzeum w Nowym Sączu związane były z restauracją zamku starościńskiego jako jego przewidywanej siedziby. Po zakończeniu I wojny światowej obiekt ten zajmowany był przez wojsko, które ulokowało w nim magazyn. W 1926 r. zrujnowaną budowlę oddano miastu. „Podhalański Kurjer Tygodniowy” napisał wówczas:

Nie godzi się pozostawiać starego zamku w wolnej Polsce bez opieki. Nie można co prawda marzyć obecnie o kompletnej restauracji, gdyż pociągałoby to za sobą ogromne koszty, niemniej

22 Archiwum Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu (dalej AMONS), sygn., 4311/80/I, R. Reguła, *Historia Muzeum Ziemi Sądeckiej*, maszyn., s. 1.

23 L. Migrała, *Od Towarzystwa Turystycznego „Beskid” do Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego „Beskid” w Nowym Sączu 1906–2006*, Nowy Sącz 2006, s. 82–83.

24 Archiwum Narodowe w Krakowie Oddział w Nowym Sączu, Akta miasta Nowego Sącza, sygn. 286.

można by już dziś poczynić kroki zmierzające ku powolnemu uzyskiwaniu funduszków restauracyjnych. Myśl [utworzenia muzeum] rzuconą jeszcze w r. 1910 przez prof. [Władysława] Mazura należy wcielić w czyn! Zamek sam jest na tyle w dobrym stanie, że już dziś po przeprowadzeniu pewnych minimalnych naprawek mógłby służyć jako azyl dla wystaw malarskich, muzealnych, przemysłowo-etnograficznych, mógłby pomieścić czytelnię, bibliotekę, mógłby jednym słowem zwolna gromadzić w swych murach dorobek historyczny naszego Podhala, przynosząc równocześnie dochody ze wstępów na restaurację²⁵.

18 grudnia 1926 r. w sali radnej ratusza nowosądeckiego odbyło się zebranie, na którym po referacie Romualda Reguły zawiązał się Komitet Odbudowy Zamku²⁶. Cztery dni później miało miejsce pierwsze posiedzenie Komisji Architektonicznej z udziałem: Romana Sichrawy (od 1925 r. komisarycznego zarządcy miasta), Bolesława Barbackiego, Antoniego Broszkiewicza, Romana Gdesza, Aleksandra Gryglewskiego, Liberata Krasuckiego, Romualda Reguły, Floriana Wilińskiego oraz inż. Józefa Wojtygi. 28 grudnia 1926 r. przy Komitecie Odbudowy została utworzona sekcja muzealna w składzie: R. Reguła – przewodniczący, Władysław Adamczyk – skarbnik, inż. J. Wojtyga oraz inż. L. Krasucki – członkowie, później także inż. Walenty Cyło. W skład sekcji technicznej wchodził: inż. L. Krasucki – przewodniczący, R. Reguła – sekretarz, W. Adamczyk – skarbnik oraz A. Broszkiewicz, Antoni Brudziana, inż. W. Cyło, inż. Roman Gdesz, dr R. Sichrawa, inż. J. Wojtyga – członkowie. W 1928 r. sekretariat sekcji technicznej objął Roman Szkaradek.

W pierwszym okresie swojej działalności sekcja techniczna przeprowadziła prace badawcze na dziedzińcu zamkowym, w trakcie których odkryto pierwotny zarys zabudowań i murów zamku. Efektem prowadzonych prac były liczne znaleziska, przede wszystkim fragmenty kamiennych portali, części węgarów okiennych, gzyms profilowany z marmuru, znaczne ilości ceramiki oraz monety z różnych epok historycznych. Staraniem sekcji technicznej przeprowadzono również naprawę dachu, wymianę ościeżnic okiennych oraz podmurowanie zagrożonej części zamku od strony Dunajca. Równie efektywną działalność prowadziła sekcja muzealna, dzięki której zbiory znajdujące się w gabinecie rysunkowym II Gimnazjum przeniesiono do dwóch sal zamkowych; równie istotne znacznie miała prowadzona przez nią działalność kulturalna, przynosząca pewien dochód przeznaczany na zakup eksponatów²⁷.

W 1928 r. inż. Józef Wojtyga przedstawił w imieniu Komitetu Odbudowy Zamku kosztorys wykonania niezbędnych robót konserwacyjnych opiewający na kwotę 32.040 zł. Pomimo trudności finansowych i sporów wewnętrznych, odbudowa zamku pod kierownictwem krakowskiego architekta Zygmunta Gawlika z udziałem Adolfa Szyszko-Bohusza przebiegała dość sprawnie.

W pierwszej fazie prac zgromadzono obszerną dokumentację pomiarową i projektową: pierwszy dokładny pomiar opracowali Józef Mayer i E. Rzymek w 1928 r., liczne projekty robocze

25 Co zrobić z zamkiem sądeckim, „Podhalański Kurjer Tygodniowy”, nr 4, 28 XI 1926 r.

26 W 1930 r. Komitetu Odbudowy Zamku został zreorganizowany. W jego skład weszli: dr Roman Sichrawa – przewodniczący, inż. Walenty Cyło – zastępca przewodniczącego, Roman Szkaradek – sekretarz, Władysław Adamczyk – skarbnik oraz Antoni Brudziana, Romuald Reguła, inż. Edmund Sawnor, Tadeusz Szczecina, arch. Józef Wojtyga – członkowie. W 1932 r. Komitet uległ przekształceniu w Komisję Magistracką w składzie: Romuald Reguła, Zenon Marian Remi, Władysław Adamczyk, Walenty Cyło, Stanisław Nowakowski, Stanisław Stuchły, Roman Szkaradek, Józef Wojtyga. W 1934 r. znów mamy do czynienia z Zarządzeniem Komitetu Odbudowy Zamku, w skład którego wchodził: dr Maciej Łach – starosta powiatowy i honorowy przewodniczący, dr Roman Sichrawa – prezydent miasta, przewodniczący, inż. Walenty Cyło, Roman Szkaradek – kontroler podatkowy, sekretarz, Władysław Adamczyk – skarbnik, Antoni Brudziana, dr Tobiczek, inż. Roman Gdesz, prof. Romuald Reguła, Ignacy Steindel, Tadeusz Szczecina, arch. Józef Wojtyga. Czynności kustoszów pełnili: Romuald Reguła i Roman Szkaradek. Zob. R. Szkaradek, *Zamek Królewski i Muzeum Ziemi Sądeckiej w Nowym Sączu*, [w:] *Kalendarz „Głosu Podhala” na rok 1934*, Nowy Sącz 1933, s. 32-33.

27 AMONS, sygn. 3032,teczka Historia Muzeum (1946–1956); sygn. 4311/80/I, R. Reguła, *Historia...*, s. 1-2.

opracował w ramach Komisji czołowy architekt sądecki Zenon [Marian] Remi, który objął kierownictwo robót po [Zygmuncie] Gawliku²⁸.

Postępy czynione w związku z odbudową zamku pobudziły do dalszego działania. Przykładem tego była uchwała Rady Miasta Nowego Sącza z 22 marca 1928 r., przeznaczająca budynek zamkowy na Muzeum Ziemi Sądeckiej. Wsparcia idei muzealnej udzielało także utworzone 20 lipca 1928 r. Koło Opieki nad Zabytkami, którego Zarząd tworzyli: inż. Liberat Krasucki – prezes, ks. dr Roman Mazur – wiceprezes, profesor gimnazjalny Romuald Reguła – sekretarz, profesor gimnazjalny Antoni Artymiak – zastępca sekretarza, dyr. Komunalnej Kasy Oszczędności Władysław Adamczyk – skarbnik, arch. Józef Wojtyga, prof. H. Dobrowolski, mgr Mieczysław Jarosz, arch. Stawiński, Józef Zbozień – członkowie (Komisja Rewizyjna: insp. Wawszczak, dyr. Młyniec i Roman Szkaradek)²⁹.

Największą aktywnością spośród członków Komitetu Odbudowy Zamku i Koła Opieki nad Zabytkami wykazywali się Romuald Reguła i Roman Szkaradek, którzy zajmowali się zakupem i gromadzeniem eksponatów. Pieniądze przeznaczone na ten cel pochodziły zarówno z organizacji różnego rodzaju imprez kulturalnych, jak i darowizn, m.in. Jana Krupy, Bolesława Barbackiego, Stanisława Nowakowskiego. Wśród ofiarodawców znajdowali się także: Józef Wojtyga (42 monety własne i 59 monet wykopanych na dziedzińcu zamku), Walenty Cyło (denar polski z XII w. znaleziony przy kopaniu fundamentów własnego domu), Józef Lipiński ze Starego Sącza (78 monet i medal z brązu wybity z okazji 100. rocznicy urodzin Adama Mickiewicza), Roman Szkaradek (44 monety), Maria z Tokarczyków Godfryowa (5 monet miedzianych austriackich z XVIII w.), Magistrat Nowego Sącza (176 monet polskich z czasów Zygmunta III Wazy), uczniowie Szkoły Powszechnej im. Stanisława Konarskiego i II Gimnazjum im. Króla Bolesława Chrobrego za pośrednictwem prof. Józefa Zboźnia (206 monet i 4 medale z XIX i XX w.), uczniowie II Gimnazjum im. Króla Bolesława Chrobrego za pośrednictwem prof. Romualda Reguły (105 monet i 2 medale)³⁰.

W 1932 r. prezydent Nowego Sącza Stanisław Nowakowski przekształcił Komitet Odbudowy Zamku w Komisję Magistracką. Przewodnictwem komisji objął Romuald Reguła; w jej skład weszli: inż. arch. Zenon Marian Remi, inż. Walenty Cyło, Stanisław Nowakowski, dr Stanisław Stuchły, Roman Szkaradek oraz inż. Józef Wojtyga³¹. Wartość zgromadzonych zbiorów oceniała w kwietniu 1934 r. komisja ministerialna z udziałem radczyni ministerialnej Jadwigi Przeworskiej oraz konserwatora okręgu krakowskiego dr. Bogdana Tretera. Pewne wyobrażenie o zgromadzonych wówczas eksponatach daje relacja prasowa, w której czytamy:

Wielkie zainteresowanie wywołały obrazy: Matki Boskiej z Dzieciątkiem w żłóbku i św. Wawrzyńca z XV w. szkoły włoskiej. Obrazy Chrystusa przy studni i Matki Boskiej Justowskiej z XV w. rozmaitych mistrzów polskich. – Obrazem Matki Boskiej z Dzieciątkiem w żłóbku za-

28 Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Urbanistyka i architektura oraz plastyka*, [w:] *Dzieje miasta Nowego Sącza*, t. III, pod red. F. Kiryka i Z. Ruty, Kraków 1996, s. 256-257.

29 *Koło opieki nad zabytkami powiatu Nowosądeckiego*, „Kurjer Podhalański”, nr 31, R. III, 29 VII 1928, s. 1.

30 R. Szkaradek, *Numizmatyka w Muzeum Ziemi Sądeckiej*, „Głos Podhala”, nr 16, R. II, 13 IV 1930, s. 2. Artykuł informował, że dział numizmatyczny Muzeum Ziemi Sądeckiej zawiera 1065 monet, z czego 348 monet i 5 medali pozyskanych przed wybuchem I wojny światowej. Stwierdzał ponadto, że: *zebrany przed I wojną zbiór numizmatyczny składał się: [...] z 63 monet srebrnych i 283 miedzianych. Między monetami srebrnymi znajdują się polskie, a mianowicie: z czasów Zygmunta III ort koronny z 1623 r., 2 szóstaki koronne z 1596 i 1624 r., 4 trojaki z 1621 r. i 1 półtorak z 1624 r. Obce monety: 1 talar austriacki Marji Teresy z 1780 r., 2 guldery jubileuszowe austriackie z 1879 r., 5 pesetów hiszpańskich Alfonsa XIII z 1897 r. Dodawał jeszcze, że: Między monetami miedzianymi jest 20 jednogroszówek z czasów Stanisława Augusta Poniatowskiego, Augusta III oraz kilkanaście trojaków polskich z XVIII i XIX w. oraz że Między monetami obcymi przeważają drobne monety miedziane austriackiej rosyjskie z XIX i XX w.* Por. T. Aleksander, dz. cyt., s. 276-278.

31 AMONS, sygn. 4311/80/I, R. Reguła, *Historia...*, s. 1-2.

chwycił się w ub. roku prof. Uniwersytetu Lwowskiego [Stefan] Stasiak i uznał go za arcydzieło. Również wysoką wartość zabytkową przedstawia obraz olejny wielkości 300 × 425 cm, przedstawiający Upadek Chrystusa pod krzyżem. Wykonanie tego dzieła jest ciekawe. Prawa strona przedstawiająca Matkę Boską, św. Weronikę, św. Jana i trzy Marie, wymalowane w stylu odrodzenia, jest arcydziełem pod względem rysunkowym i malarskim – w środku obrazu Chrystus jest słabiej wykonany, zaś lewa strona przedstawiająca żołnierzy i faryzeuszy, wykonana w stylu ostrołukowym, jest prymitywna o mniejszej wartości artystycznej, całość kompozycyjnie jest dobrze ujęta.

Trzy rzeźby doskonale wrażenie zrobiły na Komisji. – Artystyczna rzeźba przedstawiająca św. Marcina, rycerza rzymskiego, w pięknej zbroi, odcinającego część płaszcz swego, którą obdarowuje półnagięgo żebraka. Do bardziej wartościowych zabytków zaliczono dwie większe rzeźby – Chrystusa na krzyżu i Chrystusa w piwnicy. – Chrystus na krzyżu jest drogocenną rzeźbą z XV w., wykonaną w stylu gotyckim, pochodzi z pierwszego kościoła w Przyszowej, zaś rzeźba Chrystus w piwnicy o pięknym obliczu, w którym widać smutek i boleść, dobroć i miłosierdzie, pochodzi ze starodawnej kapliczki murowanej z XVI w. w Niskowej³².

W dalszej części relacji, poświęconej m.in. zbiorom etnograficznym, czytamy:

Komisja Ministerjalna badając dalej dział etnograficzny, wyraziła uznanie za artystyczny dobór eksponatów w tym dziale. Bardzo się podobały podegrodzkie i gostwickie stroje ludowe, pięknie wyszywane kaftany i błękity – ozdobnie haftowane gorsety i katanki, koszule i kaftaniki. Nasza nowoczesna ceramika starsządecka i jasielska wywołały nieoczekiwany zachwyt. Muzeum posiada około 140 garnków, misek, dzbanków garnuszków, wazoników rozmaitej wielkości, dobrze i równo toczonych, pięknie malowanych o motywach podhalańskich. Ceramika nasza dotąd była nieznaną na rynku warszawskim, przeto komisja przyrzekła postarać się o jej zbyt do większych miast w Polsce. Wielki podziw wywołał zabytek starodawnej ceramiki podegrodzkiej, arcydzieło cechu garncarzy z XVIII w. Cenny ten eksponat artystycznie ujęty jest dużą kapliczką, wykonaną z palonej gliny, czysto glazurowaną.

Wystawa Krajobraz Podhala w malarstwie, udostępniana na zamku królewskim w Nowym Sączu, 1930 r.

Capliczka ta, o pięknej formie, ma ciekawy ozdobny portal, stromy dach, ostrą kopułę, charakterystyczną swym profilem, zakończoną smukłą wieżyczką. Komisja Ministerjalna uznała zabytek ten jako jedyny okaz ceramiki w Polsce i podkreśliła jego wysoką wartość muzealną.

W dalszym ciągu lustracji, Komisja Ministerjalna szczegółowo badała ostatnie dwie sale z panoramą Nowego Sącza, z przepowiedziami Podhala, djoramą Krynicy, które z powodu artystycznych wartości zyskały należną pochwałę. Odnośnie do Panoramy, malowanej przez prof. Romualda Regułę

W dalszym ciągu lustracji, Komisja Ministerjalna szczegółowo badała ostatnie dwie sale z panoramą Nowego Sącza, z przepowiedziami Podhala, djoramą Krynicy, które z powodu artystycznych wartości zyskały należną pochwałę. Odnośnie do Panoramy, malowanej przez prof. Romualda Regułę

32 Lustracja Muzeum Ziemi Sądeckiej w Nowym Sączu, „Głos Podhala”, nr 19, R. VI, 6 V 1934.

i prof. Bolesława Barbackiego, podkreślono świetny układ kompozycyjny, znakomite rozwiązanie zagadnienia perspektywy, uzyskane przez wydobycie szalonej głębi krajobrazu, doskonały koloryt, odznaczający się szeroką skalą barwną i głębokością tonów³³.

Konsekwentne pozyskiwanie różnego rodzaju zabytków trwało dziesięć lat, doprowadzając do zgromadzenia około 4 tys. eksponatów podzielonych na pięć działów:

- I. dział – sztuka kościelna: a. malarstwo od XV w., b. rzeźba od XVI w., c. rysunki i fotografie dawnej architektury kościelnej.
- II. dział – etnografia: a. budownictwo i urządzenie dawnych domów, b. stroje ludowe, c. sztuka ludowa (malowidła, rzeźby, płaskorzeźby), d. przemysł ludowy (ceramika, koszykarstwo, zabawkarstwo, przemysł drzewny), e. obrzędy ludowe (dożynki, wesela, palmy).
- III. dział – współczesna sztuka plastyczna: a. malarstwo, b. rzeźba.
- IV. dział – historia: a. eksponaty dotyczące dawnej przeszłości Nowego Sącza i Sądecczyzny, b. pamiątki z powstań listopadowego i styczniowego, c. pamiątki z walk Legionów w 1914 r. na Sądecczyźnie i Podhalu, d. prehistoria Sądecczyzny, e. numizmatyka.
- V. dział – krajoznawstwo: a. mapa plastyczna Kotliny Sądeckiej, b. panorama Nowego Sącza autorstwa Bolesława Barbackiego i Romualda Reguły, c. stoisko z przeźrocami miast, miasteczek i wsi ziemi sądeckiej³⁴.

Większość prac remontowych przy zamku zostało wykonanych do roku 1934. W trakcie robót dokonano kilku ciekawych odkryć, m.in. odsłonięto fundamenty skrzydła zachodniego oraz chodnik podziemny w skrzyżowaniu ulic Romanowskiego i Pijarskiej. Według Romana Szkaradka do zakończenia restauracji obiektu pozostało już stosunkowo niewiele, głównie położenie podłóg, postawienie pieców oraz sprawienie szaf i gablotek.

Zamek sądecki - odkopane mury krużganka wzdłuż południowej ściany 1934 r.

Oczekiwania wobec muzeum na kilka miesięcy przed jego oficjalnym otwarciem były duże. Przed zbyt wielkimi nadziejami przestrzegał jedynie Romuald Reguła, który zwracał uwagę, że nie będzie to „Muzeum Narodowe”, lecz skromne muzeum regionalne.

Muzeum Ziemi Sądeckiej będzie silnie podtrzymywało plemienną żywotność naszego regionu. Ono stanie się ożywczym pędem dla młodych pokoleń czerpiących natchnienie i tężyznę ze starych tradycji źródeł rodzinnych, nie przez abstrakcyjne i dorywczo szerzone hasła pietyzmu dla stron tutejszych, ale przez żywe zetknięcie się z bogatą i starą kulturą sądecką.

33 Lustracja Muzeum Ziemi Sądeckiej w Nowym Sączu, dokończenie, „Głos Podhala”, nr 21, R. VI, 20 V 1934.

34 R. Szkaradek, dz. cyt., s. 12.

– Stanie się więc Muzeum ogniskiem ułatwiającym zespolenie tradycji z nową kulturą i będzie łącznikiem spuścizny pokoleń dla silniejszego przywiązania nas do ziemi ojczystej.

4270

**„ZJAZD GÓRSKI”
w Nowym Sączu**

**PRZEWODNIK
PO
Nowym Sączu i okolicy**

FIRMA CHRZEŚCIJAŃSKA
„Bławał Polski”
(Z. MIKOŁAJEWSKI i J. SCHUMACHER.)
N. SĄCZ — JAGIELLOŃSKA 2.
Największy Skład Materiałów
wełnianych męskich i damskich, jedwabi, płócien
bielizny i t. p.
SPECJALNY DZIAŁ WIEJSKI:
chusty, chusteczki, ręczniki, obrusy.
Towar solidny. Ceny niskie.

**Program
„Zjazdu Górskiego”**

Piątek, 12 sierpnia
Godz. 9. Nabożeństwo w kościele farym. 9:30
Otwarcie Muzeum Ziemi Sądeckiej. 10:30. Pokaz
koni. 15. Koncert orkiestr. 19:30. Widowisko re-
gionalne [Zamek] Występują: Szczyrzycanie,
Bojki, Lemki, Żywczanie, Spiszacy, Ślązacy i Są-
deczanie.

Sobota, 13 sierpnia
Godz. 9-17. Wycieczki gospodarcze do Gólkowic
i Łącka, zwiedzanie Nowego i Starego Sącza. 15.
Koncert orkiestr i chórów [Zamek]. 17. Otwarcie
Zjazdu Gospodarczego. 17-19. Zawody Sportowe
Boisko K.P.W.] 19:30. Widowisko regionalne [Za-
mek] Występują: Żywczanie, Spiszacy, Huculi,
Lemki, Orawcy i Polacy zza Olzy.

Niedziela, 14 sierpnia
Godz. 9. Nabożeństwo (fara) poświęcenie sztanda-
ru Chrześ. Cechu Zbiorowego, obrazu Św. Józefa
i tablicy ks. Sygańskiego [Zamek] 10. Obrady.
10:30 Koncert orkiestr, 11:30. Pokazy straży po-
żarnych [Jordanówka]. 15. Zawody kajakowe.
16. Koncert chórów [Zamek]. 17. Zakończenie
obrad. 19:30. Widowisko regionalne [Zamek]. Wy-
stępują: Gorliczanie, Podhulanie, Górale rumuńscy.
Lachy i górale sądeckcy.

Poniedziałek, 15 sierpnia
Godz. 9. Msza połowa z kazaniem [Zamek]. 10
Defilada grup i dożynki. 11:30. Walny Zjazd Ra-
dy Nacz. Zw. Z. G. 15-19. Zabawa ludowa [Jor-
danówka] 19. Wielkie widowisko regionalne. 21.
Sobótki, wianki, ognie sztuczne nad Dunajcem.

Wstępy:
Na widowiska regionalne 1:50 — 1 zł — 50 gr.
do Muzeum 50 gr, na pokazy gosp. 20 gr. Liczne
zniżki.

Teatr Dram., „Łom” i Teatr Robotniczy przed-
stawienia.

Wycieczki do Rożnowa i zdrojowisk.

Zjazd Górski w Nowym Sączu: przewodnik po Nowym Sączu i okolicy, oprac. Stanisław Klemensiewicz, 1938 r.

Muzeum będzie także uczyć historycznego sposobu patrzenia na fakty i zjawiska wieków minionych, tym samym spełni swe zadanie dla nauki, szczególnie dla kształcenia młodzieży [...]. Tu zaznajomi się ona z pamiątkami, tu nauczy się poszanowania zabytków swojej kultury oraz przyczyni się do organizowania własnych twórców opartych na ciągłości tradycjonalnej, której źródło tkwi najsilniej w kulturze ludowej [...].

Ze względu na rozległość swych działań Muzeum Ziemi Sądeckiej będzie miało przystępną wymowę dla każdego (nawet prostaczka), tym samym spełni godnie najważniejsze i konsekwentne zadanie popularności. Muzeum Sądeckie będzie świątynią naszej tradycji, twierdzą regionalnej kultury, stróżem odrębności naszego bogatego środowiska oraz kuźnicą postępu, winno odegrać

w życiu kulturalnym naszej ziemi ogromnie ważną rolę³⁵.

10 sierpnia 1938 r., na dwa dni przed otwarciem Muzeum Ziemi Sądeckiej, „Ekspress Poranny Małopolski” pisał:

W piątek d. 12 sierpnia nastąpi na zamku pojagiellońskim w Nowym Sączu otwarcie Muzeum Ziemi Sądeckiej skupiającego zbiory wszelkich dziedzin życia tego regionu. Muzeum obejmuje dział etnograficzny, historyczny, sztuki kościelnej i plastyki współczesnej. Dział historyczny obejmuje sztukę obrazującą walki Legionów na Podhalu, pod Marcinkowicami. Dział sztuki kościelnej, bodajże najbogatszy, obejmuje około 800 eksponatów. Obrazy o treści religijnej z XV, XVI i XVII w. zajmują dwie duże komnaty. Przeważają tu dzieła artystów ludowych, wskazujące niepoślednią technikę malarzką i dające wdzięczne pole dla etnografów. Prawdziwym arcydziełem jest obraz 4 × 5 m z XVII w. krakowskiego malarza Jana Aleksandra Trzyckiego,

przedstawiający prośbę królów polskich do Boga [...]. Ciekawy jest dział rzeźby ludowej i szat liturgicznych, składający się z 2000 eksponatów. Ceramika, stroje ludowe, urządzenia domowe, wyroby chałupnicze wypełniają resztę komnat muzeum. Muzeum Ziemi Sądeckiej zostało zorganizowane przez kustosza Romana Szkaradka i prof. Romualda Regułę. W ciągu ośmiu lat zebrali oni około 4000 eksponatów nie tylko o wysokiej wartości zabytkowej i muzealnej, ale również materialnej. Muzeum zapełnia 12 wielkich komnat zamku pojagiellońskiego³⁶.

W 1938 r. zamek gotów był do przyjęcia i udostępnienia zbiorów muzealnych. Uroczystego otwarcia Muzeum Ziemi Sądeckiej dokonano 12 sierpnia³⁷, w pierwszym dniu Zjazdu Górskiego, w którym wziął udział m.in. gen. Tadeusz Kasprzycki. Dwa dni później Chrześcijański Cech

Zjazd Górski w Nowym Sączu, 12-15 sierpnia 1938 r.

Otwarcie Muzeum Ziemi Sądeckiej na zamku sądeckim, 12 sierpnia 1938 r. Od prawej gen. Tadeusz Kasprzycki, Roman Szkaradka i Romuald Reguła

35 R. Reguła, *Muzeum Ziemi Sądeckiej*, „Głos Podhala”, literacko-naukowy specjalny dodatek do jubileuszowego numeru, 13 II 1938, s. 3-4.

36 *W piątek – otwarcie Muzeum Ziemi Sądeckiej*, „Ekspress Poranny Małopolski”, nr 219, R. XVII, 10 VIII 1938, s. 2.

37 Na bardzo często błędnie podawaną datę 13 sierpnia zwrócił uwagę Waclaw Kawiorski. Zob. tenże, *Muzeum sądeckie do 1945 r.*, „Rocznik Sądecki”, t. XXVII, 1999, s. 102.

Zbiorowy odsłonił na zamku tablicę upamiętniającą ks. Jana Sygańskiego SI, wybitnego dziejopisa Nowego Sącza i Sądeckizny, wykonaną według projektu Józefa Wojtygi, ufundowaną na wniosek Antoniego Kmiotowicza z Krynicy (kopia tablicy znajduje się obecnie na elewacji siedziby Cechu Rzemiosł Różnych, kamienica Rynek 11)³⁸.

Trwające dziesiątki lat starania o utworzenie w Nowym Sączu instytucji muzealnej z prawdziwego zdarzenia zostały uwieńczone powodzeniem. Radość wynikła z tego faktu nie trwała jednak długo. Widmo zbliżającej się wojny postawiło pod znakiem zapytania nie tylko przyszłość Muzeum Ziemi Sądeckiej, ale również cały dorobek kulturalny miasta. Obydwaj opiekunowie zbiorów muzealnych (Romuald Reguła i Roman Szkaradek) starali się temu zapobiec, ukrywając w podziemiach ratusza niektóre eksponaty i oddając klucz do zamku dr. Romanowi Sichrawie. Wybuch II wojny światowej i zajęcie Nowego Sącza przez Niemców 6 września 1939 r. potwierdził czarny scenariusz, czego dowodem było zajęcie zamku przez Niemców na cele wojskowe, zagrabienie części zbiorów muzealnych i spalenie mniej wartościowych eksponatów na dziedzińcu zamkowym (okupant niemiecki zniszczył m.in. tablicę pamiątkową poświęconą ks. Janowi Sygańskiemu)³⁹.

Sytuację pogarszał fakt opuszczenia Nowego Sącza przez Romualda Regułę. Rychły powrót kustosa niczego już nie zmienił, tym bardziej, że nie zdecydował się on na przyjęcie propozycji dr. Romana Sichrawy (pełnił obowiązki kierownicze w magistracie nowosądeckim) ponownego objęcia nadzoru nad sprawami muzealnymi. Powodowany troską o zbiory, uczynił to Roman Szkaradek, który powziął zamiar uratowania jakiejś części eksponatów niewywiezionych jeszcze przez Niemców.

Niezwykle ryzykowne przedsięwzięcie ratownicze, godne scenariusza filmowego, zostało przytoczone z rękopisu znajdującego się w Bibliotece Jagiellońskiej w następujących słowach:

W dniu 6 grudnia 1939 r., gdy [Roman Szkaradek] dowiedział się o przygotowanych do wywiezienia przez okupanta eksponatach, wdarł się z synem Stanisławem do Zamku [...] i z pak przygotowanych do wywiezienia wyjął cenne obrazy wotywne Jana Aleksandra Trzyckiego – nadwornego malarza króla Władysława IV [według współczesnej literatury przedmiotu obraz z kręgu Tomasza Dolabelli] oraz 4 obrazy [Michała] Stachowicza o tematyce insurekcji kościuszkowskiej (Przysięga Kościuszki, Przemarsz Kościuszki przez Kraków, Wśród kosynierów, Odpoczynek kosynierów), wkładając na ich miejsce do paczek kawałki drewna. Następnie ukrył je początkowo na strychu Zamku, a później w budynku Ośrodka Zdrowia przy Zamku i kolejno w kilku innych miejscach (własnym mieszkaniu, plebanii i na wieży kościoła parafialnego św. Małgorzaty), a w końcu w domu parafialnym w Biegonicach (obraz Jana Aleksandra Trzyckiego) i chatach chłopskich w Szczereżu (obrazy Michała Stachowicza). Pierwszy z tych obrazów został

38 T. Aleksander, dz. cyt., s. 409-410; M. Mirek, *Jezuita Jan Sygański – historyk Kościoła, badacz dziejów ziemi sądeckiej i lwowskiej* (nadbitka ze: *Stromata Historica In Honorem Romani Mariae Zawadzki*), Kraków 2006, s. 939.

39 W 1941 r. zarekwirowano na cele wojenne dzwony kościelne. Ze Starego Cmentarza przeniesiono na cmentarz komunalny przy ul. Rejtana grobowiec gen. Bronisława Pierackiego, z Plant natomiast Grób Nieznanego Żołnierza. Z rozkazu władz niemieckich rozebrano pomniki Władysława Jagielly oraz Adama Mickiewicza (pierwszy z nich udało się przechować w piwnicy kamienicy przy ul. Jagiellońskiej 8, drugi przepadł bez śladu). Zniszczeniu i rozproszeniu uległy księgozbiory biblioteczne; wywiezione zostały najcenniejsze archiwalia. [...]. Nie przetrwała okresu wojny również tablica na froncie ratusza z medalionową płaskorzeźbą Józefa Piłsudskiego oraz nazwiskami 9 nowosądeczan poległych w 1920 r. w wojnie z bolszewikami. Jesienią 1940 r. ogłoszono rozwiązanie wszelkich polskich towarzystw. W kościołach zakazano śpiewu Boże, coś Polskę oraz na tę samą nutę Serdeczna Matko. Rolę i znaczenie żywiołu niemieckiego w dziejach Nowego Sącza potwierdzić miały badania historyczne dr. Rudolfa Kesselringa, uprzednio wykładowcy religii augsburskiej i dziekana Wydziału Teologicznego na Uniwersytecie im. Józefa Piłsudskiego w Warszawie, który napisał skrajnie tendencyjną książkę, pt. *Neu-Sandezunddas Neu-Sandez Land. Ihre Deutsche Vergangenheit und Aufbau (1230-1940)*, gloryfikującą niemiecką kosztem polskości. Cyt. za: L. Migrała, *Historia Nowego Sącza*, Nowy Sącz 2017, s. 257-260.

w parafii Biegonice, stanowiąc jej własność, spadek po zmarłym w 1624 r. tamtejszym proboszczu Stanisławie Wcianecku [Wcianeckim]. Obrazy Michała Stachowicza w 1945 r. wróciły do odbudowanego Muzeum Ziemi Sądeckiej⁴⁰.

Jeszcze barwniejszą wersję wydarzeń znajdujemy w oświadczeniu Romana Szkaradka z 21 stycznia 1951 r., poświadczonym notarialnie przez Henryka Tournelle. Potwierdza ono wejście do zamku Romana Szkaradka z synem Stanisławem (w wersji „notarialnej” nocą 6 grudnia 1939 r.). Roman Szkaradek miał być uzbrojony – jak napisał – w dwa brauningi [!]; syn pozostawał w odwodzie, z nakazem ucieczki w razie pojawienia się Niemców. Znalazłszy trzy paczki z obrazami Roman Szkaradek wydobyl z jednej z nich obraz Tritiusa oraz cztery obrazy Stachowicza, które z synem ukrył w zachodnim skrzydle zamku. Pół roku później – w czerwcu 1940 r. – przeniósł wyniesione obrazy i 46 innych mniej wartościowych („ludowych”), które Niemców nie interesowały, do pobliskiego budynku Ośrodka Zdrowia, umieszczając je przy pomocy małżeństwa Szymochów oraz pielęgniarek Filipkowej i Hyżowej na poddaszu (obraz Tritiusa ukryto pod belką, zasypując piaskiem, pozostałe w pokoiku pielęgniarek).

Dalsza część dokumentu opisuje dramatyczną sytuację, w której życie Romana Szkaradka zawisło na włosku:

Niestety jakiś konfident doniósł o tym do gestapo, że Szkaradek R. ukrywa polskie obrazy historyczne na zamku. – Zawezwanemu na zamek R. Szkaradkowi – komisarz miasta Schmidt z trzema gestapowcami powiedział, że jeżeli obrazy polskie, historyczne dobrowolnie wyda, nie zostanie ukarany, w przeciwnym razie on i jego pomocnicy zostaną natychmiast rozstrzelani. – Szkaradek opanowany, spokojny odpowiedział, że nie przechowuje polskich, historycznych obrazów, tylko przeniesione obrazy religijne sztuki ludowej, które mu kazano usunąć z Muzeum. – Gdy rewizja na zamku dała wynik ujemny, komisarz Schmidt chwycił Szkaradka za rękę, mówiąc: «Ja teraz Pana zaprowadzę do ukrytych obrazów»... i zaprowadził do domu Ośrodka Zdrowia, na strych i odsłaniając nogą piasek pyta się Szkaradka: «A tu co jest?». – Szkaradek odpowiada już cicho, ale spokojnie: «Obraz religijny, który Pan kazał wyrzucić». Pada rozkaz: «Rozwijaj obraz». Szkaradek z jednym gestapowcem rozwijają obraz, podtrzymują do góry, na obrazie odkrywa się Trójca Święta, potem Matka Boska, potem odsłaniają się postacie dwóch świętych, ponieważ w tym miejscu dach był pochyły, więc gdy już dosięgli obrazem do dachu, a tylko 10–15 cm brakowało do odsłonięcia głów trzech królów i hetmanów polskich... komisarz, patrząc się na Szkaradka, powiedział: «Dość, idziemy dalej szukać».

Nie rozpoznawszy obrazu Tritiusa, Niemcy zajęli się pozostałymi obrazami. Jak stwierdza dokument notarialny:

Po rozwinięciu 43 obrazów «ludowych» do sprawdzenia zostało już tylko sześć rulonów. Obrazy Stachowicza były ostatnie w kolejności. Gdy komisarz wziął obraz nr 44 z Przemienieniem Pańskim, ten dwukrotnie wypadł mu z rąk. W tym momencie zniecierpliwiony spojrzał na zegarek. Następnie machnąwszy ręką zakończył przeszukiwanie bez sprawdzania ostatnich czterech obrazów, rzucając na odchodne słowo: «kicze»⁴¹.

Odremonutowana przed II wojną światową siedziba Muzeum Ziemi Sądeckiej nie przetrwała okupacji. Zamek, w którym Niemcy zgromadzili duże ilości amunicji, został wysadzony 18 stycznia 1945 r. o godz. 5.20, na krótko przed wyparciem Niemców z Nowego Sącza i wejściem doń Sowietów. Wysadzenie cennego historycznie obiektu, całkowicie nieuzasad-

40 T. Aleksander, dz. cyt., s. 423. Obraz Jana Aleksandra Trzyckiego, czy raczej pochodzący z kręgu Tomasa Dolabelli, w latach pięćdziesiątych ubiegłego wieku za sprawą ks. dr. infulata Władysława Lesiaka został przeniesiony do kościoła parafialnego św. Małgorzaty w Nowym Sączu i poddany konserwacji; obecnie znajduje się na ścianie północnej nawy głównej.

41 AMONS, sygn. 4311/4/I. Dokumenty dotyczące rodziny Szkaradków – Oświadczenie Romana Szkaradka, odpis wierzitelny, spisany przez notariusza Henryka Tournelle 20 I 1951 r. Nr repertorium 44/51.

nione wojskowo, było wielokrotnie opisywane. W tym miejscu wystarczy przypomnieć, iż tymi, którzy podłożyli detonatory powodujące wybuch, byli młodzi Polacy – Witold Młyńiec i Edward Skórnoś z oddziału „Odwet” Tadeusza Dymła ps. „Srebrny”. O przeprowadzeniu akcji zdecydowali jednak inni, w jakimś stopniu „Srebrny”, postać niejednoznaczna, podejrzewana o kontakty z gestapo i współpracująca z partyzantką sowiecką, a przede wszystkim sztab sowieckiego zgrupowania partyzanckiego na czele z mjr. Iwanem Zołotarem, który w oparciu o przekazane przez Tadeusza Dymła informacje podjął decyzję o wysadzeniu zamku, wyposażając Młyńca i Skórnośa w zapalniki angielskie o opóźnionym zapłonie⁴².

Eksplozja zamku wstrząsnęła Nowym Sączem dosłownie i w przenośni. Muzeum na wiele lat utraciło stałą siedzibę, a wraz z nią jakąś część swoich eksponatów i bliżej nieokreślone archiwalia sądeckie, ukryte przez Romana Szkaradka w pięciu schowkach w nadziei, że po wojnie będą mogły powrócić do odbudowanego zasobu muzealnego. Była to prawdopodobnie ostatnia strata w pozyskanym przed wojną zasobie muzealnym. Obecnie w Muzeum Okręgowym znajduje się niewielka część przedwojennych zbiorów.

Noty biograficzne opiekunów kolekcji publicznych i zbiorów muzealnych w latach 1909–1945

Stanisław Rzepiński. Urodził się w 1861 r. w Tuligłowach pod Sądową Wisznią. Ukończył Gimnazjum Franciszka Józefa I we Lwowie, a następnie filologię klasyczną na Uniwersytecie Lwowskim. Po ukończeniu studiów uczył w szkołach średnich we Lwowie, Wadowicach, Krakowie. W latach 1899–1912 był dyrektorem I Gimnazjum w Nowym Sączu. Po wyjeździe z Nowego Sącza objął stanowisko inspektora Rady Szkolnej Krajowej we Lwowie, później wizytatora Kuratorium Szkolnego we Lwowie i Krakowie. Jako emeryt został dyrektorem Gimnazjum Pijarów w Rakowicach pod Krakowem. Swój bogaty życiorys opisał we wspomnieniach *Pamiętnik pięćdziesięcioletniej polskiej pracy pedagogicznej* (Kraków 1937). Zmarł w 1944 r.⁴³

Michał Pelczar. Urodził się w 1870 r. w Korczyniu, powiat Krosno. W 1891 r. ukończył Gimnazjum Klasyczne w Przemyślu, a w 1896 r. filologię klasyczną na Uniwersytecie Jagiellońskim. W czasie studiów odbył jednoroczną służbę wojskową. Uczył w szkołach średnich w Krakowie, Jaśle i Nowym Sączu. W latach 1912–1933 był dyrektorem I Gimnazjum w Nowym Sączu oraz II Gimnazjum w Nowym Sączu w latach 1914–1915 w czasie nieobecności dyrektora Stanisława Klemensiewicza. Członek Towarzystwa Szkoły Ludowej. W okresie okupacji niemieckiej brał czynny udział w tajnym nauczaniu oraz pracował w towarzystwach dobroczynnych. Zmarł w Krakowie w 1965 r. Został pochowany na cmentarzu komunalnym w Nowym Sączu przy ul. Śniadeckich⁴⁴.

Władysław Mazur. Urodził się w Cyrance koło Mielca. Nauczyciel Szkoły Wydziałowej im. Stanisława Konarskiego w Nowym Sączu. Aktywny działacz Towarzystwa Szkoły Ludowej, członek Zarządu Głównego TSL, przewodniczący Komisji Muzealnej. W latach 1907–1912 był

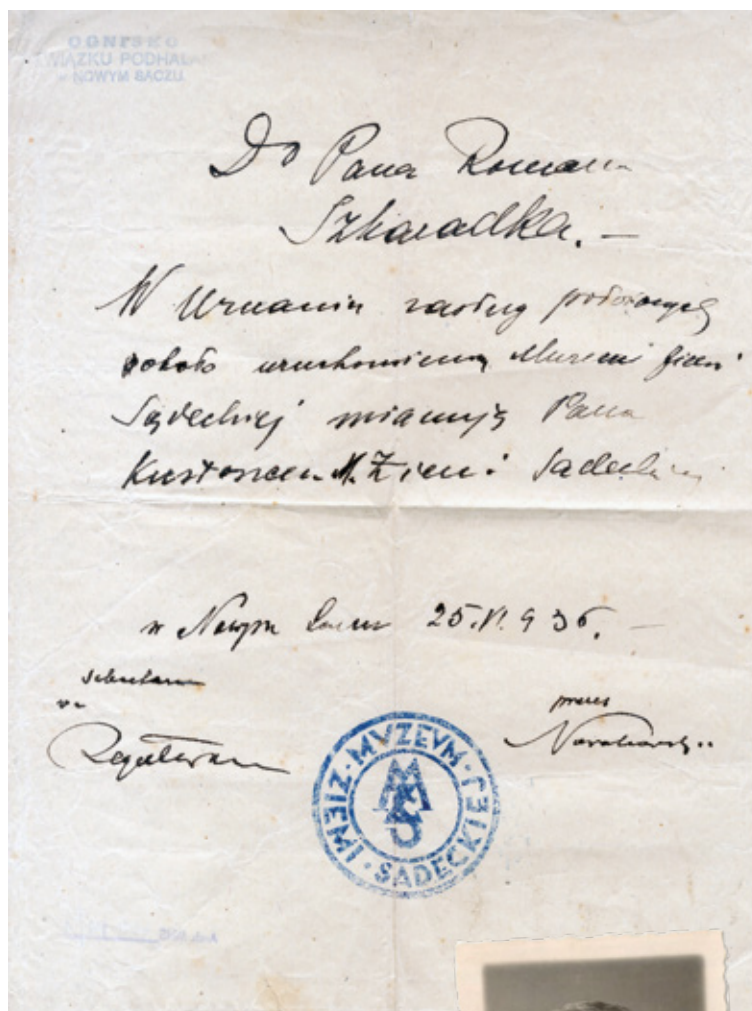
42 Szerzej na temat pisali m.in.: J. Bieniek, *A wasze imię wierni Sądeczanie*, Nowy Sącz 1986, s. 82-83; D. Golik, *Tadeusz Dymel „Srebrny” – bohater czy konfident*, „Rocznik Sądecki”, t. XXXVIII, 2010, s. 174-176; L. Migrąła, *Wysadzenie zamku w Nowym Sączu w świetle relacji Witolda Młyńca*, „Almanach Sądecki”, nr 3/4 (92/93), 2015, s. 119-121.

43 Notka na podstawie: K. Pawłowski, *Stanisław Rzepiński*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXIV, Wrocław – Warszawa – Kraków 1992–1993, s. 36-37; A. Sitek, *150 lat I Gimnazjum i Liceum im. Jana Długosza 1818-1968*. Zarys monograficzny, Nowy Sącz 1968, s. 50.

44 Notka na podstawie: A. Sitek, dz. cyt., s. 50-51; tenże, *Sylwetki zasłużonych działaczy kultury*, „Rocznik Sądecki”, t. XII, 1971, s. 459.

kierownikiem Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Józefa Szujskiego. W 1912 r. został przeniesiony do Starego Sącza na stanowisko profesora Seminarium Nauczycielskiego, a w 1921 r. do Sosnowca na stanowisko dyrektora Seminarium Nauczycielskiego. Zginął w 1940 r. w obozie Mauthausen⁴⁵.

Roman Szkaradek. Urodził się w 1887 r. Od najmłodszych lat był zbieraczem monet i znaczków pocztowych. Ukończył siedem klas gimnazjum. Kontroler pocztowy, pracownik Dyrekcji Okręgowej Poczty i Telekomunikacji. Swoją wiedzę historyczną zawdzięczał uporczywemu samokształceniu. Szczególnie interesował się archeologią i numizmatyką. Był członkiem Związku Numizmatyków Polskich we Lwowie. W latach 1925–1930 współpracował z prof. Włodzimierzem Antoniewiczem i prof. Ludwikiem Piotrowiczem. W 1923 r. za posag żony zakupił od syna Ernesta Benesa liczącą ponad 3 tysiące monet kolekcję monet starożytnych (greckich i rzymskich) oraz polskich, niemieckich, francuskich i angielskich z różnych okresów historycznych. Z tego zbioru w latach trzydziestych odsprzedał 143 okazy Muzeum Archeologicznemu w Krakowie. W czasie II wojny światowej część zbioru zaginęła, resztę sprzedał w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych. W latach 1936–1938 był sekretarzem Komitetu Odbudowy Zamku. W tym czasie współpracował ściśle z państwowym konserwatorem zabytków prehistorycznych dr. Józefem Żurawskim. W czasie okupacji niemieckiej założył sklep komisowy „Okazja”. W sklepie tym w latach 1943–1944 znajdowała się skrzynka kontaktowa Armii Krajowej, zaś w mieszkaniu Szkaradków przy ul. Kunegundy 16 przechowywanych było kilka szaf z książkami z biblioteki szkolnej ss. niepokalanek. Latem 1944 r. gestapo przeprowadziło dwie rewizje w domu Szkaradków; dzieci uciekły, rodzice ukrywali się na wsi u zaprzyjaźnionych gospodarzy. Po wojnie Roman Szkaradek wrócił do pracy na poczcie jako p.o. naczelnika Obwodowego Urzędu Pocztowego w Nowym Sączu. W 1951 r. został

Nominacja Romana Szkaradka na Kustosza Muzeum Ziemi Sądeckiej

Roman Szkaradek, 1939 r.

⁴⁵ Notka w Kronice Biblioteki Miejskiej w Nowym Sączu.

mianowany radcą pocztowym; w tym samym roku przeszedł na emeryturę. Autor artykułów fachowych drukowanych w czasopiśmie „Filatelista”. Uczestnik wystaw filatelistycznych, m.in. VII Ogólnopolskiej Wystawy Filatelistycznej w Warszawie (1957) oraz z okazji 400-lecia Poczty Polskiej, na których za swoje zbiory otrzymał złote medale. W 1962 r. założył w Nowym Sączu Koło Polskiego Towarzystwa Archeologicznego. Jego żoną była Anna Maria Colard-Neuman, z którą miał czworo dzieci: Władysławę, Danutę, Stanisława i Zbigniewa. Zmarł w 1986 r. Został pochowany na cmentarzu komunalnym w Nowym Sączu przy ul. Śniadeckich⁴⁶.

Romuald Reguła. Urodził się w 1894 r. we wsi Kozy w powiecie bielskim. Ukończył Gimnazjum w Nowym Sączu i Akademię Sztuk Pięknych w Krakowie. Po złożeniu egzaminu dojrzałości, w latach 1913–1918 odbył studia wyższe na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego z zakresu filozofii i historii sztuki oraz na Wydziale Malarstwa Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie. W latach 1925–1926 w celu pogłębienia studiów artystycznych wyjechał do Francji. W 1928 r.

Dowód osobisty Romualda Reguły

uczestniczył w Światowym Kongresie Nauczycieli Rysunków w Pradze. Był inicjatorem i współzałożycielem Związku Artystów Malarzy Ziemi Sądeckiej. W 1929 r. uzyskał tytuł profesora szkół średnich. Jego uczniami byli m.in.: Jerzy Bandura, Mieczysław Bogaczyk, Jan Dzieślewski i Adam Walczyński. W latach 1926–1939 organizował Muzeum Ziemi Sądeckiej. Malował portrety, pejzaże i sceny rodzajowe. Swoje obrazy prezentował m.in. na wystawach w Krakowie, Lwowie, Poznaniu, Warszawie i Zakopanem. W okresie okupacji niemieckiej podjął pracę w firmie „Zemanek – malarz pokojowy i lakiernik”. W tym czasie wykonał polichromię trzech kaplic kościoła parafialnego św. Małgorzaty w Nowym Sączu. Jednocześnie pracował w Radzie Głównej Opiekuńczej, udzielając pomocy rodzinom wysiedlonym z Bydgoszczy, Poznania, Lwowa i Warszawy. Bezpośrednio po wojnie pracował w Nowym Sączu jako nauczyciel w II Gimnazjum i Liceum, III gimnazjum i Liceum oraz w Liceum Pedagogicznym, pełniąc równocześnie funkcje kierownika Wydziału Kultury i Sztuki przy Starostwie i Zarządzie miasta, przewodniczącego Sekcji Szkolnictwa Średniego Związku Nauczycielstwa Polskiego oraz przewodniczącego Oddziału Związku Polskich Artystów Plastyków w Nowym Sączu. W 1947 r. przeniósł się do Krakowa. Pracował m.in. w Technikum Odzieżowym, Technikum Mechanicznym, Wyższej Szkole Sztuk Plastycznych oraz Wyższej Szkole Aktorskiej, ucząc kostiumologii. W latach 1950–1974 wykładał w krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych. Brał udział w wystawach ogólnopolskich i okręgowych Związku Polskich Artystów Plastyków m.in. w Krakowie, Kielcach, Nowym Sączu,

46 AMONS, sygn. 4311/41/2, Szkic do życiorysu Romana Szkaradka od 1945 r.; notka sporządzona na podstawie: życiorysu Romana Szkaradka napisanego przez jego siostrę Władysławę Szkaradkówną-Lubasiową; T. Aleksander, dz. cyt., *passim*.

Szczecinie, Tarnowie i Warszawie; wykonał wiele polichromii kościelnych, np. w Bodzanowie koło Wieliczki, w Dębnie koło Tarnowa, w Słopicach koło Limanowej. Zmarł w 1981 r. w Krakowie. Został pochowany na cmentarzu Rakowickim⁴⁷.

Zjazd Legionowy, zamek sądecki 15 sierpnia 1939 r.

Zamek w okresie okupacji niemieckiej

⁴⁷ Notka na podstawie: R. Biernacka, *Romuald Reguła*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, T. XXX, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1987, s. 750; życiorys artysty w zbiorach Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu; nekrolog autorstwa Antoniego Sitka.

Muzeum w Nowym Sączu. Młodzież akademicka ogląda eksponaty, 1953 r.

Leszek Migrała

⇒ Muzeum w Nowym Sączu w latach 1945–1975*

Sprawę reaktywowania muzeum w Nowym Sączu po zakończeniu okupacji niemieckiej Rada Miejska podjęła po raz pierwszy na swoim posiedzeniu 27 lutego 1945 r.¹ W tym samym kierunku zmierzało zarządzenie wojewody krakowskiego Adama Ostrowskiego z 23 kwietnia 1945 r., w którym czytamy:

W związku z dokonywaną obecnie parcelacją w powiecie nowosądeckim i sąsiadujących powiatach oraz w trosce przed zabezpieczeniem, grabieżą lub uszkodzeniem mienia kulturalnego bibliotek i archiwów oraz zabytków przyrody w tych majątkach się znajdujących, powołuję do życia «Muzeum Ziemi Sądeckiej» z siedzibą w Nowym Sączu. Zakres działalności tego Muzeum obejmować ma prócz miasta Nowego Sącza i powiatu, obszary przyległe, związane tradycyjnie i kulturalnie z ziemią sądecką, a to powiaty: gorlicki, limanowski i część powiatu brzeskiego².

Działania wojewody krakowskiego, choć świadczące o zainteresowaniu kwestią ochrony dóbr kultury w mniejszym ośrodku miejskim, nie miały jednak bezpośredniego skutku realnego. Dowodem tego jest zarządzenie Ministerstwa Kultury i Sztuki z 28 czerwca 1946 r. zmierzające do instytucjonalnej reaktywacji placówki muzealnej.

Do rzeczywistego powołania Muzeum Ziemi Sądeckiej w nowych warunkach powo-

1 Archiwum Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu (dalej AMONS), sygn. 3030, Pismo Zarządu Miejskiego w Nowym Sączu do Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie z 21 III 1946 r. Zob. także A.B. Krupiński, *Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu – przeszłość, dzień dzisiejszy, kierunki rozwoju*, „Zeszyty Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu”, 1987, s. 8.

2 AMONS, sygn. 3030, Zarządzenie wojewody w sprawie urządzenia Muzeum Ziemi Sądeckiej z dnia 23 IV 1945 r.

* Tekst drukowany w „Wierchy”, t. 85, ROK 2019.

Dawny klasztor franciszkański, lata 40. XX w.

Dom Gotycki, przełom lat 50. XX w.

jennych doszło 10 września 1946 r. Dnia następnego zostało ono przejęte przez Zarząd Miejski w Nowym Sączu³. Powołana na nowo placówka podlegała organizacyjnie ministerstwu, natomiast nadzór nad jej bieżącą działalnością naukową sprawowała Rada Muzealna w składzie: Józef Wilczyński – prezydent Nowego Sącza, Antoni Górka – wiceprezydent Nowego Sącza, Romuald Reguła – nauczyciel gimnazjalny, arch. Józef Wojtyga, inż. Walenty Cyło, Maria Ritter – artystka malarka, inż. arch. Zenon Marian Remi, Józef Homecki, inż. Bohdan Benedyktowicz, Kazimierz Dagnan, Marian Kielarski, Czesław Lenczowski – artysta malarz, dr Tadeusz Mączyński, Tadeusz Chruślicki, Józef Zbozień oraz dr Stanisław Rachwał⁴.

Muzeum otrzymało do dyspozycji dwie sale frontowe na parterze w dawnym klasztorze franciszkańskim przy ul. Pijarskiej 21. Na czele reaktywowanej instytucji stanął, pochodzący ze Lwowa, dr Stanisław Rachwał, którego jednym z pierwszych zadań jako kierownika odnowionej placówki muzealnej było protokolarne przejęcie zbiorów znajdujących się pod opieką przedwojennego i okupacyjnego kustosa Romana Szkaradka. Stało się to 11 września 1946 r. w obecności Hanny Pieńkowskiej – delegatki Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego Oddziału Muzeów i Zabytków oraz Mariana Kielarskiego – zastępcy referenta kultury i sztuki Starostwa Powiatowego w Nowym Sączu. Podstawę przejęcia stanowił inwentarz sporządzony przez R. Szkaradka, zawierający 457 pozycji, w oparciu o który Muzeum przejęło 428 eksponatów. Los pozostałych zabytków wyjaśniały adnotacje sporządzone na podstawie oświadczeń R. Szkaradka. Wynikało z nich, iż dwa dzieła, w tym obraz *Adoracja Trójcy Świętej* (obecnie częściej stosowany tytuł *Sąd Mistyczny*), przypisywany Janowi Aleksandrowi Trzyckiemu (obecnie uznawany za pochodzący z kręgu Tomasza Dolabelli), przekazano w 1944 r. do kościoła w Biegonicach, gdzie proboszczem był ks. Karol Szymaszek; cztery kolejne, autorstwa Michała Stachowicza, złożono w depozycie u rodziny Reklewskich w Olszanie; dwa obrazy zostały zabrane przez Niemców do Krakowa, siedem dalszych eksponatów zostało *wycofanych przez właściciela ob. R. Szkaradka*; pozostałe zobowiązywano się dostarczyć w najbliższym czasie⁵.

Najwięcej kontrowersji wzbudzała sprawa dzieła Trzyckiego. Powodem tego były obiekcje ks. dr. Władysława Lesiaka, proboszcza parafii farnej św. Małgorzaty, wobec działań związa-

3 Archiwum Narodowe w Krakowie Oddział w Nowym Sączu (dalej ANKONS), Zarząd Miasta Nowego Sącza 20, Sprawozdanie z działalności Zarządu Miejskiego w Nowym Sączu od 1 IV – 31 XI 1946 r., k. 25v.; AMONS, sygn. 3032, Pismo Zarządu Miejskiego w Nowym Sączu do Prezydenta Nowego Sącza z 13 IX 1946 r.

4 AMONS, sygn. 3030, Pismo Zarządu Miejskiego w Nowym Sączu do Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie z 24 IX 1946 r.; Pismo Ministerstwa Kultury i Sztuki do Zarządu Miejskiego w Nowym Sączu z 16 X 1946 r.

5 AMONS, sygn. 3035/1/2, Protokół zdawczo-odbiorczy z dnia 11 IX 1946 r.

nych z przeniesieniem obrazu przez Romana Szkaradka do Biegonic i szerzej wobec podjętych przezeń w czasie okupacji działań ratunkowych. Stojąc na stanowisku, że dzieło Trzyckiego jest własnością parafii św. Małgorzaty, ks. Władysław Lesiak doprowadził do jego przejęcia przez kościół farny, a następnie do odnowienia przez dr. Józefa Dutkiewicza; ostatecznie zaś do uroczystego poświęcenia i umieszczenia go w 1953 r. na ścianie północnej nawy głównej⁶.

Jeszcze więcej uwagi i zaangażowania poświęcono odzyskaniu cennych ksiąg i archiwaliów sądeckich wywiezionych przez Niemców w pięciu skrzyniach w końcowym okresie okupacji do Rzeszy, ściślej na Dolny Śląsk w kierunku Zgorzelca. Sprawę tę podjęli, początkowo niezależnie od siebie, starosądeczanie Wiktor Bazielich i dr Henryk Barycz oraz Zarząd Miejski w Nowym Sączu na czele z prezydentem miasta Józefem Wilczyńskim, który już w listopadzie 1945 r. monitował w tej kwestii w Krakowie, Katowicach, Warszawie, Wrocławiu, a przede wszystkim w Bolesławcu, gdzie poszukiwane skrzynie rzekomo miały się znajdować⁷. Aby ustalić miejsce przewiezienia ksiąg i archiwaliów sądeckich, Józef Wilczyński pisał także do dr. Herberta Hüllera – Komisarza Miasta Nowego Sącza w okresie okupacji niemieckiej⁸, natomiast Wiktor Bazielich m.in. do dr. Rudolfa Kesselringa, byłego profesora religii augsburskiej na Uniwersytecie w Warszawie, który w latach II wojny światowej sprawował w Nowym Sączu nadzór nad archiwum i biblioteką⁹. Pomimo zaangażowania wielu osób, starania podjęte w celu odzyskania cennego historycznego zasobu zakończyły się niepowodzeniem. Ostatecznie fiasko starań ogłosił na łamach „Rocznika Sądeckiego” Kazimierz Golachowski, kierownik otwartego w 1950 r. w Nowym Sączu oddziału archiwum państwowego, który stwierdził:

*Dziś po tylu latach, kiedy już wszystkie Archiwa Państwowe zapoznały się z treścią swoich magazynów, nie ma już nadziei, by tak Nowy jak i Stary Sącz mogły odzyskać swoje cenne archiwalia*¹⁰.

Największym problemem, z którym borykało się na nowo powołane Muzeum Ziemi Sądeckiej, był brak odpowiedniej siedziby. Szczerpłość miejsca będącego do dyspozycji w klasztorze pofranciszkańskim pozwalała wprowadzić na ograniczoną działalność wystawienniczą, ale uniemożliwiała gromadzenie zbiorów. Sprawa znalezienia nowej siedziby była przedmiotem posiedzeń Komisji Muzealnej, powołanej prawdopodobnie w 1946 r., której jedynym stałym uczestnikiem był dr Stanisław Rachwał. W 1947 r. o działalności komisji nie mamy żadnych informacji. Znacznie więcej wiemy o jej aktywności w drugiej połowie 1948 r., kiedy to wskazywano na możliwość przeniesienia muzeum do Baszty Kowalskiej, co warunkowane było rekonstrukcją obiektu (niepodjętą jednak w tamtym czasie), postulowaną przez inż. Stefana Świszczowskiego. Poza kwestią siedziby komisja zajmowała się także lustracją niektórych obiektów w okolicach Nowego Sącza¹¹. W tym czasie muzeum posiadało 665 eksponatów, a biblioteka muzealna liczyła 199 ksiąg. Pomimo borykania się z wielkimi trudnościami, w 1947 r. placówkę zwiedziły 1055 osoby, rok później – 2920¹².

30 września 1949 r. Wydział Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie przeprowadził w Muzeum Ziemi Sądeckiej inspekcję, po której dr Józef Dutkiewicz, konserwator zabytków województwa krakowskiego stwierdził, iż obecny lokal muzealny zupełnie nie nada-

6 Archiwum Parafii św. Małgorzaty w Nowym Sączu, Kronika parafii św. Małgorzaty w Nowym Sączu, t. III, [k.74].

7 AMONS, sygn. 3030, Pismo Zarządu Miejskiego w Nowym Sączu do Wiktora Bazielicha z dnia 25 V 1946 r.

8 AMONS, sygn. 3030, Pismo (odpowiedź) dr. Herberta Hüllera do Zarządu Miejskiego w Nowym Sączu z dnia 14 I 1946 r.

9 K. Golachowski, *Inwentarz Archiwum Miasta Nowego Sącza z lat 1292–1772*, „Rocznik Sądecki”, t. III, 1957, s. 206–208; W. Bazielich, *Historie starosądeckie*, Kraków 1965, s. 266–271.

10 Tamże, 210.

11 AMONS, sygn. 3030, Sprawozdania z posiedzeń Komisji Muzealnej.

12 AMONS, sygn. 024/IA, Sprawozdanie Zarządu Miejskiego i Muzeum Ziemi Sądeckiej z dnia 31 XII 1947 i 31 XII 1948 r.

je się na cele muzealne, a zmagazynowane eksponaty nie mogą być ani rozsegregowane, ani konserwowane i udostępnione zwiedzającym, wobec czego Muzeum nie spełnia swego podstawowego zadania społecznego. Dodawał przy tym, że *Zarząd Miejski w Nowym Sączu jako właściciel Muzeum nie wykazał dotychczas żadnej inicjatywy w sprawie rozwiązania problemu pomieszczenia dla Muzeum*¹³. Stwierdzenie to zawierało wiele prawdy, ale nie w pełni odpowiadało rzeczywistości. Faktem było, że Zarząd Miejski daleki był od priorytetowego traktowania dezyderatów muzealnych, ale nie ulega także wątpliwości, że nie pozostawał wobec nich całkowicie bezczynny. Dowodem tego były starania o zwolnienie zabytkowego budynku przy ul. Lwowskiej 3 (Dom Gotycki), użytkowanego przez Powszechną Spółdzielnię Spożywców (sklep i piekarnia), co miało miejsce w sytuacji, gdy obiekt poklasztorny przy ul. Pijarskiej 21 władze miejskie zmuszone były przydzielić Wydziałowi Oświaty przy Prezydium Powiatowej Rady Narodowej na cele szkolnictwa specjalnego¹⁴.

W dniach 15–16 grudnia 1949 r. Muzeum Ziemi Sądeckiej zostało przejęte od Zarządu Miejskiego przez Ministerstwo Kultury i Sztuki. W przekazaniu udział wzięli: Dariusz Kaczmarzyk (przedstawiciel ministerstwa), Józef Nodzyński (prezydent Nowego Sącza) oraz dr Stanisław Rachwał.

Dom Gotycki, 2. poł. lat 50. XX w.

Remont Domu Gotyckiego przeprowadzony w latach 1959-1965

Dokument sporządzony na tę okoliczność potwierdzał trudną sytuację lokalową muzeum mieszczące się nadal w dwóch salach wynajmowanych przez Zarząd Miejski od Rady Parafialnej Polskiego Zboru Ewangelickiego w Nowym Sączu na podstawie umowy najmu z 28 października 1948 r.; informował ponadto, że Muzeum korzysta z trzech pokoi biurowych Miejskiego Zakładu Wodociągowego oraz z pomieszczenia z wejściem od podwórka,

13 AMONS, sygn. 3032, Pismo Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie Wydział Kultury i Sztuki z dnia 6 X 1949 r.

14 AMONS, sygn. 3032, Pismo Muzeum w Nowym Sączu do Ministerstwa Kultury i Sztuki z dnia 1 X 1950 r.

w którym mieści się składnica eksponatów. To samo źródło nadmieniało o istnieniu inwentarza bibliotecznego (125 tytułów) oraz dwutomowego inwentarza zbiorów zawierającego 2038 pozycji (m.in. rysunki Jacka Malczewskiego, akwarele Józefa Fiedlera, obrazy, akwarele i rysunki Marii Ritter), zaznaczając, że 22 eksponaty zwrócono właścicielom, a dwa inne przekazano w depozyt Muzeum Etnograficznemu w Krakowie¹⁵. Dodajmy, że w 1950 r. Muzeum wzbogaciło się o dużą kolekcję sztuki cerkiewnej zwiezioną z 36 cerkwi nowosądeckich, przechowywaną od 1947 r. w składnicy muzealnej w Muszynie; w tym czasie jego obsługę stanowiło pięć osób: kierownik, pomoc muzealna, kasjer, maszynistka i woźny¹⁶.

Po przejęciu Muzeum Ziemi Sądeckiej przez państwo starania o przydzielenie placówki muzealnej odpowiedniej siedziby zostały podjęte na nowo. W sprawie tej interweniowała u władz Nowego Sącza Hanna Pieńkowska – delegatka Wydziału Kultury przy Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie, wojewoda krakowski oraz Jan Antoniszczak – sekretarz Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie. W wyniku podjętych starań wskazano trzy potencjalne lokalizacje: gmach przy ul. Jagiellońskiej 26 (trzy sale parterowe), zabytkowy budynek u zbiegu ulic Franciszkańskiej i Kazimierza Wielkiego (tzw. „Biskupówka”) oraz wspomniany już wcześniej Dom Gotycki przy ul. Lwowskiej 3. Z pozoru każdy z wymienionych obiektów jawił się jako atrakcyjny, w praktyce jednak żaden – z różnych względów – nie mógł być w krótkim czasie przystosowany do celów muzealnych. Pierwszy z nich był własnością Banku Rolnego, w związku z tym sprawa uzyskania tego obiektu zależała od Centrali Banku Rolnego w Warszawie; „Biskupówka” znajdowała się w stanie ruiny i wymagała kosztownego remontu konserwatorskiego; z kolei Dom Gotycki oprócz tego, że był użytkowany przez PSS, to jeszcze prawa właścicielskie do niego zgłaszało funkcjonujące w tym budynku od 1918 r. Towarzystwo Katolickiej Taniej Kuchni¹⁷.

Brak informacji źródłowych w odniesieniu do pierwszych dwóch obiektów pozwala przypuszczać, że propozycjami tymi się nie zajmowano. Inaczej rzecz się miała w przypadku Domu Gotyckiego, w którym Muzeum otrzymało w 1951 r. kilka pomieszczeń na piętrze, a w marcu 1953 r. dodatkowo zniszczoną salę na parterze (dawna sypialnia piekarzy PSS) o powierzchni 36 m², do której przeniosło magazyn muzealny z ul. Dunajewskiego 11. W 1953 r. powierzchnia i kubatura pomieszczeń użytkowych wynosiła:

- parter magazyn: pow. 36 m², kubatura 108 m³;
- I piętro sala 1: pow. 72,80 m², kubatura 254 m³;
- I piętro sala 2: pow. 35,80 m², kubatura 125 m³;
- I piętro sala 3: pow. 40 m², kubatura 140 m³;
- I piętro sala 4: pow. 35 m², kubatura 122 m³;
- I piętro sala 5: pow. 15,60 m², kubatura 54 m³¹⁸.

Z charakterystyki sporządzonej przez dr. Stanisława Rachwałę wynika, że w 1954 r. Muzeum w Nowym Sączu zwiedziło 6120 osób. W tym czasie posiadało ponad 1000 eksponatów etnograficznych, m.in. hafty białe i kolorowe, koralikowe, hafty malarskie (Michalina Migacz), makaty (Maria Miczyńska), sprzęty ludowe (Jan Fiut), rzeźby ludowe i pisanki (Jadwiga Kosal), ceramika (Józef Biliński), a także prace Nikifora. W 1951 r. Muzeum otwarło Wystawę Sztuki

15 AMONS, sygn. 3032, Akt przejęcia w zarząd i użytkowanie Ministerstwa Kultury i Sztuki Muzeum Ziemi Sądeckiej stanowiącego własność Zarządu Miejskiego w Nowym Sączu.

16 H. Pieńkowska, *Ochrona zabytków i rozwój Muzeum Ziemi Sądeckiej w okresie XXV-lecia Polski Ludowej*, „Rocznik Sądecki”, t. X/XI, 1969, s. 11; A.B. Krupiński, dz. cyt., s. 9.

17 AMONS, sygn. 3032, Pismo Muzeum w Nowym Sączu do Ministerstwa Kultury i Sztuki z dnia 1 X 1950 r.

18 AMONS, sygn. 303A, Pismo Muzeum w Nowym Sączu do Muzeum Narodowego w Krakowie z 11 IV 1953 r.

Ludowej Sądeckizny. 24 kwietnia 1955 r. zorganizowało Zjazd Twórców Sztuki Ludowej Ziemi Sądeckiej. Fachowa biblioteka podręczna liczyła 280 pozycji. Kupowano takie czasopisma jak: „Polska Sztuka Ludowa”, „Ochrona Zabytków”, „Przegląd Kulturalny i Artystyczny”, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”. Inwentarz fotograficzny zawierał 400 pozycji¹⁹.

W maju 1956 r. o sytuacji lokalowej Muzeum zaczęto pisać w prasie.

„Gazeta Krakowska”: *Nowy Sącz posiada swoje muzeum – o ile tak można nazwać szumnie trzy pokoiki na I piętrze przy ul. Lwowskiej 3, gdzie spiętrzone pieczołowicie zebrane eksponaty [...] resztę zaś [zajmują] lokatorzy prywatni – cztery rodziny. Na parterze znajduje się tzw. biedna kuchnia [powinno być – Tania Kuchnia] oraz piekarnia [...]. Ponieważ urządzenia piekarni były i tak przestarzałe – w 1952 r. produkcję piekarni wstrzymano do... lutego 1956 r. W lutym br. właściciel piekarni – PSS w Nowym Sączu złożył uroczyste słowo, że jak tylko dostanie lokal, to w ciągu 48 godzin wyprowadzi się, w ciągu 7 dni wyburzy piece piekarnicze, a w ciągu 14 dni odda cały lokal muzeum. Ani jeden z tych terminów nie został dotrzymany [...]. Mamy nadzieję, że sytuacja ulegnie poprawie. «Jaskółką» jest powołanie do życia w Nowym Sączu specjalnego komitetu [chodziło o Towarzystwo Miłośników Muzeum], który zamierza energicznie zająć się zaniedbanymi sprawami kultury w mieście*²⁰.

„Dziennik Polski”: *Ponieważ [...] muzeum przydawało się [czasami] ojcom miasta, przydzielono na zbiory muzealne 4 pokoje w zabytkowym gmachu przy ul. Lwowskiej. Oczywiście, że było to mizernie mało, cenne eksponaty gniotły się nadal w skrzyniach i szafach, niedostępne dla zwiedzających. I tak jest do dziś, mimo że MRN [Miejska Rada Narodowa] przyznała cały dom dla muzeum. Na papierze PSS zabrała wprawdzie z pięknej i zabytkowej sali na parterze swoje sprzęty, ba, nawet rozebrała nie swoje piece, ale klucze do sali trzyma do dziś. Podczas przenoszenia sprzętów zdemastowano salę, wylamano kratę w oknach itp. Ojcowie miasta twierdzą dziś, że PSS przekazała już dawno salę dyrektorowi muzeum. I trzeba im wierzyć. To przecież autorytety*²¹.

Przed siedzibą Muzeum w Nowym Sączu przy ulicy Jagiellońskiej 14, styczeń 1959 r.

Zasadnicze decyzje w sprawie Muzeum zapadły już po śmierci zasłużonego dla kultury sądeckiej dr. Stanisława Rachwała (5 XII 1956 r.), którego niespełnionym marzeniem było utworzenie działu muzealnego poświęconego twórczości Bolesława Barbackiego w Willi „Marya” przy ul. Jagiellońskiej 60²².

19 Charakterystyka Muzeum w Nowym Sączu z dnia 18 IV 1955 r. sporządzona przez Stanisława Rachwała: „Muzeum w Nowym Sączu (ul. Lwowska 3)”. Fotokopia dokumentu w posiadaniu autora. Por. Sprawozdanie z działalności za rok 1954 – AMONS, sygn. 3051.

20 Cz. Breit, *Trudna sytuacja Muzeum Ziemi Sądeckiej*, „Gazeta Krakowska”, nr 123 (2393), 24 V 1956.

21 J. Roszko, *Rycerz w herbie*, „Dziennik Polski”, nr 120 (3817), 20–21 V 1956. Towarzystwo Miłośników Muzeum powstało 11 V 1956 r. za cel stawiało sobie gromadzenie i eksponatów w działach: etnograficznym, historycznym oraz sztuki. Obowiązkiem Towarzystwa według Henryka Stamińskiego było: 1. *Pilnować, aby eksponaty nie były wywożone z miasta i powiatu, jak to ma miejsce z wykopaliskami w Naszacowicach*; 2. *Rewindykować eksponaty już zabrane*; 3. *Nie dopuszczać do eksploataowania wykopalisk przez amatorów*; 4. *Pomagać Muzeum w pracy naukowo-badawczej*. Zarząd Towarzystwa tworzyli: Janina Kosecka – przewodnicząca, Stanisław Rachwał i Zenon Marian Remi – zastępcy, Edward Smajdor i Stefan Turski – sekretarze, Józef Homecki, Maria Ritter, Mieczysław Bogaczyk, Hieronim Jaśkowiak – członkowie.

22 E. Pawłowski, *Pamięci Dyr. Stanisława Rachwała (5 XII 1956 r.)*, „Wiadomości Sądecko-Limanowskie”, nr 1 (44), 6 I 1957.

Pomimo tego, że prawa właścicielskie do Domu Gotyckiego zgłaszało Stowarzyszenie Katolickiej Taniej Kuchni, działania zmierzające do przekazania w całości Muzeum Ziemi Sądeckiej obiektu zabytkowego przy ul. Lwowskiej 3 były kontynuowane. Sprawa przejęcia Domu Gotyckiego przez państwo i przekazania zabytkowego obiektu na potrzeby Muzeum w Nowym Sączu w związku z trwającym od 1959 r. remontem konserwatorskim przeciągnęła się do połowy lat sześćdziesiątych²³. Wcześniej, pod koniec 1957 r., Muzeum w Nowym Sączu, podobnie jak kilka innych muzeów w województwie krakowskim (Muzeum Tatrzańskie im. Tytusa Chałubińskiego, Muzeum im. Władysława Orkana w Rabce, Muzeum w Tarnowie, Muzeum w Żywcu), zostało przekazane Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie. W tym czasie, w latach 1957–1965, z powodu fatalnego stanu technicznego Domu Gotyckiego, zbiory muzealne przechowywane były w pięciu pomieszczeniach w kamienicy przy ul. Jagiellońskiej 14 o łącznej powierzchni ponad 150 m², wynajmowanych od Miejskiego Zarządu Budynków Mieszkalnych²⁴.

Harcerze z VI Drużyny im. Klimka Bachledy przenoszą eksponaty z Jagiellońskiej 14 na Lwowską 3, 22 styczeń 1959 r.

1 kwietnia 1957 r. nowym szefem Muzeum w Nowym Sączu został pochodzący ze Strzałkowa koło Wrześni Zbigniew Borowski, artysta plastyk, absolwent Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, aktywny członek nowosądeckiego Oddziału Związku Polskich Artystów Plastyków. Funkcję dyrektora placówki muzealnej sprawował do śmierci w 1966 r. W chwili objęcia przezeń stanowiska dyrektora Muzeum zbiory z zakresu sztuki, etnografii, archeologii i historii regionu sądeckiego liczyły 2541 eksponatów; w połowie lat

sześćdziesiątych 3494. Zasługą Zbigniewa Borowskiego było również wprowadzenie inwentarzy działowych, rozwinięcie akcji odczytowej oraz doprowadzenie do znacznego wzrostu liczby zwiedzających Muzeum (z kilkuset osób w drugiej połowie lat pięćdziesiątych do 26 tys. w roku 1965). Na wzrost ilościowy i jakościowy wpłynęło kilka czynników, przede wszystkim jednak długo oczekiwana poprawa warunków pracy związana z ukończeniem w 1965 r. w Domu Gotyckim prac renowacyjnych i adaptacyjnych, co umożliwiło zorganizowanie zarówno ekspozycji stałej, jak i kilku ciekawych wystaw czasowych (powierzchnie wystawiennicze obejmowały ponad 700 m², liczba pracowników wzrosła do 10 osób). Równie duże znaczenie miało utworzenie działów naukowych, wydzielenie pomieszczeń magazynowych oraz zorganizowanie pracowni konserwatorskiej. Szczególne osiągnięcie wystawiennicze wiązało się z zaprezentowaniem ikon sądeckich w Recklinghausen w Republice Federalnej Niemiec w ramach prezentacji przygotowanej w 1966 r. przez Muzeum Narodowe w Krakowie²⁵.

23 Gratulacje z powodu otwarcia Muzeum Ziemi Sądeckiej w Domu Gotyckim przesłał 1 I 1965 r. dyrektor Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego prof. Karol Estreicher. 6 X 1965 r. Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Nowym Sączu zwróciło się do Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie o wydanie zarządzenia o likwidacji majątku po byłej już wtedy Katolickiej Taniej Kuchni w Nowym Sączu i przekazanie go na rzecz Skarbu Państwa.

24 Stwierdzenie przedmiotu i warunków najmu oraz umowa o najem lokalu mieszkalnego użytkowego zawarta 1 I 1964 r. pomiędzy Miejskim Zarządem Budynków Mieszkalnych w Nowym Sączu a Muzeum Ziemi Sądeckiej (fotokopia w posiadaniu autora). Zob. także, W. Kawiorski, *Zbigniew Borowski kustosz Muzeum*, [w:] *Zbigniew Borowski 1905–1966 rzeźba, rysunek, malarstwo – wrzesień – październik 1986*, Nowy Sącz 1986, s. 13.

25 AMONS, sygn. 3051, Sprawozdanie Muzeum w Nowym Sączu 15 VI 1966 r. W. Kawiorski, dz. cyt.; H. Pieńkowska, dz. cyt., s. 10-11.

Na początku lat sześćdziesiątych zrodziła się idea budowy muzeum na wolnym powietrzu, którego pomysłodawczynią była dr Hanna Pieńkowska, ówczesnie wojewódzki konserwator zabytków w Krakowie. Poszukując miejsca pod utworzenie skansenu, rozpatrywano następujące lokalizacje: wieś Jastrzębik w pobliżu Muszyny, Stary Sącz oraz Nowy Sącz (Gorzków, Roszkowice i Falkowa). W ostatniej fazie dyskusji rozpatrywane były trzy lokalizacje: w Starym Sączu na Miejskiej Górze oraz w Nowym Sączu w Roszkowicach i w Falkowej. O wyborze tej ostatniej zdecydowały wizje terenowe oraz brak zgody resortu rolnictwa na przekazanie terenów należących do gospodarstwa „Aleksandrówka” w Roszkowicach.

W 1968 r. Muzeum uzyskało prawomocną decyzję dotyczącą lokalizacji szczegółowej oraz decyzję Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Nowym Sączu o przekazaniu w administrację 20 ha pod budowę skansenu. Wstępne założenia etnograficzne opracował pochodzący z Nowego Sącza Tadeusz Szczepanek, nowy kierownik Muzeum po śmierci Z. Borowskiego, plan realizacyjny sporządził arch. Wojciech Szczygieł z Miejskiej Pracowni Urbanistycznej²⁶.

Koncepcja projektowa skansenu przewidywała, iż w skład Sądeckiego Parku Etnograficznego wejdą następujące zespoły: grupa małomiasteczkowa, grupa przemysłu ludowego i rzemiosła, budownictwo Pogórza Sądeckiego, zabudowa dworska, grupa budownictwa lachowskiego, grupa budownictwa z terenów Górali Łąckich, grupa budownictwa zachodniej Łemkowszczyzny, zespół tradycyjnej gospodarki leśnej, elementy małej architektury (rozmieszczone na terenie całego skansenu), zaplecze remontowo-konserwatorskie z częścią administracyjną, urzędnictwa i obiekty związane z ochroną, funkcją technologiczną oraz użytkowaniem parku.

Budowę skansenu rozpoczęto w 1969 r. Sześć lat później otwarto ekspozycję obejmującą 24 obiekty. W sektorze Lachów Sądeckich szczególną uwagę zwracały: chałupa dymna z Podegrodzia, zagroda zamożnego gospodarza z Gostwicy oraz chałupa biedniacka z Rogów. W sektorze dworskim zwiedzający mogli zobaczyć m.in. dwór małopolski z Rdzawy koło Bochni; w sektorze pogórzańskim chałupę biedniacką z Lipnicy Wielkiej oraz zagrodę bogatego handlarza wołami z Mszalnicy; w sektorze łemkowskim zagrodę średniozamożnego gospodarza z Wierchomli Wielkiej; w sektorze Górali Sądeckich chałupę zagorzyńską Wincentego Myjaka – posła chłopskiego do Sejmu Krajowego we Lwowie i Rady Państwa w Wiedniu oraz spichlerze z Kiczni i Zagorzyna²⁷.

Dyrektor Stanisław Rachwał w Muzeum w Nowym Sączu, 1953 r.

26 T. Szczepanek, *Niektóre założenia etnograficzne i urbanistyczne Sądeckiego Parku Etnograficznego*, „Materiały i Sprawozdania Konserwatorskie Województwa Krakowskiego”, 1969, s. 44.

27 Tamże, s. 68; A.B. Krupiński, dz. cyt., s. 10; M. Kroh, *Sądecki Park Etnograficzny*, Nowy Sącz 1984, s. 6.

Noty biograficzne opiekunów kolekcji publicznych i zbiorów muzealnych w latach 1945–1975

Stanisław Rachwał. Urodził się w 1884 r. we Lwowie. Był synem Franciszka, nauczyciela gimnazjalnego i Marii z Zawadzkich. W rodzinnym mieście ukończył szkołę ludową i gimnazjum. Po ukończeniu polonistyki na Uniwersytecie Lwowskim pracował w różnego rodzaju instytucjach kultury oraz w Magistracie miasta Lwowa. W 1911 r. ogłosił drukiem pracę pt. „Adriana Wieszczyk Wieszczyckiego Sielanki albo pieśni (1634 r.)”. W 1914 r. wyjechał do Pragi czeskiej, gdzie uczył w polskim gimnazjum. W 1918 r. jako ochotnik brał udział w walkach z Ukraińcami we Lwowie. W 1926 r. uzyskał na Uniwersytecie Jana Kazimierza stopień doktora, broniąc dysertację pt. „Adrian z Wieszczyk Wieszczycki i jego puścizna”. Dość intensywnie zajmował się pracą naukową. Spod jego pióra wyszło szereg prac źródłowych i biograficznych dotyczących Lwowa, m.in.: „Fundacje dawnego Lwowa” (Lwów 1919), „Ks. biskup dr Władysław Bandurski, wzór kapłana Polaka” (Lwów 1913, drugie wydanie 1933), „Kościółek św. Zofii we Lwowie” (Lwów 1917), „Jan Alupek i jego opis miasta Lwowa z początku XVII wieku” (Lwów 1930), „Stanisław Serafin Jagodyński, prawnik, heraldyk i literat XVII wieku” (Księga Pamiątkowa ku czci Wł. Abrahama, Lwów 1931). W 1938 r. został kierownikiem Biblioteki Miejskiej we Lwowie. Do Nowego Sącza przyjechał w 1944 r. Początkowo pracował jako referent sztuki, organizując na wezwanie Instytutu Śląskiego w Katowicach i Instytutu Mazurskiego w Olsztynie zbiórkę książek dla dzieci śląskich i mazurskich. W 1945 r. objął kierownictwo Muzeum Ziemi Sądeckiej. Z godną podziwu konsekwencją gromadził ocalałe resztki zbiorów muzealnych, wyszukiwał i kupował znalezione zabytki, przede wszystkim z opuszczonych cerkwi łemkowskich. Zmarł 5 grudnia 1956 r. w nowosądeckim szpitalu. Został pochowany na cmentarzu komunalnym w Nowym Sączu przy ul. Śniadeckich. Jego żoną była Maria z domu Głód, z którą miał syna Jerzego (ur. 1915), doktora medycyny, dyrektora szpitala w Limanowej.

Zbigniew Borowski. Urodził się w 1905 r. w Strzałkowie, w rodzinie kupca wielkopolskiego. Do szkoły ludowej uczęszczał w rodzinnej miejscowości. Gimnazjum ukończył w 1923 r. w Gnieźnie. Po ukończeniu szkoły średniej pracował w Banku Handlowym „Rola” w Poznaniu. W 1934 r. podjął studia na Wydziale Sztuk Pięknych na Uniwersytecie im. Stefana Batorego w Wilnie. Malarstwo studiował u Tomasza Niesiołowskiego, Ludomira Śleńdzińskiego, Ferdynanda Ruszczyca, Bronisława Jarmontta i Tadeusza Godziszewskiego; rzeźbę u Stanisława Horno-Popławskiego. We wrześniu 1939 r. brał udział w wojnie obronnej, następnie przebywał w oflagu pod Hamburgiem. W czasie Powstania Warszawskiego ratował z zespołem prof. Stanisława Lorentza zbiory Muzeum Narodowego.

Zbigniew Borowski przemawia na otwarciu wystawy

Po wojnie pracował w Ministerstwie Propagandy i Informacji na stanowisku wicedyrektora departamentu sztuki i propagandy plastycznej. Po przeniesieniu się do Torunia został asystentem w katedrze rzeźby na Wydziale Sztuk Pięknych Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika

w Toruniu. W 1951 r. uzyskał dyplom artysty rzeźbiarza. Dwa lata później wspólnie ze S. Horno-Popławskim wykonał w Inowrocławiu piętnastometrowy Pomnik Wdzięczności i Polsko-Radzieckiego Braterstwa Broni. W 1953 r. ze względów zdrowotnych przeniósł się do Nowego Sącza, obejmując cztery lata później stanowisko dyrektora Muzeum. Wspólnie z Marią Ritter, Ewą Harsdorf i Czesławem Elsterem przeprowadził renowację malowideł historycznych autorstwa Franciszka Sitzmana w ratuszu nowosądeckim. Jako członek miejscowego oddziału Związku Polskich Artystów Plastyków pełnił kolejno funkcje: skarbnika, sekretarza, wiceprezesa i prezesa. Swoją pracownię artystyczną urządził w domu przy ul. Matejki 16. Zainicjowana przezeń współpraca Muzeum i Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych zaowocowała zorganizowaniem kilku interesujących ekspozycji malarstwa, prezentujących twórczość: Bolesława Barbackiego i Edmunda Cieczkiewicza (1959), Antoniego Broszkiewicza (1960), Nikifora (1961) i wystaw „Sądca w plastyce polskiej” (1960, 1962). Zmarł 27 czerwca 1966 r. Został pochowany w Nowym Sączu; po ekshumacji spoczął na cmentarzu w Trzetrzewinie, obok kościoła parafialnego, w którym wykonał w latach 1960–1961 polichromię figuralną.

Tadeusz Szczepanek. Urodził się w 1930 r. w Nowym Sączu, w rodzinie rzemieślniczej (ojciec był szewcem). Po ukończeniu szkoły podstawowej i II Liceum Ogólnokształcącego im. Bolesława Chrobrego (1950) podjął pracę w Bibliotece Powiatowej w Nowym Sączu, a następnie w Związku Młodzieży Polskiej, początkowo jako instruktor w Nowym Sączu, później jako przewodniczący Zarządu Powiatowego w Krakowie. W 1952 r. rozpoczął studia na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego, po ukończeniu których przez dwa lata pracował jako nauczyciel języka polskiego w Głucholazach. Pracę w Muzeum w Nowym Sączu podjął w 1961 r. Pełnił szereg funkcji politycznych, m.in.

Dyrektor muzeum Tadeusz Szczepanek na otwarciu wystawy malarstwa na szkłe

członka Prezydium Komisji Kultury Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Krakowie. W latach 1966–1973 był kierownikiem Muzeum w Nowym Sączu. W tym czasie ukończył podyplomowe studia etnograficzne na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz przebywał na dwumiesięcznym stypendium naukowym z zakresu etnografii i skansenów w Finlandii. W połowie lat sześćdziesiątych wspólnie z dr Hanną Pieńkowską zainicjował prace projektowe przy budowie skansenu sądeckiego. Był znawcą twórczości Nikifora. W 1976 r. został mianowany dyrektorem Muzeum Tatrzańskiego im. dr. Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem. Z jego inicjatywy podjęto działania ratunkowe w zakresie ochrony najcenniejszych zabytkowych obiektów Podtatrza. Dał się poznać jako współtwórca cennych inicjatyw muzealnych, takich jak: Galeria Sztuki Włodzimierza i Jerzego Kulczyckich, Muzeum Powstania Chochołowskiego oraz Galeria Sztuki Władysława Hasióra. Od 1972 r. był członkiem Międzynarodowej Rady Muzeów (ICOM). Zmarł w Zakopanem 12 września 1996 r. Został pochowany na cmentarzu przy ul. Nowotarskiej.

Dom Gotycki przy ulicy Lwowskiej 3, od 1965 r. siedziba Muzeum w Nowym Sączu
(od 1975 r. Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu).

Maria Marcinowska

⇒ Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu od 1975 r. po współczesność. Wybrane działania

W 1975 r. placówka muzealna w Nowym Sączu pod kierownictwem Alojzego Cabały awansowała do rangi Muzeum Okręgowego, tym samym stając się w nowo powstałym województwie jedną z ważniejszych instytucji kulturalnych. Przyjęto główne kierunki rozwoju.

We wrześniu 1975 r. udostępniony został do zwiedzania budowany od kilku lat Sądecki Park Etnograficzny (dalej: SPE), będący muzeum na wolnym powietrzu. Nowosądecki skansen jako „Muzeum-Wieś” był pomysłem etnografki Marii Brylak-Załuskiej, a realizowała go grupa muzealników pod kierunkiem Zygmunta Lewczuka, architekta, długoletniego kierownika Sądeckiego Parku Etnograficznego, a później jego opiekuna w związku z pełnieniem funkcji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Otwarcie skansenu towarzyszyła duża wystawa pokonkursowa w Domu Gotyckim¹ (dalej: DG), otwarta we wrześniu i udostępniana do lutego 1976 r., prezentująca rzeźbę karpacką. Konkurs przeprowadził i wystawę zorganizował Antoni Kroh, etnograf, ekspert od spraw słowackich, łemkowskich i czeskich oraz znawca Podhala.

¹ Wszystkie tytuły wystaw czasowych oraz stałych, zorganizowanych w Domu Gotyckim wymienione są chronologicznie w materiałach opublikowanych już wcześniej [zob.] M. Marcinowska, *Powojenne wystawy muzealne w Nowym Sączu do 1965 roku i w Domu Gotyckim w latach 1965-2021*, „Studia Sandecjana”, t. III, Nowy Sącz 2022, s. 301-354.

Zgodnie z pierwotnymi założeniami projektowymi² typowane były i są nadal kolejne obiekty, które stopniowo trafiają na teren SPE – rozbudowa tego oddziału jest procesem ciągłym. W latach 70. XX w. równoległe z tymi działaniami prowadzono też prace zmierzające do uruchomienia jeszcze jednego skansenu – Ośrodka Budownictwa Ludowego (dalej: OBL) w Szymbarku z filią w Bartnem – zabytkową, drewnianą cerkwią. Zaplanowano też i zaczęto realizować remont szymbarskiego kasztelu oraz dworku przeznaczonych na wystawy, biura i pracownie. Bardzo zaangażowana była w ten projekt Wanda Kłapkowska, popularyzatorka kultury regionu gorlickiego.

Dyrektor Alojzy Cabała z prezesem TPSP Antonim Sitkiem

Muzeum nowosądeckie, które zgodnie z wcześniejszymi koncepcjami miało utworzyć i udostępnić w przyszłości kolejne oddziały i być wzorcowym muzeum dla mniejszych placówek w terenie, nie dysponowało odpowiednio dużą salą wystawienniczą, która spełniałaby wymogi konserwatorskie dla wystaw czasowych. Postanowiono wtedy wrócić do pomysłu byłego dyrektora muzeum Tadeusza Szczepanka i wyremontować na potrzeby ekspozycji zmiennych budynek dawnej synagogi w Nowym Sączu – gruntowny remont tego obiektu rozpoczęto w 1976 r. wg projektu architekta Zygmunta Lewczuka i pod jego nadzorem.

Oprócz głównej siedziby w DG oraz oddziałów: SPE i Galerii „Dawna Synagoga” (dalej: GDS) zaplanowano powstanie kolejnych: Muzeum Sztuki Prymitywnej w Krynicy, Muzeum Kultury Lachów Sądeckich w Podegrodziu, Muzeum Sadownictwa i Kultury Ludowej Górali Sądeckich w Łącku, Muzeum Rzemiosła Małomiasteczkowego w Starym Sączu i Muzeum Twierdzy Renesansowej w Rożnowie³. Spośród planowanych oddziałów dziś funkcjonują dwa pierwsze z nazwami: Muzeum Nikifora w Krynicy-Zdroju oraz Muzeum Lachów Sądeckich im. Zofii i Stanisława Chrzóstowskich w Podegrodziu. Natomiast zamiast trzech kolejnych pojawiły się inne (o czym będzie mowa dalej).

W 1976 r. Wanda Ritter, siostra zmarłej artystki Marii, przekazała do nowosądeckiego muzeum jej obrazy. Chciała, by Muzeum Okręgowe zorganizowało stałą galerię i przeznaczyła na ten cel dwa pokoje od strony Rynku w rodzinnej kamienicy Ritterów (galeria powstała w 1979 r., po śmierci Wandy Ritterówny)⁴.

W kolejnym, 1977 r., mimo intensywnych prac w SPE i remontu w dawnej synagodze, nie zrezygnowano z organizacji wystaw czasowych – było ich aż 14. Warto wymienić III światową

2 Warto podkreślić, że już pierwotna koncepcja Wojciecha Szczygła i Tadeusza Szczepanka zakładała powstanie Miasteczka Galicyjskiego i główne wejście do SPE od strony ulicy Lwowskiej; podstawowe założenia programowe dla SPE dokładniej omówiła M. Brylak-Zaluska, *Przeszłość dokumentowana, domniemana i „rzeczywistość skrzecząca” – o powstawaniu ekspozycji „muzeum-wsi” w Sądeckim Parku Etnograficznym*, [w:] *Skanseny po latach – założenia a realizacja. Materiały z ogólnopolskiej konferencji skansenowskiej*, Nowy Sącz, 5-6 X 1995 r., Nowy Sącz 1996, s. 27-38.

3 AMONS, sygn. 024/IIIA, Wieloletni i perspektywiczny plan rozwoju Muzeum w Nowym Sączu; H. Pieńkowska, *Program i kierunki rozwoju muzeów Ziemi Krakowskiej*, „Arkusze Muzealne Ziemi Krakowskiej”, kwiecień 1975, s. 14.

4 M. T. Maszczyk, *Galeria obrazów Marii Ritter i stare wnętrza mieszczkańskie*, Nowy Sącz 1999, s. 19.

wystawę fotografii „W drodze do raju”, prezentującą 400 prac 170 autorów z 86 krajów, wypożyczoną z Galerii Fotografii ZPAF w Warszawie, wystawę zatytułowaną „Obrazy i muzyka” ze zbiorów krakowskich muzeów: Narodowego, Czartoryskich i Domu Jana Matejki, czy prezentację grafik Leona Wyczółkowskiego, użytych przez Muzeum Narodowe w Krakowie.

Wśród kilkunastu zrealizowanych w 1978 r. wystaw warto przypomnieć tę przygotowaną przez Dział Artystyczno-Historyczny (obecnie Sztuki), we współpracy z osobami prywatnymi z Nowego Sącza, Krakowa i Warszawy oraz z Towarzystwem Przyjaciół Sztuk Pięknych (dalej: TPSP) w Nowym Sączu, TPSP w Warszawie i Klubem Ziemi Sądeckiej w Warszawie: w Starej Kordegardzie w Łazienkach Warszawskich⁵ zaprezentowano prace Bolesława Barbackiego, uznanego portrecyście: 45 obrazów olejnych i 9 rysunków. Wystawie towarzyszył album prac artysty opracowany przez historyka sztuki Marię Teresę Maszczak. Przygotowano też wystawę stroju lachowskiego do warszawskiej „Zachęty” na wystawę „Kultura ludowa – kultura narodo-⁶wa”.

17 lipca 1979 r. została otwarta nowa filia nowosądeckiego Muzeum – Galeria Marii Ritter (dalej: GMR) z obrazami artystki i z aranżacją jej pracowni wg pomysłu M.T. Maszczak.

W listopadzie 1980 r. odszedł z Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu jego ówczesny dyrektor Alojzy Cabała. Muzeum nadal składało się wtedy z trzech oddziałów: głównego w DG, skansenowego w SPE i filii GMR; wciąż budowany był „podopieczny” skansen w Szymbarku i trwał remont dawnej synagogi.

Dopiero w kwietniu kolejnego, 1981 r., wybrano nowego dyrektora placówki – Andrzeja B. Krupińskiego. Kontynuował on podjęte wcześniej zadania dotyczące utrzymania funkcjonujących i powstających oddziałów. Przygotowano tylko 5 nowych wystaw czasowych w DG, warto jednak kilka przypomnieć. Na wystawę „Wieś polska w malarstwie lat 1795-1914” historyczka sztuki Ewa Karolini-Woźniczka sprowadziła eksponaty ze zbiorów muzeów narodowych w: Warszawie, Krakowie, Poznaniu i Wrocławiu; ze zbiorów muzeów okręgowych w: Bydgoszczy, Rzeszowie, Sanoku, Lesznie, Radomiu, Płocku, Bielsku-Białej, Tarnowie, Bytomiu. Wśród prezentowanych dzieł były obrazy m.in. Teodora Axentowicza, Józefa Brandta, Józefa Chełmońskiego, Wojciecha Gersona, Aleksandra Gierymskiego i Artura Grottgera. W drugiej połowie roku zorganizowane zostały

Dyrektor Andrzej B. Krupiński.

5 AMONS, sygn. 024/V- 02/V/3/3, k.32.

6 AMONS, sygn. 024/V- 02/V/3/2, k.21.

dwie interesujące wystawy ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Tarnowie: „Portret kobiety z XVIII w.” i „Albrecht Dürer i graficy europejscy XVII-XX w.”.

W październiku 1981 r. państwo Zofia i Stanisław Chrzęstowscy przekazali swoją kolekcję „lachowską” Muzeum Okręgowemu w Nowym Sączu⁷ pod warunkiem znalezienia dla niej miejsca w Podegrodziu, będącym centrum Lachów Sądeckich. Filia podegrodzka zaczęła funkcjonować przy bibliotece w Gminnym Ośrodku Kultury (działania organizacyjne trwały do 1982 r.)⁸. Merytorycznie podlegała i dotąd podlega działowi etnograficznemu w SPE.

Otwarcie wystawy rzeźby Henryka Burzca; na zdjęciu dyrektor Waław Kawiorski i Henryk Burzec

Od stycznia 1982 r. w strukturach muzeum nowosądeckiego pojawił się nowy oddział – szczawnickie Muzeum Pienińskie im. Józefa Szalaya⁹ (dalej: MP). Z kolei we wrześniu pierwszą wystawę czasową¹⁰ w uruchomionym oddziale w dawnej synagodze otworzył nowo powołany dyrektor muzeum, Waław Kawiorski. Za jego ponad 20-letniego dyrektorowania m.in. udostępniono zwiedzającym we wrześniu 1987 r. OBL w Szymbarku z filią cerkiew w Bartnem, w latach 1990-1991 urządzono ekspozycję dawnych wnętrz mieszczkańskich w dwóch dalszych pokojach „Ritterówki” (ze zmianami i uzupełnieniami w dotychczasowej galerii)¹¹, w 1995 r. oddano do użytku Muzeum Nikifora (MN) z Galerią „Romanówka” w Krynicy Zdroju. Już w 1993 r. zainicjowana została też współpraca międzynarodowa z sąsiadami z południowej granicy. Przez 8 lat (2001-2009) oddziałem Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu był Zamek w Wiśniczu. Przybyło obiektów w SPE wraz z wyposażeniem, m.in. w 2004 r. udostępniono dwór z Rdzawy

7 AMONS, sygn. 024/V- 02/V/5/7/7, Sprawozdanie z działalności filii za rok 1882, opr. A. Kroh.

8 AMONS, sygn. 024/V- 02/V/5/7/1, s. 3.

9 A.B. Krupiński, *Muzeum Okręgowo...*, s. 13.

10 Wszystkie wystawy zrealizowane w Galerii „Dawna Synagoga” wymienione we wcześniejszym opracowaniu zob. M. Marcinowska, *Wystawy Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu o oddziałach na terenie miasta*, „Studia Sandecjana”, t. IV, Nowy Sącz 2023, s. 305-352.

11 M. T. Maszczak, *Galeria...*, s. 19.

z wystrojem wewnątrz. W ramach programów unijnych przygotowano dokumentację i rozpoczęto budowę sektora niemieckiego w SPE i Miasteczka Galicyjskiego (dalej: MG).

Wróćmy jednak do lat 80. XX w. Od początku użytkowania synagogi, w jej holu, stale eksponowana była krótka informacja o budynku, z odniesieniem do źródeł z 1889 r.: przywołano tekst opisu inwentaryzacyjnego Władysława Łuszczkiewicza oraz rysunek wnętrza ze szkicownika Stanisława Wyspiańskiego (widok sali modlitw, nakrytej 9-półowym sklepieniem kopułowym pod wysokim dachem; wkrótce po wizycie Wyspiańskiego i Łuszczkiewicza sklepienie zawaliło się w wyniku pożaru i nie zostało odbudowane w pierwotnej formie z drugiej połowy XVIII w. – salę nakryto drewnianym stropem).

W 1982 r. muzeum nowosądeckie współorganizowało powierzchniowe badania archeologiczne dla studentów archeologii w południowo-wschodniej części województwa nowosądeckiego. Zinventaryzowano 7 stanowisk w dolinie Zdyni i 6 stanowisk w dolinie Ropy¹². Organizacją tych działań zajmowała się Bogumiła Sikora, archeolożka, wieloletnia główna inwentaryzatorka zbiorów, a także, przez pewien czas, wicedyrektorka muzeum.

Liczba eksponatów na koniec 1983 r. przekroczyła 13 000. W celu usprawnienia i przyspieszenia prac inwentaryzacyjnych utworzono stanowisko głównego inwentaryzatora zbiorów¹³.

W 1984 r. wśród nabytków do zbiorów znalazły się m.in. monety z XVII-XIX w., obrazy Bolesława Barbackiego i Adama Walczyńskiego, koronki bobowskie i pokonkursowa rzeźba karpacka. W związku z remontem głównej siedziby nie organizowano tam wystaw czasowych. W dwóch terminach – 12-15.03.84 r. i 24-27.04.84 r. – odbyła się ogólnopolska konferencja „Muzealnictwo regionalne w realizacji celów wychowawczych nauczania historii” dla nauczycieli historii i pracowników oświatowych muzeów (180 osób ze wszystkich 49 województw)¹⁴. W ramach współpracy z Uniwersytetem Wrocławskim w lipcu zorganizowano studencki obóz etnobotaniczny, a we współpracy z Uniwersytetem Jagiellońskim i Instytutem Archeologii PAN oceniano zgromadzony w muzeum materiał wykopaliskowy i konsultowano plany przyszłej wystawy na temat pradziejów.

W kwietniu 1985 r., po przeprowadzonym remoncie, ponownie udostępniono DG. Stwierdzono jednak pojawienie się w GDS wilgoci, zagrażającej murom i zmagazynowanym tam zbiorom (postanowiono zabiegać w Wojewódzkim Wydziale Kultury i Sztuki o przyznanie niezbędnych środków na przeprowadzenie koniecznych robót osuszających w kolejnym roku). Podjęto też prace konserwatorskie we dworze z Rdzawy w SPE ze względu na zagrożenie drewnojadami. Rok 1985 obfitował więc w naprawy i remonty oraz kolejne decyzje w tym zakresie¹⁵.

W 1986 r. za szczególnie cenne nabytki do zbiorów uznano obrazy Tadeusza Brzozowskiego i Bolesława Barbackiego oraz Stanisława Kamockiego, Emila Krchy i Aleksandra Kotsisa, tematycznie związane z Sądecczyzną; prace artystów z kręgu sztuki intuicyjnej i nieprofesjonalnej: Ludwika Więcka, Władysławy Iwańskiej, Piotra Kwita i Marii Wnęk¹⁶. Przybyło też judaików: lampka chanukowa, balsaminka i filakterie oraz ubiorów: suknia rodziny Barbackich z krakowskiej firmy „Kalczyńskich” i strój lachowski¹⁷. Na przełomie 1986 i 1987 r. odbył się kolejny przegląd współczesnej rzeźby karpackiej w wyremontowanej GDS.

12 AMONS, sygn. 024/V- 02/V/7/3.

13 Jw.

14 Jw.

15 AMONS, sygn. 024/V- 02/V/10, k. 3.

16 W sprawozdaniu omyłkowo: Anny Wnęk [zob.] AMONS 024/V- 02/V/11, k. 1.

17 AMONS, sygn. 024/V- 02/V/11, k. 1.

We wrześniu 1987 r. udostępniony został zwiedzającym OBL w Szymbarku wraz ze swoją filią, cerkwią w Bartnem, funkcjonujący od tego czasu jako kolejny oddział Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu. Oddano do zwiedzania tamtejszy skansen i wystawę urządzoną we dworku (kasztel nadal wymagał prac inwestycyjnych). Wydano „Zeszyty Muzealne” – mimo ambitnych planów okazały się jednorazową publikacją.

Wśród 399 nowo nabytych w 1988 r. eksponatów wyróżniono kolekcję malarstwa na szkle z Paszyna, koronki klockowe z Bobowej, lampkę chanukową, talary Władysława IV i Augusta III, stroje szczawnickie oraz pejzaże olejne z Szymbarku¹⁸.

W ramach współpracy z Muzeum Sztuki i Muzeum Historyczno-Przyrodniczym w Uljanowsku nad Wołgą w ZSRR (dziś Rosja) nowosądeckie muzeum zrealizowało tam osiem wystaw: „Malarstwo Bolesława Barbackiego”, „Ludowe stroje Lachów Sądeckich”, „Medalierstwo polskie”, „Salon Stowarzyszenia «Sztuka Podhalańska»”, „Moje Podhale – fotografie Stanisława Momota”, „Nowosądeckie w obiektywie”, „Ekslibrisy”, „Twórczość dzieci i młodzieży”. W Uljanowsku gościła też grupa muzealników nowosądeckich, a w Nowym Sączu muzealnicy uljanowscy z dwóch tamtejszych muzeów¹⁹.

W 1989 r. w MP obchodzono 22. rocznicę śmierci Jana Wiktora i 35. rocznicę istnienia Państwowego Przedsiębiorstwa „Uzdrowisko Szczawnica”.

Wśród wystaw zrealizowanych w 1990 r. warto przypomnieć tę z DG: „Feliks Hanusz. Malarstwo”, zorganizowaną przez historyczkę sztuki Annę Dobrowolską oraz dwie wystawy w GDS: „Biały okres w twórczości Wojciecha Weissa” (we współpracy działu sztuki z wnuczką artysty Zofią Weiss-Albrzykowską) i „Moje drogi malarskie. Władysław Jarocki”.

W 1991 r. wśród prawie 400 nowych nabytków były też przekazane do zbiorów 184 obiekty ze zlikwidowanego Muzeum Regionalnego w Poroninie.

Galerię Marii Ritter w kamienicy przyrynkowej powiększono o blisko 100 m² (zaczęto tam aranżować dawne wnętrza mieszczańskie). W Muzeum Lachów Sądeckich (dalej: MLS) w Podegrodziu powierzchnia ekspozycyjna zwiększyła się o 40 m², dzięki czemu można było wzbogacić tamtejszą wystawę stałą o zdjęcia wykonane przez Wojciecha Migacza, wiejskiego fotografa czynnego w 1. poł. XX w.²⁰ i lepiej wyeksponować stroje lachowskie. Kilka ikon z wiodącej kolekcji muzealnej uczestniczyło w wystawach zagranicznych: w Węgierskiej Galerii Narodowej w Budapeszcie i w Römer Pelizaeus Museum w Hildesheim (Niemcy)²¹.

Ważnym wydarzeniem było nadanie Muzeum Lachów Sądeckich w Podegrodziu im. Zofii i Stanisława Chrzastowskich w uznaniu ich 50-letniej pracy kolekcjonerskiej²².

Za szczególnie ważne nabytki wśród prawie 500 pozyskanych w 1992 r. uznano: wizerunek „Góralki z Podrzecza” autorstwa Władysława Jarockiego, portret Jadwigi Warthowej namalowany przez Bolesława Barbackiego i obraz „Rozstrzelanie Żydów” Edmunda Ciecziekiewicza; zespół 67 grafik autorstwa Lidii Dudy-Groblickiej; trzy dziewiętnastowieczne rzeźby sakralne (ofiarowane przez ss. niepokalanki z nowosądeckiego klasztoru); stary podegrodzki gorset oraz archiwalia sądeckie z lat 1918-1936.

Od marca zaczęto udostępniać Galerię Marii Ritter i Stare Wnętrze Mieszczańskie w nowej aranżacji, wg pomysłu historyczek sztuki M.T. Maszczak i A. Dobrowolskiej, a we wrześniu udostępniona została w SPE zagroda z Zagorzyna w sektorze Górali Sądeckich (trwały

18 AMONS, sygn. 024/V-02/V/13, k. 1.

19 AMONS, sygn. 024/V-02/V/13, k. 3.

20 AMONS, sygn. 041/I/1, k. 1.

21 Jw. i AMONS, sygn.041/I/2, k. 3.

22 AMONS, sygn.041/I/1, k. 3.

też remonty konserwatorskie przy chałupie i spichlerzu z Królowej Górnej i przy chałupie z Łosia w sektorze łemkowskim). Wzbogacenie ekspozycji stałych miało być jednym z elementów uświetnienia obchodów 700-lecia Nowego Sącza, nową atrakcją dla mieszkańców miasta²³. Również w związku z tą okrągłą rocznicą zorganizowano w GDS dwie duże wystawy problemowe: „Sztuka gotycka”²⁴ (organizatorką była Marzena Radożycka-Zielińska) i „Nowy Sącz, jego dzieje i pamiątki” (przygotowana przez historyczkę Annę Bombę). W DG odbyły się 4 wystawy czasowe, m.in. prezentacja pozyskanych grafik Lidii Dudy-Groblickiej, a w SPE, we dworze z Rdzawy, pokazano w sezonie letnim karpacką rzeźbę ludową.

Po wystawie w Römer Pelizaeus Museum w Hildesheim (Niemcy) eksponaty z muzeum nowosądeckiego trafiły do Muzeum Ikon we Frankfurcie n/Menem. Z kolei w niemieckim mieście partnerskim Schwerte zorganizowana została wystawa „Współczesna sztuka ludowa Sądeczczyzny”²⁵.

W 1993 r. wśród szczególnie cennych nabytków wymieniono 33 odznaki legionowe, 49 elementów stroju lachowskiego, obrazy Marii Wnęk i Piotra Kwita oraz druki o tematyce sądeckiej z XIX i XX w. Utworzono archiwum, w skład którego weszły materiały gromadzone dotychczas w działach merytorycznych. Postępowały prace reinwentaryzacyjne zbiorów, polegające na porządkowaniu, oznaczaniu numerami wg nowego systemu i uzupełnianiu danych i fotografii w kartach katalogu naukowego.

W SPE przede wszystkim odbywały się remonty i naprawy w sektorze łemkowskim, do którego pozyskano cerkiew z Czarnego.

W 1994 r. wśród pozyskanych eksponatów były m.in. dwie huńki łemkowskie z okresu międzywojennego, judaika: taśes i macetasz, kurtka oficera 15. Pułku Ułanów Litewskich, zbiór starych pocztówek z Krynicy oraz mapy okolic Nowego Sącza z początku XX w.

W 1995 r. wśród nabytków szczególnie cennych dla muzealnych kolekcji wymieniono 21 dziewiętnastowiecznych ikon, 3 obrazy Nikifora, 8 obrazów Piotra Kwita, 2 ludowe wizerunki Matki Bożej z XIX w. i ozdobny dyplom nadania honorowego obywatelstwa M. Nowego Sącza Gustawowi Romerowi.

Najważniejszym wydarzeniem w zakresie wystawiennictwa było urządzenie i udostępnienie stałej wystawy w Muzeum Nikifora (dalej: MN) w Krynicy. Nowa filia została otwarta dla publiczności 31.01.1995 r. ze stałą wystawą, prezentującą twórczość krynickiego artysty, zrealizowaną wg pomysłu etnografa Zbigniewa Wolanina, który do dziś jest opiekunem kolekcji obrazów Nikifora w dziale sztuki ludowej i nieprofesjonalnej. Na pierwszej wystawie czasowej w MN zaprezentowano dodatkowe obrazy Nikifora, poszerzając tym samym zakres tematyczny wystawy stałej.

Przewodnik po SPE autorstwa Magdaleny Kroh, wydany w kolorze (co podkreślono w sprawozdaniu) i ze streszczeniami w językach angielskim i niemieckim uznano za sukces wydawniczy.

W 1996 r. za szczególnie wartościowe nabytki uznano pamiątki po Bronisławie Pierackim oraz regały zecerskie i dawne klisze drukarskie. Powołano Kolegium Redakcyjne²⁶ w związku z rosnącą liczbą wydawnictw muzealnych, przede wszystkim ulotek informacyjnych i folderów na temat wystaw. Muzeum uzyskało nagrodę ministerialną za „Wydarzenie muzealne roku 1995” – za takie wydarzenie uznano otwarcie Muzeum Nikifora w Krynicy.

23 AMONS, sygn.041/I/2, k. 2/1.

24 Jw., kronika GDS

25 AMONS, sygn. 041/I/2, k. 3/1.

26 AMONS, sygn. 041/I/7 (sprawozdania za rok 1997).

W kolejnym, 1997 r. w DG zorganizowano stałą „Galerię burmistrzów Nowego Sącza”, zawieszając portrety włodarzy miasta autorstwa Kazimierza Pochwalskiego, Bolesława Barbackiego i Franciszka Sitzmana.

Poza informatorami do wystaw wydano dwie większe publikacje: uzupełniony „Przewodnik po Domu Gotyckim” autorstwa M.T. Maszczak i „Dwór pełen barw. Architektura i dekoracja malarska dworu z Rdzawy w Sądeckim Parku Etnograficznym” autorstwa Marii Marcinowskiej (w DG odbyła się promocja tego wydawnictwa).

W 1998 r. odbyła się w GDS wystawa „Lubomirscy. Starostowie sądecy i spisy” z towarzyszącym wydawnictwem autorstwa M. Marcinowskiej (za tę wystawę muzeum nowosądeckie uzyskało w kolejnym roku nagrodę ministerialną w konkursie na wydarzenie muzealne roku). Od 1998 r. prawie corocznie realizowane były w GDS przeglądy prac nowosądeckich artystów, zrzeszonych w miejscowym oddziale ZPAP, a w SPE rozpoczęto cykl imprez plenerowych pod nazwą „Odwiedziny u pradziadków na wsi”.

W 1999 r., po likwidacji Województwa Nowosądeckiego, Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu otrzymało status Instytucji Kultury Województwa Małopolskiego. Dzięki finansowym środkom wojewódzkim i dotacjom unijnym zintensyfikowano prace w SPE – na podstawie opracowanych wtedy planów realizowano i oddawano kolejne zagrody i budynki gospodarcze z wyposażeniem, urządzono wnętrza dworu i cerkwi, postawiono kościół z Łososiny Dolnej i szkołę z Nowego Rybia, zrealizowano sektor Niemców Galicyjskich z kościołem ewangelickim ze Stadeł oraz Miasteczko Galicyjskie (dalej: MG). Zaprojektowano sektor przemysłu wiejskiego (obecnie w nowosądeckim skansenie zrealizowanych jest około 100 obiektów). Do skansenów w Nowym Sączu i Szymbarku wprowadzono cykliczne prezentacje folklorystyczno-etnograficzne i imprezy oraz pokazy edukacyjne²⁷.

W 2000 r. ważnym wydarzeniem była wystawa ze zbiorów opactwa cystersów w Szczyrzycu, przygotowana przez Roberta Ślusarka we współpracy z Markiem Wczesnym. Wystawa ta została zauważona w konkursie na wydarzenie muzealne roku i zapoczątkowała cykl ekspozycji poświęconych klasztorom małopolskim, organizowanych w kolejnych latach.

Samorząd Województwa Małopolskiego zdecydował w 2001 r. o utworzeniu jeszcze jednego oddziału muzealnego o nazwie Zamek w Wiśniczu. Sukcesywnie zaczęto poszerzać muzealną ofertę wydawniczą promującą oddziały – stopniowo wszędzie pojawiły się przewodniki, informatory i pocztówki.

W sierpniu i wrześniu 2002 r. w cerkwi z Czarnego gościły zbiory Galerii Słowiańskiej w Krakowie na wystawie „Villa dei Misteri – ikony Jerzego Nowosielskiego”. Dużym przedsięwzięciem, realizowanym wspólnie z muzeami w Łańcucie i Sanoku oraz z Galerią Słowiańską w Krakowie, była wystawa „Lux de Oriente”, w ramach której pokazane zostały dawne ikony i ikony Jerzego Nowosielskiego na wystawach w miastach hiszpańskich (Santiago de Compostela, Valencia) w ramach Roku Polskiego w Hiszpanii.

Od połowy maja 2003 r. elementem wystawy stałej sztuki cechowej w DG stała się „Modlitwa w Ogroju” przypisywana Witowi Stwoszowi – depozyt Parafii pw. Wszystkich Świętych w Ptaszkowej. W Hiszpanii kontynuowana była wystawa „Lux de Oriente” – ikony z Małopolski gościły w Barcelonie i Saragossie. Natomiast tradycyjny strój Łemków ze zbiorów polskich i słowackich pokazany został w Muzeum Narodowym Ukraińsko-Rusińskiej Kultury w słowackim Svidniku.

W 2004 r. wśród wielu realizacji znalazły się w GDS wystawy: poświęcona architektom

²⁷ Edukacja w Muzeum, Materiały z seminarium „Polacy i Słowacy – przygraniczni przyjaciele. Wspólne karpackie dziedzictwo kulturowe” Nowy Sącz, 9-10 grudnia 2002 r., Nowy Sącz 2002; na stronach 39-59 teksty na temat działalności edukacyjnej Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu autorstwa A. Bąk, M. Kroh, M. Marcinowskiej i A. Widel.

z nowosądeckiej rodziny Remich oraz ukazująca dzieje pijarów ze szczególnym uwzględnieniem wpływu kolegium pijarów z Podolińca na rozwój dawnego szkolnictwa, wykorzystująca zbiory słowackie, węgierskie i polskie. Od maja do października wystawa o pijarach z Podolińca udostępniana była w lubowskim zamku u słowackich sąsiadów. W SPE oddano do zwiedzania dwór z Rdzawy z urządzonymi wnętrzami.

Rok 2005 znów przyniósł ambitne realizacje. W DG m.in. pokazana została Pieta z klasztoru cystersów w Szczyrzycu jako przykład dobrej konserwacji. Zrealizowano też wystawę „Potop szwedzki w Małopolsce” w związku z 350. rocznicą pokonania Szwedów w Nowym Sączu; towarzyszyła jej niewielka publikacja.

Wśród istotnych wydarzeń 2006 r. warto przypomnieć działania w SPE: wyposażenie i udostępnienie do zwiedzania szkoły z Nowego Rybia, zrealizowanie sektora kolonistów józefińskich z kościołem ewangelickim, zaadaptowanie spichlerza z Męciny na potrzeby wystaw czasowych (pokazano tam „Ptaki, ptaszki, ptaszyska” – prace plastyczne dzieci i młodzieży); zakończono budowę pierwszego etapu „Miasteczka Galicyjskiego”. W związku ze zmianami w skansenie opracowano i wydano suplement do istniejącego przewodnika po tym oddziale, wprowadzając informacje o nowo zrealizowanych obiektach.

W czeskiej Pradze zrealizowano projekt „Łemkowie – tradycja i kultura” z wystawami ikon, obrazów Nikifora i rzeźb Grzegorza Pecucha w tamtejszym Instytucie Polskim, a wystawę „Strój łemkowski” w oddziale Muzeum Narodowego „Musaion”.

W 2006 r. pojawił się też I tom „Zeszytów Sądecko-Spiskich”. Jest to redagowany wspólnie przez muzealników z Nowego Sącza i Starej Lubowli, wydawany naprzemiennie rocznik pogranicza. Do 2022 r. wydano 11 tomów tej bardzo poszukiwanej przez badaczy Spiszu i Sądecczyny publikacji. W związku z realizacją projektu „Łemkowie – tradycja i kultura” wydano publikację pod tym samym tytułem oraz drugą, na temat strojów łemkowskich – obie w wersji czesko-łemkowsko-angielskiej.

Robert Ślusarek, kolejny dyrektor muzeum od 2007 r., kontynuuje wcześniej przyjęte do realizacji inwestycje oraz podejmuje nowe projekty, m.in. w 2007 r. zorganizowana została wystawa obrazów Nikifora z własnych zbiorów w Antwerpii, a w kolejnym roku wybór prac tego artysty zaprezentowano w Szaryskiej Galerii w Preszowie.

W 2008 r. m.in. wykonano rekonstrukcje polichromii na stropie nawy głównej oraz nad prezbiterium i zakrystią kościoła z Łososiny Dolnej w SPE. W latach 2009-2010 realizowany był projekt „Jarmark Kultur”, a w latach 2011-2012 – „Via Galicia”. W obu tych projektach odbyły się wystawy, pokazy, koncerty, sesje naukowe i imprezy plenerowe, prezentujące i propagujące wielokulturowość Sądecczyny. Wydano też wiele publikacji tematycznych.

W 2009 r. w związku ze 110. rocznicą urodzin Marii Ritter ukazał się katalog jej prac ze zbiorów własnych. W Muzeum Nikifora w Krynicy Zdroju odbyła się pierwsza wystawa ikon współczesnych, tworzonych podczas międzynarodowych warsztatów w Nowicy, od tego czasu realizowana cyklicznie co roku. Cyklicznym działaniem stał się też „Jarmark św. Małgorzaty”, zorganizowany wtedy po raz pierwszy w ramach projektu „Jarmark Kultur” na Placu Kolegiackim przy DG.

W 2010 r. zakończono budowę II etapu Miasteczka Galicyjskiego wraz z wyposażeniem wnętrza; odbyła się duża plenerowa impreza „galicyjska”, inaugurująca udostępnienie nowego oddziału. Realizowany był polsko-słowacki projekt pn. „Sądecko-spiski szlak handlowy wiódący doliną rzeki Poprad” autorstwa Beaty i Piotra Wierzbickich. Imprezy kulturalne zorganizowane wspólnie z miastem Stara Lubowla stworzyły doskonałą okazję do promocji nie tylko kultury, ale własnych produktów, towarów i regionu, co zostało zaakcentowane podczas pokazów dawnych rzemiosł, warsztatów, inscenizacji, jarmarku „średniowiecznego”, wystaw i kon-

ferencji. Projektowi towarzyszyła publikacja w wersji polskiej i słowackiej. Z kolei w ramach projektu „Via Galicia” opublikowany został m.in. katalog ikon z własnych zbiorów. Rozpoczęto nowe zadanie inwestycyjne w Szlachtowej, polegające na adaptacji budynku dawnej strażnicy na potrzeby MP im. J. Szalaya w Szczawnicy. Autorkami koncepcji nowej wystawy stałej w tym miejscu są etnografki: Barbara Alina Węglarz i Maria Magdalena Kroh.

W ramach międzynarodowej wymiany wystaw w 2011 r. pokazano „Malarstwo Bolesława Barbackiego” w Szaryskiej Galerii w Preszowie, a stamtąd przywieziono obrazy Maxa Kurtha na wystawę w DG. W Muzeum Lubowelskim zaprezentowane zostały fotografie P. Drożdżika „Zamki i warownie doliny Dunajca”. Wydano m.in. publikację „Dzień powszedni w małym miasteczku”, promującą muzealne Miasteczko Galicyjskie.

W 2012 r. stała wystawa sztuki cerkiewnej wzbogacona została o czasową prezentację dzieł Nowosielskiego, Nikifora i Warhola oraz instalację Leona Tarasewicza, a w GDS w ramach wystawy o losach sądeckich Żydów pokazano m.in. „Pokój Maryana”, czyli urodzonego w Nowym Sączu Pinchasa Bursteina, który był światowej sławy malarzem – działania te zrealizowano we współpracy z Małopolskim Centrum Kultury „Sokół” w projekcie „Void”; kuratorką wystaw była Anda Rottenberg. Na ekspozycji plenerowej oraz we wnętrzach szkoły ludowej w SPE i w sklepie kolonialnym w MG realizowane były zdjęcia do filmu o Papuszy, poetce cygańskiej, w reżyserii Joanny Kos-Krauze i Krzysztofa Krauze.

Kontynuując współpracę z MCK „Sokół”, zrealizowano w 2013 r. w GDS wystawę „Weiss, Witkacy, Wyczółkowski, Wyspiański”. W tym oddziale prezentowane były też plakaty Mieczysława Górowskiego. W ramach programu ministerialnego „Promocja kultury polskiej za granicą” zaprezentowano obrazy Nikifora w Kijowie, a w ramach współpracy z Muzeum Lubowelskim w Starej Lubowli prezentowana była ikonografia Starego i Nowego Sącza oraz „Obrzędowość bożonarodzeniowa na Sądecczyźnie” na zdjęciach P. Drożdżika. Zorganizowano konferencje międzynarodowe w MG: z okazji 1150. rocznicy Misji Wielkomorawskiej, we współpracy z Instytutem Sławistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego, oraz na temat dziedzictwa po klasztorach skasowanych na obszarze Galicji – z Instytutem Historii Uniwersytetu Wrocławskiego. Słowacki skansen w Przybylinie (Pribylina) zorganizował partnerskie sympozjum „Pasterstwo i wykorzystanie wełny owczej”. W ramach działań inwestycyjnych wykonano prace przygotowawcze do posadowienia w SPE zabytkowego budynku z Piwnicznej, przewidzianego docelowo jako budynek dla biur i pracowni.

23 sierpnia 2014 r. nastąpiło uroczyste otwarcie w Szlachtowej nowej siedziby MP. W nowym miejscu stworzono dynamiczną ekspozycję, ukazującą historię regionu pienińskiego od pradziejów do pierwszej połowy XX w. i bogatą kulturę materialną pogranicza etnograficznego pienińsko-spisko-łemkowskiego. Realizowane były w 2014 r. projekty współfinansowane ze środków ministerialnych: „TOM 45 Kolberg Inspiracje” oraz „III Konkurs współczesnej rzeźby karpackiej w kamieniu”. Z okazji 15. rocznicy śmierci rzeźbiarza Alfreda Kotkowskiego (1957-1999) we współpracy z rodziną artysty zorganizowano wystawę jego prac w GDS. Fotografie P. Drożdżika w zestawie pt. „Obrzędowość bożonarodzeniowa na Sądecczyźnie” trafiły do słowackiego Muzeum Lubowelskiego w Starej Lubowli, skąd z kolei do SPE wypożyczono wystawę „Ciesielski rozum i symbol życia” o budownictwie ludowym w Karpatach.

MG, będące filią SPE, otrzymało Certyfikat Jakości Produktu Turystycznego.

W 2015 r. uroczystości obchodzone były okrągłe rocznice udostępniania Sądeckiego Parku Etnograficznego i Muzeum Nikifora w Krynicy Zdroju. Obchody 40. rocznicy SPE połączone były z obchodami 30. rocznicy Skansenu w Starej Lubowli. Zorganizowano m.in. wspólnie międzynarodową konferencję muzeów na wolnym powietrzu. Poza świętowaniem ten rok przyniósł też problemy organizacyjne z powodu zakończenia działalności GDS: odbyły się tam

dwie ostatnie wystawy: „Nejad – ekspresja koloru” i „Powstanie Styczniowe w prasie zagranicznej”. W sierpniu dawna synagoga została zwrócona właścicielom – krakowskiej Gminie Żydowskiej, która przywróciła w tym miejscu bożnicę dla pielgrzymujących do Nowego Sącza Żydów. W związku z tym zaplanowana w GDS w 2. poł. roku wystawa na temat klasztoru nowosądeckich niepokalanek, współfinansowana ze środków MKiDN, została zorganizowana w DG, w którym musiały nastąpić zmiany w ekspozycji stałej: trzy sale na parterze przeznaczono na wystawy zmienne, ograniczając tym samym liczbę stale prezentowanych w tym miejscu zbiorów własnych. Dział sztuki przeniesiony został z synagogi do GMR, dlatego pokonkursowe wystawy szopek bożonarodzeniowych, tradycyjnie od lat organizowane w „Ritterówce”, w ciągu kilku następnych lat prezentowane były w siedzibie „Civitas Christiana” lub w DG. W SPE w 2015 r. odbyło się aż 5 wystaw czasowych, w tym „Ślubna wyprawa panny młodej” ze zbiorów słowackich – malowane i rzeźbione skrzynie wianne i ich zawartość. Z kolei w słowackim Muzeum Lubowelskim w Starej Lubowli pokazane zostało malarstwo Władysławy Iwańskiej na wystawie „Za ścianą świata”. W ramach projektów współfinansowanych ze środków MKiDN, poza wspomnianą wyżej wystawą na temat nowosądeckich niepokalanek, zrealizowano jeszcze cykl działań skierowanych przede wszystkim do niepełnosprawnych pt. „Dotknąć skansen” wg pomysłu etnologa Joanny Hołdy. Beata Wierzbicka przeprowadziła badania archiwaliów w projekcie „Polonica w zasobach Archiwum Państwowego w Lewoczy”.

W 2016 r. na potrzeby Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu zakupiona została nieruchomość przy ul. Jagiellońskiej 56 – dawny bank wybudowany w 1912 r. Zaplanowano adaptację budynku na nową siedzibę z wystawą stałą na temat historii miasta w latach 1867-1945 i z dostateczną przestrzenią na problemowe wystawy zmienne. Plany dotyczyły też urządzenia magazynów zbiorów oraz pracowni i biur. Projekt adaptacyjny opracowany w dziale inwestycji pod kierunkiem Janusza Obtulowicza został dobrze oceniony i uzyskał zewnętrzną dotację ze środków unijnych.

Realizowano też dwa projekty współfinansowane ze środków MKiDN. Projekt „Edmund Cieczkiewicz. Melancholia”, autorstwa Justyny Stasiak-Harabin i Anny Florek, obejmujący wystawę z katalogiem, prezentował twórczość jednego z bardziej interesujących, lecz niedocenionych malarzy związanych z Sądecczyzną. Natomiast projekt badawczy dotyczący poloników w zasobach słowackich w Lewoczy był kolejnym etapem działań rozpoczętych w poprzednim roku. W ramach współpracy z Muzeum Lubowelskim zrealizowana została w DG wystawa ze zbiorów słowackich „Ars liturgica. To czyńcie na moją pamiątkę”, współfinansowana przez Prezydenta Miasta Nowego Sącza jako działanie wpisujące się w kontakty miast partnerskich. W drugim partnerskim mieście słowackim Preszowie pokazane zostało malarstwo Władysławy Iwańskiej.

Do najważniejszych wydarzeń 2017 r. zaliczane są działania inwestycyjne: adaptacja budynku dawnego banku na główną siedzibę muzeum, konserwacja i remont obiektów zabytkowych SPE oraz projekty partnerskie: „Skansenova”, realizowany też przez inne muzea małopolskie, i projekt polsko-słowacki: „Przy wiejskiej drodze – w rytmie pracy dawnych zakładów i pracowni rzemieślniczych”, dzięki któremu w SPE zrealizowano sektor przemysłowych obiektów wiejskich, wykorzystujących napęd wodny. Poza tym znów pojawiły się trzy projekty współfinansowane przez MKiDN: wystawa o ubiorach wiejskich i mieszczańskich „Strojenie”, cykl działań pod hasłem „Kulturoznawcze znaczenie jarmarków i targów na Sądecczyźnie – badania i popularyzacja” oraz następny etap badań w słowackiej Lewoczy. W DG odbyła się kolejna wystawa ze zbiorów Muzeum Lubowelskiego pt. „Kuśnierstwo na Spiszu”, natomiast współpraca z Archeoparkiem Liptovia przy realizacji polsko-słowackiego mikroprojektu „Żywe pradzieje pod Tatrami” polegała m.in. na pomocy przy rekrutacji polskich uczestników rzeź-

biarskich warsztatów plenerowych. We wszystkich oddziałach i filiach zrealizowano 31 wystaw czasowych, m.in. w związku z 70. rocznicą akcji „Wisła” pokazano w MN w Krynicy Zdroju fotografie A. Kroha pt. „Łemkowskie wspomnienia”, a w MP w Szlachtowej wystawę plenerową pt. „Opuszczone – ratowane. Greckokatolickie zespoły cerkiewne”.

Dawny budynek banku przy ulicy Jagiellońskiej 56, obecnie siedziba Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu – uroczyste otwarcie w kwietniu 2018 r.

W kwietniu 2018 r., w roku jubileuszowym 80. lecia nowosądeckiego Muzeum, zainaugurowano działalność nowej siedziby w Gmachu Głównym przy ul. Jagiellońskiej 56. Udostępnione zostały zwiedzającym trzy nowe wystawy stałe na temat historii Nowego Sącza w latach 1867-1945 wraz z „Pracownią malarską” Bolesława Barbackiego, a pierwsza wystawa czasowa w nowym oddziale, zrealizowana przez dział sztuki kierowany przez Edytę Ross-Pazdyk, nosiła tytuł „Życie w błędnym kole. Twórczość Jacka i Rafała Malczewskich”. Kontynuowane były projekty inwestycyjne podjęte w poprzednim roku, m.in. udostępniono sektor przemysłu wiejskiego w SPE i odtworzano polichromię we wnętrzu kościoła ewangelickiego ze Stadeł. Nastąpił też II etap projektu o jarmarkach i targach na Sądecczyźnie w ramach programu MKiDN oraz realizacja kolejnego pt. „Mistrz tradycji - haft lachowski”. Projektom towarzyszyły publikacje: „Gmach Główny. Przewodnik”, „Ubiory mieszczańskie w zbiorach Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu” i „Haft lachowski”. We wszystkich oddziałach i filiach zrealizowano 37 wystaw czasowych, m.in. rocznicową pt. „Nasze zbiory – nasza chluba” wg pomysłu autorki tego opracowania oraz we współpracy z artystą słowackim Janem Krličką z Preszowa pokaz jego prac wraz z pracami nowosądeckiego artysty Mariana Pażuchy na wystawie „Konfederacja polsko-słowacka”.

W 2019 r. do DG trafił zespół ikon współczesnych, wybranych spośród powstałych na warsztatach ikonopisów w Nowicy. Wystawa stała tych ikon poprzedza ekspozycję dawnej sztuki cerkiewnej, świadcząc o ciągłości tradycji tworzenia ikon w Karpatach. Zrealizowano 41 wystaw czasowych, m.in. do Gmachu Głównego trafiły „Psalmy” Andrzeja Strumiły,

wypożyczone z galerii autorskiej w Suwałkach, w DG pokazana została wystawa „Dzieje parafii w Biegonicach”, a w MG kolejna wystawa ze zbiorów Muzeum Lubowskiego – tym razem oleodruki zaprezentowane po konserwacji. Po wielu wcześniejszych kontaktach z przedstawicielami Międzynarodowej Sieci Muzeów Domowych, organizujących w Kudowie Zdroju spotkania poświęcone prywatnym zbiorom, postanowiono włączyć się do tych działań także w nowosądeckim Muzeum. Kolejna konferencja z cyklu Forum Muzeów Domowych została zorganizowana w muzeach w Nowym Sączu oraz w Starej Lubowli i od tego czasu odbywa się co drugi rok: raz na Dolnym Śląsku, raz w Małopolsce. W 2019 r. zaprezentowane zostały zwiedzającym odtworzone w ramach projektu „Skansenova” polichromie w kościele ze Stadel w SPE. Rozpoczął się gruntowny remont willi „Romanówka” w Krynicy Zdroju wraz z pracami nad nową ekspozycją poświęconą Nikiforowi.

Nowo zaaranżowana wystawa stała w MN w Krynicy Zdroju została otwarta dla zwiedzających 31 stycznia 2020 r., dokładnie w 25. rocznicę istnienia tego krynickiego oddziału. Muzeum podejmuje nowe inicjatywy, organizując różnotematyczne konferencje i sympozja z udziałem uznanych naukowców, czy wspierając badania archeologiczne na wzgórzu zamkowym w Nowym Sączu, dla których impulsem stała się idea odbudowy siedziby królów i starostów grodowych.

Po okresie pandemii i koniecznych ograniczeń działalności Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu znów podejmuje różnorodne realizacje. M.in. w 2022 r. odbyła się w GMR wystawa zrealizowana przez historyczki sztuki: A. Florek, E. Ross-Pazdyk i J. Stasiak-Harabin „Dworki, pejzaże, portrety. Twórczość Bronisławy Rychter Janowskiej”, która świetnie wpisała się w przestrzeń dawnych wnętrz mieszczańskich. Wystawie towarzyszył katalog, wyróżniony w 2023 r. w plebiscycie o nagrodę literacką im. Szczęsnego Morawskiego. W głównej siedzibie odbyła się m.in. wystawa „Świat zatrzymany. Martwa natura na przestrzeni wieków”, zrealizowana przez historyczkę sztuki Barbarę Szafran oraz wystawy w ramach prezentacji zbiorów niepublicznych, w tym klasztornych: „Kraków Kruków” i „Skarby Reformatorów-Franciszkanów z Zakliczyna i Biecza”. Realizowane były kolejne projekty w ramach programów MKiDN: „Drzewo świata – rośliny w kulturze ludowej Sądeckizny” (rozpoczęte trzyletnie zadanie badawczo-popularyzatorskie) oraz „Muzealne szlaki kultury – znoszenie barier w dostępie do kultury i dziedzictwa regionu”.

W 2022 r. w ramach „Wieczoru w Muzeum” wystąpił zespół ukraińskich bandurzystek „Oriana” w składzie: Julia Rudnicka, Natalia Hocyk-Kowal i Marjana Kałydka pod kierownictwem Bogdana Rudnickiego.

Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu uzyskało tytuł laureata Plebiscytu „Fundusze Europejskie są w Małopolsce” za najlepszy projekt zrealizowany z Regionalnego Programu Operacyjnego na lata 2014-2020 „Konserwacja i remont obiektów zabytkowych Sądeckiego Parku Etnograficznego”.

Instytucja składa się z ośmiu oddziałów i filii. Główną siedzibą jest Gmach Główny ze stałą ekspozycją historyczną o Nowym Sączu z przełomu XIX/XX w. Oddziały i filie stanowią: Galeria Marii Ritter i Stare Wnętrze Mieszczańskie, funkcjonujące w kamienicy Ritterów przy Rynku; Sądecki Park Etnograficzny, prezentujący kulturę ludową dawnej Sądeckizny²⁸ wraz z nowymi sektorami – „niemieckim” i przemysłu ludowego; Miasteczko Galicyjskie z wyposażonymi wnętrzami z początku XX w.; Muzeum Lachów Sądeckich im. Zofii i Stanisława Chrzastowskich w Podegrodziu, Muzeum Nikifora w willi „Romanówka” w Krynicy Zdroju oraz Muzeum Pienińskie im. Józefa Szalaya w Szlachtowej z ekspozycją dotyczącą regionu szczawnickiego.

28 M. Kroh, *Sądecki Park Etnograficzny. Przewodnik*, Nowy Sącz 2003, s. 3.

W roku 2006 Ośrodek Budownictwa Ludowego z filią cerkiew w Bartnem zostały połączone ze struktur Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu, przechodząc do nowo utworzonego muzeum gorlickiego pod nazwą „Dwory Karwacjanów i Gładyszów”, a od początku września 2009 r. Zamek w Wiśniczu podlega Muzeum Ziemi Wiśnickiej, będącym ośrodkiem kultury Gminy w Nowym Wiśniczu.

Oddział w Domu Gotyckim z ekspozycją dawnej sztuki sądeckiej, w tym sztuki cerkiewnej (przez 52 lata siedziba główna Muzeum) - z końcem października br. zakończył swoją działalność w związku z decyzjami z 1993 r. Wystawa *Utracone, ocalone* kończy historię muzealnych wystaw czasowych w tym miejscu.

W czasach funkcjonowania placówki nowosądeckiej w randze Muzeum Okręgowego w miejskich oddziałach i filiach zorganizowano od 1975 r. do dzisiaj ponad 700 wystaw czasowych. Najwięcej – około 300 – w Domu Gotyckim, głównej siedzibie do 2017 r. Na drugim miejscu z liczbą 160 wystaw plasuje się Miasteczko Galicyjskie, a kolejne miejsca zajmują: funkcjonująca jako oddział do 2015 r. Galeria „Dawna Synagoga” (134 wystawy), Sądecki Park Etnograficzny (około 90 wystaw), Gmach Główny (18 wystaw) i Galeria Marii Ritter i Stare Wnętrze Mieszkańskie (17 wystaw).

Zbiory zgromadzone w zamku sądeckim w okres okupacji niemieckiej

Bartłomiej Czech

⇒ Próba klasyfikacji strat wojennych poniesionych przez Muzeum nowosądeckie na podstawie inwentarzy muzealnych oraz zachowanej dokumentacji archiwalnej

Historia Muzeum Ziemi Sądeckiej ukazuje ogrom strat poniesionych przez tę instytucję w czasie II wojny światowej. Zachowana do dziś dokumentacja dotycząca zbiorów muzealnych jest niepełna i pozwala jedynie na częściowe oszacowanie strat. Jednym z powodów tego jest fakt, iż nie zachował się przedwojenny inwentarz muzealny sporządzony przez ówczesnych kustoszów muzealnych: Romualda Regułę i Romana Szkaradka. To, czym dysponujemy w tej sprawie, to inwentarz zapoczątkowany przez prof. Romualda Regułę, prowadzony

w latach 1941-1942¹, zawierający 611 pozycji, a także kwestionariusz strat i zniszczeń w zakresie dzieł sztuki oraz zabytków kultury i przyrody, wypełniony przez Romana Szkaradka² zgodnie z dyspozycją Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków w 1946 r.³ Kolejne źródło to inwentarz spisany przez Romana Szkaradka (od 1945 r. do 11 września 1946 r.), zawierający 457 pozycji inwentarzowych, wyszczególniający ocalałe zabytki znajdujące się obecnie pod pieczęcią Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu (w działach: etnograficznym, historyczno-archeologicznym oraz sztuki).

Przedwojenne Muzeum Ziemi Sądeckiej w swoich zbiorach posiadało około 4 tys. eksponatów przyporządkowanych pięciu działom: etnograficznemu, historycznemu, krajoznawczemu, sztuki religijnej, sztuki plastycznej współczesnych artystów Ziemi Sądeckiej i Podhala, o czym możemy dowiedzieć się z prasy zapowiadającej otwarcie Muzeum Ziemi Sądeckiej 12 sierpnia 1938 r. podczas Zjazdu Górskiego⁴. Dzięki zainteresowaniom Romana Szkaradka, Muzeum posiadało w 1930 r. bogate zbiory numizmatyczne – 1065 monet i 8 medali, przy czym 348 monet i 5 medali znajdowało się w zasobie muzealnym jeszcze przed I wojną światową⁵.

Po swym oficjalnym otwarciu Muzeum Ziemi Sądeckiej funkcjonowało dokładnie rok i 19 dni. Po wybuchu II wojny światowej, 1 września 1939 r. kustosz Roman Szkaradek został ewakuowany wraz z urzędem pocztowym. W tym czasie okupant niemiecki zajął zamek nowosądecki – siedzibę Muzeum. Niemcy zaczęli od zniszczenia najmniej wartościowych ich zdaniem eksponatów etnograficznych, czego świadkiem była Stefania Czubówna, która wspominała to wydarzenie następująco: *W roku 1939. Koniec września. Przez okno mojego mieszkania w pobliżu zamku nad Dunajcem o godzinie 9-tej wieczorem zauważyłam łunę. Miałam wrażenie, że stanęła w płomieniach cała ulica Kazimierza. Wybiegłam ogromnie przestraszona i o zgrozo na dziedzińcu zamkowym płonął stos drogocennych naszym polskim sercom pamiątek, które w brutalny sposób wyniesione przez oprawców niemieckich z sali muzealnej w płomieniach wolały o pomstę do niebios. Serce przestało mi bić z rozpaczy, po skrzątnie zbieranych przez naszych obywateli sądeckich pamiątkach zostały tylko zgliszcza. Banda rabusiów niemieckich, śpiewając przy tej orgii pieśni niemieckie, podsycala płomienie, dorzucając coraz to jakiś skarb naszego serca, czego świadkiem był również księżyc oświetlający noc.*⁶

Tymczasem po dwumiesięcznej tułaczce powrócił do Nowego Sącza Roman Szkaradek, który, dowiedziawszy się o przygotowaniach do wywiezienia co cenniejszych eksponatów muzealnych, podjął ryzykowny plan ich ratowania. Nie udało się ocalić Panoramy Nowego Sącza (4 x 8 m), obrazu olejnego na płótnie autorstwa Bolesława Barbackiego i Romualda Reguły oraz drugiego XVII-wiecznego obrazu cechowego „Upadek Chrystusa pod krzyżem” (3 x 4 m), które wywiózł ze sobą do Berlina były Komisarz Miasta Nowego Sącza dr Ernst Hein⁷. W tym samym czasie okupant zniszczył 2231 eksponatów. Były to: garnki, garnuszki, pokrywki – 213 szt.; dzbanki i miski – 128 szt.; wazoniki, doniczki i flakoniki – 112 szt.; kosze i koszyki – 124 szt.; zabawki i figury rzeźbione – 228 szt.; wieńce dożynkowe i różdżki weselne – 182 szt.; palmy wielkanoc-

1 Archiwum Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu (dalej AMONS), sygn. 330/I.

2 Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), sygn. 387/25 – Kwestionariusz strat i zniszczeń w zakresie dzieł sztuki oraz zabytków kultury i przyrody.

3 AAN, sygn. 387/23 – Naczelna Dyrekcja Muzeów i Ochrony Zabytków Biuro Rewindykacji i Odszkodowań – kwestionariusze i instrukcje dotyczące strat 1945.

4 „Ekspress Poranny Małopolski”, nr 219, 10 VIII 1938 r.

5 *Numizmatyka w Muzeum Ziemi Sądeckiej*, „Głos Podhala”, nr 16, 13 IV 1930 r.

6 AMONS, sygn. 302/5 – Okupacja niemiecka (okres od 1939-1945) zeznania z 29 stycznia 1946 r. Stefanii Czubówny – naocznego świadka spalania na dziedzińcu zamkowym w Nowym Sączu pamiątek Muzeum.

7 AAN, sygn. 387/25 p. 81 – Kwestionariusz strat i zniszczeń w zakresie dzieł sztuki oraz zabytków kultury i przyrody.

ne – 14 szt.; pająki świąteczne – 28 szt.; wycinanki z papieru – 148 szt.; rysunki barwne z teki Józefa Fiedlera – 96 szt.; czaka, mapy, rysunki i odznaki z 1863 r. – 28 szt.; szkice, mapy, rysunki i odznaki legionowe – 128 szt.; szable, lance, czekany, pistolety i 8 kompletnych zbroi (XVII i XVIII w.) – 124 szt.; czerepy z urn halsztat i Łużyce (1500-1000 r. p.n.e.) – 428 szt.; ozdoby z brązu (800 r. p.n.e.) – 24 szt.; monety polskie: orty, szóstaki, trojaki, grosze, szelągi (XVI-XVIII w.) – 226 szt.⁸

Z pomocą syna Stanisława i córki Danuty udało się Romanowi Szkaradkowi ocalić co cenniejsze eksponaty, m. in. obraz przedstawiający Adorację Trójcy Świętej. Część z nich została ukryta w Szczereżu i Maszkowicach koło Łącka. Były to miejskie dokumenty pocztowe oraz cztery obrazy Michała Stachowicza, które po tymczasowym zdeponowaniu w mieszkaniu prof. Emila Stanoszka przy ulicy Węgierskiej trafiły do Szczereża. Taki bieg wypadków potwierdzili w swoich zeznaniach świadkowie tych zdarzeń: Franciszek i Wojciech Szczepaniakowie, Antoni Potoniec, Piotr Sawina, Jan Faron, Rozalia Szczepaniak⁹. Podobne zeznanie złożyli: Mieczysław Cholewa, kapitan Batalionów Chłopskich, były dowódca oddziału partyzanckiego „Juhas” i redaktor „Z Uboczy”¹⁰, oraz ks. Karol Szymaszek – administrator parafii w Biegonicach.¹¹

18 stycznia 1945 r. o godzinie 5.20 w ramach akcji członków BCh, działających w porozumieniu z partyzantką sowiecką, został wysadzony w powietrze zamek nowosądecki, a wraz z nim pozostałe zbiory muzealne, tj. obrazy (XV-XIX w.) – 246 szt.; negatywy szklane (1928 r.) – 42 szt.; staloryty i miedzioryty (XVIII-XIX w.) – 345 szt.; rzeźby cechowe i ludowe XVI-XIX w. – 225 szt.; szkice, rysunki i fotografie – 228 szt.; meble ludowe (XX w.) – 40 szt.; kołowrotki, zwijadółka itp. – 23 szt.; stroje ludowe i ich części (XIX-XX w.) – 87 szt.; hafty na stoły (XIX w.) – 32 szt.; mapa plastyczna Kotliny Sądeckiej z 1892 r. oraz gabloty, szafy, stoły, stojaki – 58 szt.¹² Całość strat poniesionych przez Muzeum Ziemi Sądeckiej wg stanu na dzień 19 stycznia 1945 r. to 3502 eksponaty muzealne, ponadto 58 szt. wyposażenia ekspozycyjnego. Oddzielne zagadnienie w bilansie strat stanowił zamek, wykazany w kwestionariuszu strat wojennych w rubryce „architektura”¹³.

Ponad trzy miesiące po zniszczeniu siedziby Muzeum, tj. 23 kwietnia 1945 r., wojewoda krakowski Adam Ostrowski wydał zarządzenie w sprawie utworzenia Państwowego Muzeum Ziemi Sądeckiej [...] w trosce o zabezpieczenie przed zniszczeniem, grabieżą lub uszkodzeniem mienia kulturalnego, jak zbiorów sztuki i kultury, bibliotek i archiwów i nabytków przyrody.¹⁴ 28 czerwca 1946 r. reaktywowano Muzeum Ziemi Sądeckiej zarządzeniem Ministra Kultury i Sztuki, ale faktyczne ponowne utworzenie instytucji muzealnej nastąpiło 10 września 1946 r. w pomieszczeniach przy ul. Pijarskiej 21¹⁵. Zaczątkiem zbioru muzealnego stał się zasób, który Roman Szkaradek przekazał swojemu następcy, Stanisławowi Rachwałowi, protokołem zdawczo-odbiorczym sporządzonym 11 września 1946 r. w Nowym Sączu przy ul. Kunegundy 16,

8 AAN sygn. 387/25 p. 85 – Kwestionariusz strat i zniszczeń w zakresie dzieł sztuki oraz zabytków kultury i przyrody.

9 AMONS, sygn. 4311/41/3/1 – Odpis wierzytelny/oświadczenie świadków: Szczepaniaka Franciszka i Wojciecha, Potońca Antoniego, Sawiny Piotra, Faron Jana, Szczepaniak Rozalii dotyczące ratowania eksponatów sztuki Muzeum Ziemi Sądeckiej przez Romana i Stanisława Szkaradka.

10 AMONS, sygn. 4311/41/3/2.

11 AMONS, sygn. 4311/41/3/3.

12 AAN, sygn. 387/25/ p. 81-85 – Kwestionariusz strat i zniszczeń w zakresie dzieł sztuki oraz zabytków kultury i przyrody.

13 AAN, sygn. 387/30 p. 18 – Naczelna Dyrekcja Muzeów i Ochrony Zabytków Biuro Rewindykacji i Odszkodowań – straty wojenne muzeów i zbiorów publicznych – tabele szczegółowe, 1950 r.

14 AMONS, sygn. 3035/1/2, Protokół zdawczo-odbiorczy z dnia 11 IX 1946 r.

15 AMONS, sygn. 303/4.

tj. w mieszkaniu Romana Szkaradka. Protokół liczył 457 pozycji inwentarzowych¹⁶. W wyniku współcześnie prowadzonych badań archiwalnych odkryto obecność w przedwojennych zbiorach M. Z. S. 235 eksponatów ujętych pod 215. poz. inwentarzowymi w poszczególnych działach Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu:

W dziale Historyczno-Archeologicznym:

a) 102 poz. inw. – 102 szt. muzealiów (w tym: 78 poz. inw. – monety 78 szt., 22 poz. inw. – medale 22 szt., 1 poz. inw. – plakietka 1 szt., 1 poz. inw. – Orzeł Biały),

b) 13 poz. inw. – 33 szt. materiałów pomocniczych (w tym: 10 poz. inw. – monety 30 szt., 2 poz. inw. – medale 2 szt., 1 poz. inw. – światłodruk 1 szt.).

W dziale Sztuki:

c) 83 poz. inw. – 83 szt. muzealiów (w tym: 19 poz. inw. – obrazów 19 szt., 47 poz. inw. – rysunków 47 szt., 2 poz. inw. – klisze drukarskie 2 szt., 8 poz. inw. – grafiki 8 szt., 3 poz. inw. – rzeźby 3 szt., 1 poz. inw. – haft 1 szt., 1 poz. inw. – ornat 1 szt., 1 poz. inw. – antepedium 1 szt., 1 poz. inw. – 1 szt. krucyfiks).

W dziale Etnografii:

d) 17 poz. inw. – 17 szt. muzealiów (w tym: 16 poz. inw. – 16 szt. elementów strojów ludowych, 1 poz. inw. – 1 szt. kołyska).

L.p.	Przedmiot	Autor wykonawca	Opis przedmiotu Nazwa	Pochodzenie Powiat, wieś, miasto
608	Książka niemiecka		Christenlehrebuch für katholische Seelferger Katechetiken und höherer Schulen, 2. München 1897	
609	"	"	delta, 2. Aufl. 1897	
610	"	Franz Budac Rosner	Religionsunterricht Buch	
611	"	Klausur Metz	Systematische Methode der Protestantischen, Augsburg 1789	

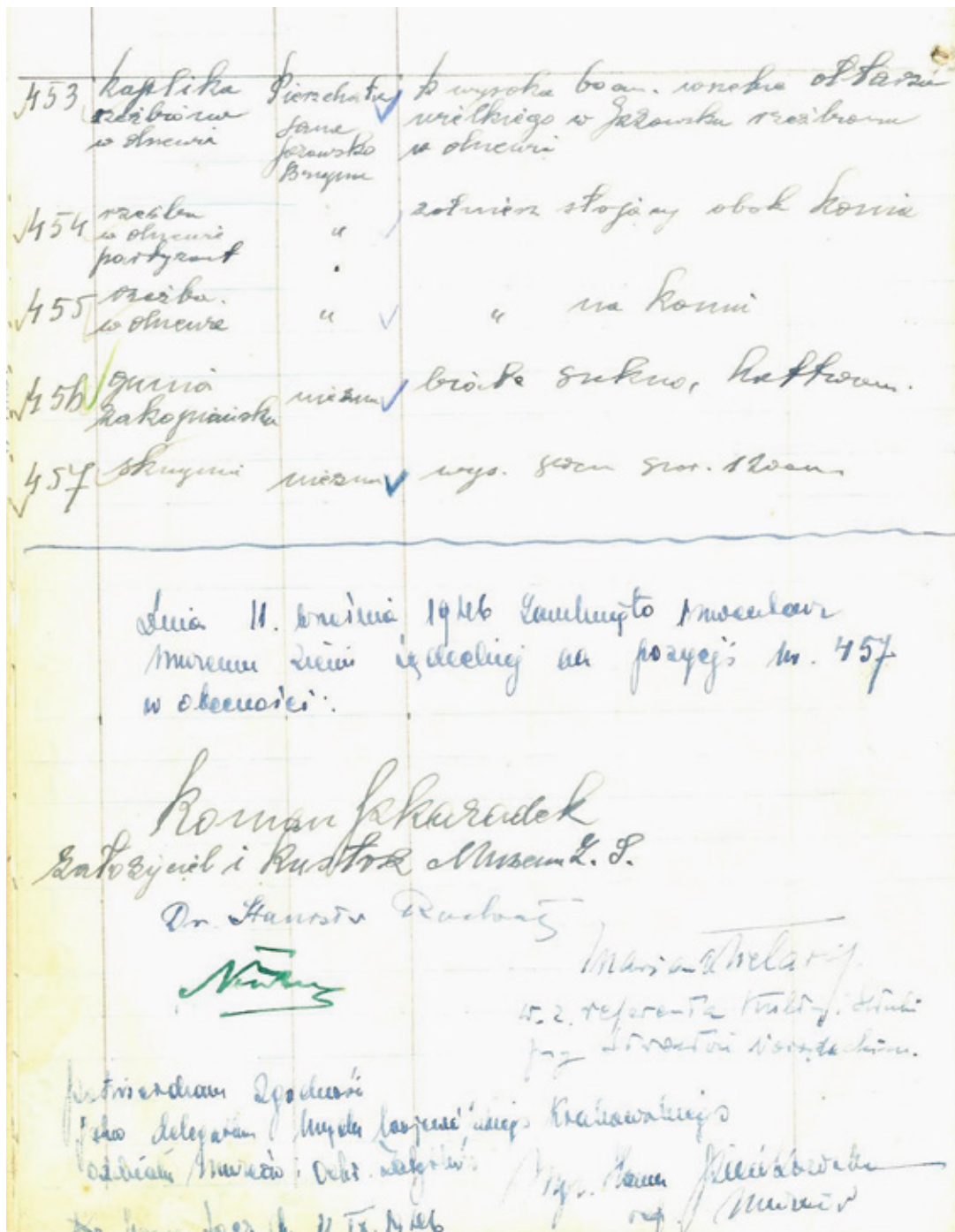
Poprzedni numerowany objęty opisem od strony 121 do 77 przedmiotów muzealnych które nie są objęte w tym programie inwentaryzacji zgodnie z rozstrzygnięciami Komisji w sprawie podjęcia wdrożenia projektu w ramach budżetu w 1945 r.

Roman Szkaradka

x 45
566

Strona kończąca pierwszą część Księgi inwentarzowej nr 1 obejmującej wpisy od poz. 1 do 611, Archiwum Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu, sygn. 330/I, s. 77

16 W tym dwa obrazy na płótnie – depozyty: Św. Wawrzyniec i Adoracja Trójcy Świętej – od października 1944 r. w posiadaniu kościoła w Biegonicach.

Strona kończąca drugą część Księgi inwentarzowej nr 1 obejmującej wpisy od poz. 1 do 457: Dnia 11 września 1946 r. zamknięto inwentarz Muzeum Ziemi Sąddeckiej na pozycji nr 457 w obecności: Roman Szkaradek, Założyciel i kustosz Muzeum Z. S., dr Stanisław Rachwał (kierownik reaktywowanego Muzeum Ziemi Sąddeckiej), Marian Kielarski (zastępca referenta kultury i sztuki Starostwa Powiatowego w Nowym Sączu) i Hanna Piętkowska – delegatka Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego Oddziału Muzeów i Zabytków, Archiwum Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu, sygn. 330/I, s. 111

Ministerstwo Kultury i Sztuki
Naczelna Komisja Muzeów i Ochrony Zabytków
w celu Rewindykacji i Odszkodowań
w Dzielnicy Kultury

Kwestionariusz strat i zniszczeń w zakresie dzieł sztuki oraz zabytków kultury i przyrody

Table with 13 columns: A. Miejscowość, B. Kocidoł, C. Nazwisko właściciela, D. Nazwisko informatora, E. Ogólna liczba, F. Sygnatura, and 10 numbered columns for item details. Includes handwritten entries for various items and a signature 'Roman Jankowski'.

Ministerstwo Kultury i Sztuki
Naczelna Komisja Muzeów i Ochrony Zabytków
w celu Rewindykacji i Odszkodowań
w Dzielnicy Kultury

Kwestionariusz strat i zniszczeń w zakresie dzieł sztuki oraz zabytków kultury i przyrody

Table with 13 columns: A. Miejscowość, B. Kocidoł, C. Nazwisko właściciela, D. Nazwisko informatora, E. Ogólna liczba, F. Sygnatura, and 10 numbered columns for item details. Includes handwritten entries for various items and a signature 'Roman Jankowski'.

Kwestionariusz strat i zniszczeń w zakresie dzieł sztuki oraz zabytków kultury i przyrody sporządzony przez Romana Szkaradka, prawdopodobnie w 1945 lub 1946 r., Archiwum Akt Nowych, sygn. 387/25

Ministerstwo Kultury i Sztuki
Naczelna Dyrekcja Muzeów i Ochrony Zabytków
Wydział Rewindykacji i Odszkodowań
w Dziedzinie Kultury

Kwestionariusz strat i zniszczeń w zakresie dzieł sztuki oraz zabytków kultury i przyrody

Table with 13 columns: A. Miejscowość, B. Kościół, C. Nazwisko właściciela, D. Nazwisko odnajmującego, E. Ogólna liczba wypisanych arkuszy, F. Liczba bielska, G. Sygnatura konserwatora, H. Uwagi, I. Uwagi Wydziału Rewindykacji. Includes handwritten entries for various items like 'Książki' and 'Rękopisy'.

Ministerstwo Kultury i Sztuki
Naczelna Dyrekcja Muzeów i Ochrony Zabytków
Wydział Rewindykacji i Odszkodowań
w Dziedzinie Kultury

Kwestionariusz strat i zniszczeń w zakresie dzieł sztuki oraz zabytków kultury i przyrody

Table with 13 columns: A. Miejscowość, B. Kościół, C. Nazwisko właściciela, D. Nazwisko odnajmującego, E. Ogólna liczba wypisanych arkuszy, F. Liczba bielska, G. Sygnatura konserwatora, H. Uwagi, I. Uwagi Wydziału Rewindykacji. Includes handwritten entries for various items like 'Książki' and 'Rękopisy'.

Kwestionariusz strat ..., sporządzony przez Romana Szkaradka, cd.

Ministerstwo Kultury i Sztuki
Naczelna Dyrekcja Muzeów i Ochrony Zabytków
Wydział Rewindykacji i Odszkodowań
w Dziedzinie Kultury

Kwestionariusz strat i zniszczeń w zakresie dzieł sztuki oraz zabytków kultury i przyrody

A. Miejscowość: *Strzegom*
Gmina: *Strzegom*
Powiat: *Strzegom*

B. Ekościół:
Parafia:
Diecezja:

C. Nazwisko właściciela zbioru lub osoby instytucji:
Wojciechowski
Adres gminny:
Adres ulicowy:
Adres obywateli:

D. Nazwisko jedynastej osoby:
Jakubowski
Adres:
Adres ulicowy:
Adres obywateli:

E. Ogólna liczba wyprzedanych sztuk:

Liczba listów składowych: *5*

F. Sygnatura kopierowanej:
B. Pils
Nr Dk:

Lp.	Opis przedmiotu	Nr Inw.	Material	Wymiary w cm	Aspekt, szkła lub miejsca powstania	Cała powstania	Opis zniszczenia	Data zniszczenia	Przez kogo zniszczony lub skradziony (wymienić)	Gdzie się obecnie przedmiot znajduje	Uwagi	Uwagi Konserwatora Wojewódzkiego	Uwagi Wydziału Rewindykacji
1153-1153	<i>10 sztuk, 6 kopert</i>		<i>papier</i>										
1183-1183	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1214-1214	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1219-1219	<i>12 sztuk</i>		<i>papier</i>										
1244-1244	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1274-1274	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1484-1484	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1514-1514	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1524-1524	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1534-1534	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1544-1544	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1554-1554	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1564-1564	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1574-1574	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1584-1584	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1594-1594	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1604-1604	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1614-1614	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1624-1624	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1634-1634	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1644-1644	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1654-1654	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1664-1664	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1674-1674	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1684-1684	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1694-1694	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1704-1704	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1714-1714	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1724-1724	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1734-1734	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1744-1744	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1754-1754	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1764-1764	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1774-1774	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1784-1784	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1794-1794	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1804-1804	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1814-1814	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1824-1824	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1834-1834	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1844-1844	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1854-1854	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1864-1864	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1874-1874	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1884-1884	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1894-1894	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1904-1904	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1914-1914	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1924-1924	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1934-1934	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1944-1944	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1954-1954	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1964-1964	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1974-1974	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1984-1984	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
1994-1994	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										
2004-2004	<i>1 sztuka</i>		<i>papier</i>										

R. Szkaradka
kult. 12

Kwestionariusz strat ..., sporządzony przez Romana Szkaradka, cd.

Panorama Nowego Sącza, obraz autorstwa Bolesława Barbackiego i Romualda Reguły, wykonany w 1930 r.

Justyna Stasiek-Harabin

⇒ Pochodzenie i losy eksponatów Muzeum Ziemi Sądeckiej do 1945 r.

17 maja 1909 r. zarząd nowosądeckiego koła Towarzystwa Szkoły Ludowej podjął uchwałę powołującą do życia Muzeum Ziemi Sądeckiej, ulokowane przy Bibliotece Miejskiej im. J. Szujskiego¹. Bogata w artystyczne, historyczne i etnograficzne obiekty Sądeczczyzna doczekała się ważnej inicjatywy, wcielającej w życie placówkę dbającą o ochronę oraz gromadzenie przedmiotów kultury materialnej, dzieł sztuki, obiektów historycznych oraz pamiątek związanych z regionem. Od samego początku powołania nowosądeckiego Muzeum zbiory powiększały się dzięki hojnym donacjom. O pierwszych przekazach dowiadujemy się m.in. za sprawą sprawozdania Towarzystwa Szkoły Ludowej za 1911 r., w którym wymieniony został szereg obiektów: m.in. cenne akty cechowe z XVI i XVII w., akta kuśnierskie, mapy dawnych zamków na terenie Sądeczczyzny, zbiór monet czy dawne malarstwo². Dalsze cenne darowizny odnotowują kolejne sprawozdania TSL, kronika Biblioteki Miejskiej im. J. Szujskiego w Nowym Sączu³ oraz lokalna prasa, m.in. „Ziemia Sądecka”. Na łamach tygodnika pojawiał się apel o przekazanie do Muzeum Ziemi Sądeckiej obiektów, takich jak: *zabytki historyczne, dzieła sztuki, okazy, modele i wzory sztuki ludowej, wszelkie książki, druki i rękopisy, okazy przemysłu domowego,*

1 *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Szkoły Ludowej za rok 1910*, Kraków 1911, s. 10.

2 *Sprawozdanie z działalności TSL za rok 1911*, Kraków 1912, s. 155-156. L. Migrała cytuje dokładny spis podarowanych obiektów, zob. L. Migrała, *Muzealnictwo w Nowym Sączu do 1945 roku*, [w:] *Utracone, ocalone*, Nowy Sącz 2023, s. 28-29.

3 L. Migrała, *Muzealnictwo w Nowym Sączu...*, s. 28.

*przyrody ziem polskich i obcych*⁴. W rezultacie zbiór powiększał się o obiekty o artystycznym, etnograficznym i historycznym charakterze, ofiarowywane przez rozmaite osoby, począwszy od kolekcjonerów, artystów, pedagogów, aż po osoby zaangażowane społecznie i mieszkańców regionu. Jednym z pierwszych – ważnych zwłaszcza pod kątem dokumentacyjnym – podarunków była teczka zawierająca 67 barwnych rysunków wykonanych przez Józefa Fiedlera, przedstawiających „Zabytki królewskiego miasta Nowego Sącza”. Artysta przekazał ją do zbiorów w 1912 r.⁵ Od 1911 r. dary gromadzono w prywatnym domu dr. Juliana Chodackiego przy ul. Pijarskiej 15 w Nowym Sączu, gdzie też prezentowano zainteresowanym zebrane obiekty⁶.

Wybuch I wojny światowej niemal zupełnie wstrzymał funkcjonowanie Muzeum. Jego reaktywacji, pomimo problemów lokalowych i organizacyjnych, podjęto się ponownie w okresie międzywojennym. Szczególną rolę w tej kwestii odegrał Romuald Reguła, artysta i pedagog, który od 1924 r. bardzo mocno angażował się w akcję pozyskiwania nowych obiektów do Muzeum. Za tymczasowe miejsce ich przechowywania służyła wówczas sala rysunkowa II Gimnazjum im. Bolesława Chrobrego w Nowym Sączu⁷. Lata 20. XX w. były czasem intensywnych działań, skupionych wokół odbudowy nowosądeckiego zamku, przeznaczonego na przyszłą siedzibę Muzeum w Nowym Sączu. W 1926 r. powołano w tym celu Komitet Odbudowy Zamku Królewskiego, a dwa lata później także Koło Opieki nad Zabytkami⁸. Wspomniany Romuald Reguła oraz Roman Szkaradek, kontroler pocztowy, numizmatyk i pasjonat lokalnej historii, byli najaktywniejszymi członkami obu tych inicjatyw, którzy bezinteresownie i w pocie czoła przemierzali Sądecczyznę w poszukiwaniu zabytków, poukrywanych nierzadko w chałupach, na strychach, w piwnicach czy w opuszczonych budynkach⁹. W ramach Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego w 1928 r. powołano także sekcję muzealną, nadzorującą powstawanie Muzeum oraz dbającą o pozyskiwanie nowych obiektów¹⁰. Z jej inicjatywy w prasie pojawiały się apele i odezwy do mieszkańców, uwrażliwiające na wartość dawnych przedmiotów i zachęcające do przekazywania ich dla placówki. Od 1927 r. przestrzeń magazynowa wypełniała budynek przylegający do dziedzińca zamkowego od południowo-wschodniej strony, w którym członkowie komitetu pełnili kilkugodzinne dyżury we wtorki, czwartki i piątki¹¹. Dodatkowo hojne darowizny finansowe¹² oraz dochód z rozmaitych imprez kulturalnych, w tym także interesujących wystaw,¹³ pozwalały na zakup nowych obiektów. W 1934 r. nowosądeckie Muzeum odwiedziła komisja ministerialna, mająca za zadanie ocenę zebranych obiektów w celu przyznania dotacji na doposażenie sal wystawienniczych. Radczynie ministerialna Jadwiga Przeworska oraz konserwator zabytków dr Bogdan Treter uznali zgodnie, że zbiory reprezentują wysoki poziom, chwaląc jednocześnie postawę osób zaangażowanych w bezinteresowne i mozolne zbieranie eksponatów. Za największy uznano wówczas dział sztuki kościelnej, liczący 80 obrazów olejnych oraz 20 rzeźb. W dziale tym komisja zwróciła m.in. uwagę

4 Anons prasowy, „Ziemia Sądecka”, nr 28, R. I, 8 XI 1913, s. 3.

5 Teką w 1945 r. uznawana była za zaginioną. W 1948 r. została wpisana do inwentarza muzealnego jako zbiór 45 rysunków. Nieznane są losy pozostałych 22 prac.

6 Anons prasowy, „Ziemia Sądecka”, nr 28, R. I, 8 XI 1913, s. 3.

7 AMONS, sygn. 4311/80/I, R. Reguła, *Historia Muzeum Ziemi Sądeckiej*, s. 1.

8 *Koło opieki nad zabytkami powiatu nowosądeckiego*, „Kurjer Podhalański”, nr 31, R. III, 29 XVII 1928, s. 1.

9 AMONS, sygn. 4311/41/2, *Szkic do życiorysu Romana Szkaradka*, s. 2.

10 R. Szkaradek, *Jak powstało Muzeum Ziemi Sądeckiej*, „Głos Podhala”, nr 33, R. X, 12-15 VIII 1938, s. 12.

11 „Tygodniowy Kurjer Podhalański”, nr 10, R. II, 6 III 1927, s. 2-3.

12 Donacje pieniężne Muzeum zawdzięczało m.in. Bolesławowi Barbackiemu, Stanisławowi Nowakowskiemu czy Janowi Krupie; zob. L. Migrała, *Muzealnictwo w Nowym Sączu...*, s. 32.

13 R. Szkaradek, *Jak powstało Muzeum Ziemi Sądeckiej*, „Głos Podhala”, nr 33, R. X, 12-15 VIII 1938, s. 12.

na kilka dzieł wyróżniających się kunsztem i wartością artystyczną¹⁴. Komisja doceniła także dział etnograficzny, wskazując na wartościowy zbiór ludowych strojów z regionu, unikatową XVIII-wieczną kapliczkę ceramiczną oraz zbiór ceramiki regionalnej, złożony z ok. 140 eksponatów¹⁵. Dużo uwagi poświęcono dwóm ostatnim salom zamkowym, gdzie prezentowana była diorama Krynicy, przeźrocza Podhala oraz wielkoformatowa „Panorama Nowego Sącza”, malowana przez Romualda Regułę oraz Bolesława Barbackiego¹⁶.

Oszacowano, że w 1938 r. muzealny zbiór liczył ok. 4 tysiące eksponatów¹⁷, będących pod opieką Romualda Reguły oraz Romana Szkaradka, którzy pełnili funkcję kustoszy. Eksponaty zostały przez nich pogrupowane na kilka działów: dział etnograficzny, dział sztuki kościelnej, dział historyczny, dział malarstwa współczesnego plastyków Podhala¹⁸ oraz dział krajoznawczy¹⁹. Kilka lat później, w 1938 r. Roman Szkaradek na łamach „Głosu Podhala” sprecyzował, że w ramach Muzeum funkcjonowały:

1. Dział sztuki kościelnej, uwzględniający malarstwo, rzeźbę, rysunki oraz fotografie dawnej architektury kościelnej.
2. Dział etnograficzny, uwzględniający budownictwo i urządzenie dawnych domów, stroje, sztukę oraz obrzędy ludowe.
3. Dział współczesnej sztuki plastycznej, uwzględniający malarstwo i rzeźbę.
4. Dział historyczny, uwzględniający historię Nowego Sącza i Sądecczyzny, pamiątki związane z wydarzeniami historycznymi, numizmatykę²⁰ oraz zabytki archeologiczne²¹.

Zachowany Inwentarz Muzeum Nowosądeckiego, zapoczątkowany w 1941 r. przez Romualda Regułę i kontynuowany przez Romana Szkaradka, pozwala prześledzić dokładnie najważniejsze informacje o obiektach oraz scharakteryzować kształt kolekcji, skoncentrowanej wokół historii i zabytków Sądecczyzny. Zdecydowana większość obiektów trafiła do zbioru jako dary obu kustoszy, zdarzały się też donacje od mieszkańców regionu, duchownych, władz miasta czy związanych z okolicą artystów. Część eksponatów udało się pozyskać także drogą kupna²². Oficjalne, wyczekiwane otwarcie Muzeum Ziemi Sądeckiej odbyło się 12 sierpnia 1938 r. w pierwszym dniu Zjazdu Górskiego. W przestrzeni odrestaurowanego Zamku Królewskiego udostępniono dla zwiedzających 12 sal – 4 znajdujące się na parterze oraz 8 na piętrze. Wydarzenie to było szeroko komentowane w lokalnej prasie, w której zgodnie zwracano uwagę na różnorodność i wartość prezentowanych obiektów²³.

14 *Lustracja Muzeum Ziemi Sądeckiej w Nowym Sączu*, „Głos Podhala”, nr 19, R. VI, 6 V 1934, s. 3. Treść lustracji cytuje L. Migrała, zob. *Muzealnictwo w Nowym Sączu...* s. 33-34.

15 *Lustracja Muzeum Ziemi Sądeckiej w Nowym Sączu, dokończenie*, „Głos Podhala”, nr 21, R. VI, 20 V 1934, s. 2.

16 Tamże.

17 R. Reguła, *Muzeum Ziemi Sądeckiej*, „Głos Podhala”, literacko-naukowy specjalny dodatek do jubileuszowego numeru, 13 II 1938, s. 3-4. Regionalny charakter Muzeum podkreślał Romuald Reguła kilka miesięcy przed oficjalnym otwarciem, jednocześnie zwracając uwagę na różnorodność działów tematycznych: kultu religijnego, historycznego, wykopalisk historycznych, numizmatycznego, etnograficznego, rzemiosła, artystycznego i przyrodniczego.

18 *Sprawozdanie Komisji Muzealnej za czas 1 II 1930 – 31 I 1935*, [w:] „Akta Komitetu Odbudowy Zamku”, rkp. AMONS, sygn. 4114/I/53.

19 AMONS, sygn. 4311/80/I, R. Reguła, *Historia Muzeum Ziemi Sądeckiej*, s. 1. Obiekty przyrodnicze z działu krajoznawczego były przechowywane w Gabinetie Przyrodniczym II Gimnazjum im. B. Chrobrego w Nowym Sączu.

20 R. Szkaradek, *Numizmatyka w Muzeum Ziemi Sądeckiej*, „Głos Podhala”, nr 16, R. II, 13 IV 1930, s. 2. Muzeum mogło pochwalić się m.in. okazałą kolekcją numizmatyczną złożoną z 1065 podarowanych monet, z czego aż 348 monet oraz medali znalazło się w zbiorze muzealnym jeszcze przed 1914 rokiem. Fragment artykułu cytuje L. Migrała, zob. *Muzealnictwo w Nowym Sączu...*, s. 32, przypis 30.

21 R. Szkaradek, *Jak powstało Muzeum Ziemi Sądeckiej*, „Głos Podhala”, nr 33, R. X, 12-15 VIII 1938, s. 12.

22 AMONS, sygn. 330/I, Inwentarz muzealny prowadzony przez Romualda Regułę i Romana Szkaradka w latach 1941-1945 r.

23 *W piątek – otwarcie Muzeum Ziemi Sądeckiej*, „Ekspress Poranny Małopolski”, nr 219, R. XVII, 10 VIII 1938, s. 2; fragment prasowy cytuje L. Migrała, zob. *Muzealnictwo w Nowym Sączu...*, s. 36.

Niezachowana ceramiczna kapliczka z XVIII w.

Ekspozycja sztuki sakralnej w Muzeum Ziemi Sądeckiej,
lata 30. XX w.

Krótki okres muzealnej prosperity przerwała brutalnie II wojna światowa. Wojsko niemieckie, które wkroczyło do Nowego Sącza 6 września 1939 r., zajęło na swoje potrzeby Zamek Królewski, zamieniając go w koszary wojskowe. Obiekty, które zdaniem Niemców nie wykazywały większej wartości materialnej, zostały przez nich zniszczone bądź spalone w 1939 r.²⁴ Były to m.in.: ceramika, drobne przedmioty etnograficzne (ozdoby, zabawki, wieńce dożynkowe, kosze wiklinowe), ale też broń, zabytki numizmatyczne, ozdoby z brązu czy komplety zbroi²⁵. W tym samym roku Komisarz Miasta Nowego Sącza dr Ernst Hein wywiózł w kierunku Berlina dwa cenne wielkoformatowe dzieła malarskie: *Panoramę Nowego Sącza* autorstwa Romualda Reguły i Bolesława Barbackiego z 1930 r. oraz XVII-wieczny *Upadek Chrystusa pod krzyżem*²⁶. Taki sam los czekał również inne najcenniejsze eksponaty²⁷, które udało się, po części, uratować dzięki heroicznym działaniom Romualda Reguły oraz Romana Szkaradka i jego dzieci. Ewakuowane z Zamku zabytki ulokowano w domach prywatnych, w podziemiach nowosądeckiego ratusza, na wieży kościoła św. Małgorzaty czy na strychu Budynku Ośrodka Zdrowia w Nowym Sączu²⁸. Zdarzało się, że obiekty w czasie wojny kilkakrotnie zmieniały miejsce przechowywania. Wśród cenniejszych dzieł znalazły się m.in. obrazy Michała Stachowicza o tematyce kościuszkowskiej oraz wielkoformatowe płótno przedstawiające Adorację Trójcy Świętej²⁹. Warto w tym miejscu podkreślić, że niemal przez cały okres II wojny światowej kustosze przyjmowali i zakupywali do Muzeum nowe eksponaty³⁰. Pozostała część muzealnych zbiorów, które znajdowały się w Zamku Królewskim przez cały okres trwania okupacji³¹, uległa zniszczeniu w trakcie wysadzenia zamku w powietrze 18 stycznia 1945 r. O wielkości tych strat informują dwa kwestionariusze strat wypełnione przez Romana Szkaradka tuż po wojnie. Według pierwszego, ogólnego, Muzeum utraciło: 52 rzeźby dawne i 164 nowe, 161 dzieł malarskich dawnych i 59 nowych, 22 rysunki dawne i 327 nowych, 345 grafik dawnych i 43 nowych, 47 sztuk mebli polskich, 226 obiektów numizmatycznych, 124 militaria, 156 pamiątek historycznych, 1358 obiektów etnograficznych oraz 452 prehistoryczne³². Drugi kwestionariusz zawiera bardziej szczegółowe informacje na temat utraconych obiektów³³. Te, które ocalały, zostały 11 września 1946 r. przekazane przez Romana Szkaradka protokołem zdawczo-odbiorczym wojewódzkiemu konserwatorowi dr Hannie Pieńkowskiej³⁴. Obiekty te zostały przez niego spisane w drugim powojennym inwentarzu. Kustosz, w miarę możliwości, opisał w nim także historie

24 AMONS, sygn. 302/5, *Okupacja niemiecka (Okres 1939-1949)*, zeznania z 29.01.1946 r. Stefanii Czubówny – naocznego świadka spalenia na dziedzińcu zamkowym w Nowym Sączu pamiątek muzealnych we wrześniu 1939 r. Roman Szkaradek przy niektórych obiektach zapisał grudzień 1939 r. jako datę zniszczenia, AAN, sygn. 387/25, *Kwestionariusz strat i zniszczeń w zakresie dzieł sztuki obraz zabytków kultury i przyrody*, arkusz nr 5. wypełniony przez Romana Szkaradka w 1945 lub 1946 r.

25 Tamże.

26 AAN, sygn. 387/25, *Kwestionariusz...*, arkusz nr 1. Dotychczas panowało przeświadczenie, że „Panorama...” uległa zniszczeniu podczas wybuchu zamku w 1945 r.

27 AMONS, sygn. 4311/41/2, *Szkic do życiorysu Romana Szkaradka*, s. 2.

28 Tamże, s. 3. Szkaradek zrelacjonował pełną grozy historię ukrywania obiektów, którą przytacza L. Migrała, zob. *Muzealnictwo w Nowym Sączu...*, s. 37-38.

29 Inwentarz muzealny prowadzony przez R. Szkaradka od 1945 r. Obraz, będący wówczas w depozycie Muzeum, widnieje tam jako praca Jana Aleksandra Trzyckiego, jednak obecnie jego autorstwo przypisuje się artyście z kręgu Tomasza Dolabelli. Więcej na temat dzieła i jego historii pisze L. Migrała, zob. *Muzealnictwo w Nowym Sączu...*, s. 38, przypis 30.

30 Inwentarz muzealny prowadzony przez R. Regułę i S. Szkaradka od 1941 r.

31 Lidia Fołtarz wspomina, że w czasie okupacji Niemcy „organizowali Muzeum na własną rękę”, L. Fołtarz, *Muzea województwa krakowskiego w latach 1945-1948*, [w]: „Muzealnictwo”, nr 34, Warszawa 1992, s. 6.

32 AAN, sygn. 387/30, *Straty wojenne muzeów i zbiorów publicznych – tabele szczegółowe*, 1950; L. Fołtarz w swoim artykule błędnie rozczytuje niektóre dane z kwestionariusza, zob. *Muzea województwa krakowskiego...*, s. 6.

33 AAN, sygn. 387/25, „Kwestionariusz.... Obiekty te szerzej omawia B. Czech, zobacz: *Kwalifikacja strat...*, s. 69.

34 AMONS, sygn. 301/1/2, Protokół zdawczo-odbiorczy z dnia 11 IX 1946 r.

i losy niektórych eksponatów. Dzięki dodatkowym adnotacjom dowiadujemy się m.in. o istnieniu wcześniejszego inwentarza muzealnego, który zaginął w 1939 r.³⁵

Zbiory Muzeum w Nowym Sączu, lata 50. XX w.

35 AMONS, sygn. 330/I, Inwentarz..., s. 17.

Młodzież niosąca kołyskę podegrodzką do muzeum, po prawej Roman Szkaradek, lata 30. XX w.

Joanna Hołda

⇒ Zbiory Działu Etnograficznego

Ekspozyty związane z kulturą ludową regionu stanowiły istotną część przedwojennych zbiorów Muzeum Ziemi Sądeckiej. W najstarszym zachowanym inwentarzu muzeum, zapoczątkowanym w marcu 1941 r. przez ówczesnego kierownika placówki Romualda Regułę, muzealia etnograficzne zostały przyporządkowane do kilku „działów” (jak wówczas określano kolekcje muzeum): sztuki ludowej, sztuki ludowej świeckiej, sztuki ludowej o charakterze kościelnym, sztuki ludowej ceramiki, obrzędów ludowych i zabawkarstwa oraz strojnictwa ludowego. Przyjęty podział był mało precyzyjny i często niezgodny z dzisiejszą klasyfikacją zbiorów.

Jak wynika ze spisów sporządzonych przez Regułę, wśród pierwszych obiektów z zakresu kultury ludowej pozyskanych do muzeum w latach 1930-1937 znalazły się obrazy olejne i temperowe na płótnie bądź desce oraz rzeźby w drewnie o tematyce sakralnej – proweniencji ludowej, przeważnie anonimowe, a pochodzące najczęściej ze świątyń i kapliczek, m.in. w Gostwicy, Podegrodziu, Mokrej Wsi czy Starym Sączu. Do muzeum trafiły także prace dwóch najbardziej znanych lokalnych artystów ludowych działających na przełomie XIX i XX w., autorów figur i malowideł m.in. do starosądeckiej kaplicy Przemienienia Pańskiego i kościoła Narodzenia NMP w Piwnicznej – Ignacego Lorka ze Starego Sącza oraz Józefa Broniszewskiego z Piwnicznej. Broniszewski tworzył także prace o tematyce świeckiej, w ówczesnych zbiorach etnograficznych znalazły się olejne obrazy „Autoportret” (1864) oraz „Portret Broniszewskiej” (1870), a także malowany dwustronnie na blasze „Pożar Piwnicznej” / „Praca na roli w okolicy

Łomnicy” (?). Kolekcję sztuki ludowej wzbogaciły meble. W 1934 r. pozyskano kilka malowanych skrzyń wiannyh, tzw. podegrodzkich, oraz zdobne szafy, zydle, stołki i ławy wykonane przez lokalnych rzemieślników. Do zbiorów trafiła wówczas rzeźbiona i malowana kołyska z warsztatu Jana Fiuta z Brzeznej – stolarza i meblarza popularnego wśród mieszkańców lachowskich wsi szczególnie w latach 30. XX w. To jedyny eksponat z kolekcji mebli ludowych, który ocalał z przedwojennych zbiorów muzeum. Do działu sztuki ludowej przyjęto także подарowane w 1936 r. sprzęty gospodarcze, m.in. sęsieki, sieczkarnię, kołowrotek, pług, brony. W 1939 r. dział wzbogacił się o zbiór kilkunastu nalepianek na papierze w ramkach z drewna, przedstawiających kwiatowe ornamenty ludowe, wykonanych przez uczniów gimnazjum nr II w Nowym Sączu. W reaktywowanej po wojnie placówce wyposażenie ludowych wnętrz mieszkalnych, w tym kolejne meble wykonane przez Jana Fiuta, a także narzędzia i sprzęty gospodarcze oraz wyroby rzemiosła wiejskiego, pozostały w orbicie zainteresowań Działu Etnografii. Sztukę ludową gromadzono w Dziale Sztuki, tworząc kolekcje sakralnej sztuki cechowej od XIV do XIX w. oraz dawnej sztuki ludowej od XVIII do początku XX w. Prace współczesnych artystów ludowych, m.in. Jana Wojtarowicza z Boguszowej, Józefa Citaka z Krynicy, Mariana Lei z Łukowicy, trafiły do Działu Etnografii. Od lat 70. zbiory szybko się rozrastały. Zapoczątkowano wówczas kolekcję współczesnej rzeźby ludowej Karpat polskich (liczącą obecnie około 1200 eksponatów). Obejmuje ona prace artystów związanych z ośrodkiem sztuki ludowej w Paszynie, takich jak Wojciech Oleksy, Stanisław Mika, Mieczysław Piwko, Andrzej Drożdż czy Stanisław Hołda, a także twórców z innych części Karpat, m.in. Piotra Kwita z Zalesia, Piotra Zelka z Berestu, Władysława i Józefa Chajców z Kamienicy Górnej czy Jana Ficonia i Józefa Hulki z Żywiecczyny. Zbiory wzbogaciły się także o malarstwo na szkle, głównie z ośrodka paszyńskiego oraz o prace sądeckich malarek nieprofesjonalnych, m.in. Marii Wnęk i Władysławy Iwańskiej. W 1993 r. zbiory zostały wyodrębnione jako Dział Współczesnej Sztuki Ludowej i Nieprofesjonalnej. Włączono do niego także najbogatszą na świecie kolekcję malarstwa Nikifora. Pierwsze prace artysty trafiły do muzeum w 1949 r., a w następnych latach zbiory były systematycznie uzupełniane, prace kupowano też od samego malarza.

Pierwszymi eksponatami w kolekcji ceramiki, zapoczątkowanej w 1936 r., były: XVIII-wieczna kapliczka wypalana z gliny, przypisywana podegrodzkiemu cechowi garncarzy, płaskorzeźba z wizerunkiem Matki Boskiej Bolesnej z XIX w. oraz 3 formy wkłęsłe na odlewy (św. Wojciech, Matka Boska, św. Stanisław) wykonane w 1870 r. przez Ignacego Lorka. Zbiór powiększył się o prace dwóch starsządeckich garncarzy – Ludwika Wilusza i Józefa Bilińskiego. Z kolekcji, liczącej wówczas około 100 eksponatów, nic nie ocalało. W latach powojennych szybko zbudowano nową kolekcję. Dziś zbiór ceramiki obejmuje przede wszystkim wyroby z ośrodków garncarskich w Podegrodziu i Starym Sączu – prace Wojciecha Błaszczyka, Józefa Bilińskiego, Pawła Płaziaka, Ludwika i Jana Wiluszów.

Kolekcję przedmiotów obrzędowych i zabawkarstwa zapoczątkowały lalki do szopki kołędniczej oraz zabawki – figurki zwierzątek, strugane w drewnie przez Józefa Broniszewskiego, подарowane do muzeum w 1934 r. W latach 1936-37 zbiór powiększył się o szopkę ludową z ponad 20 figurkami, wykonaną przez prof. Jacka Zbozienia. Była prezentowana w nowosądeckim zamku w sali obrzędów ludowych. W 1940 r. została zupełnie zniszczona. W 1942 r. muzeum zakupiło kilkanaście obiektów plastyki obrzędowej – palmy, różdżki weselne, wieńce dożynkowe, pająki i podłaźniczki, autorstwa Ludwika Górczykowej z Brzeznej oraz Stefanii Siatkowskiej, nauczycielki i regionalistki ze Starego Sącza. Żaden z eksponatów nie zachował się. Począwszy od 1945 r. kolekcję uzupełniano m.in. o zbiór pisanek, szopki ludowe oraz figurki do szopek, rekwizyty i stroje kołędnicze, kołatki i terkotki wielkopostne.

Od początku w zbiorach muzeum licznie reprezentowane były sądeckie ubiory ludowe.

W wyniku darów oraz zakupów muzealnych zapoczątkowanych w 1931 r., przedwojenny dział strojnictwa ludowego obejmował stroje świąteczne i obrzędowe Lachów Sądeckich oraz Górali Łąckich. Znalazły się w nim unikatowe kobiece kaftany z organkami i czepiec haftowany złotym szychem, a także lachowskie gorsety i spódnice z końca XIX i przeł. XIX i XX w. oraz męskie kaftany podegrodzkie, pasy, chusty i kapelusze. Pozyskano wówczas także gurmamy lachowskie i góralskie oraz stroje z zachodniej Łemkowszczyzny, m.in. cuchę z trokami. Wojenną zawieruchę przetrwało 16 eksponatów. Dzisiaj są trzonem kolekcji ludowych strojów sądeckich – jednej z cenniejszych w muzeum.

W 1975 r. udostępniono nowy oddział muzeum – Sądecki Park Etnograficzny

W reaktywowanym po wojnie muzeum stopniowo rozszerzano kolekcje Działu Etnografii, nawiązując do zbiorów przedwojennych. Gdy w 1969 r. rozpoczęto budowę Sądeckiego Parku Etnograficznego – największego oddziału Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu – znaczna część eksponatów, przede wszystkim meble, sprzęty domowe, narzędzia gospodarskie i rzemieślnicze, ale także ubiory i sztuka ludowa, posłużyła do wyposażenia wnętrz w zabytkowych budynkach przenoszonych do skansenu. Mimo że sądecki skansen został udostępniony zwiedzającym w 1975 r., wciąż się rozwija, a potrzeba urządzania lub uzupełniania obiektów skansenowskich wyznacza jeden z kierunków rozwoju kolekcji etnograficznej.

W 1981 r. zbiory etnograficzne nowosądeckiego muzeum wzbogaciły się o kolekcję przekazaną przez Zofię i Stanisława Chrzastowskich, którzy na przełomie lat 20. i 30. XX w. osiedlili się w Podegrodziu i utworzyli prywatne muzeum regionalne. Zgodnie z wolą właścicieli kolekcja pozostała w Podegrodziu. Na niej oparta jest filia Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu – Muzeum Lachów Sądeckich im. Zofii i Stanisława Chrzastowskich.

Obecnie zbiory Działu Etnografii obejmują następujące kolekcje: ubiorów ludowych, plastyki obrzędowej, mebli, sprzętów domowych, narzędzi rolniczych, rzemiosła, ceramiki, instrumentów muzycznych, sztuki ludowej i oleodruków.

Kaftan lachowski męski

przed 1914 r. | Podegrodzie | szycie i haft ręczne | granatowe sukno fabryczne, podbicie, lamowanie krawędzi i aplikacje cienkie sukno czerwone, haft ręczny łańcuszkowy barwnymi nićmi, szklanymi i metalowymi koralikami, chwościki z kolorowych nici bawełnianych, mosiężne guziki | dł. 99 cm | MNS EI/3079 | подарowano w 1933 r.

Kaftan lachowski męski

przeł. XIX i XX w. | Podegrodzie | szycie i haft ręczne | granatowe sukno fabryczne, podbicie, lamowanie krawędzi i aplikacje cienkie sukno czerwone, haft ręczny łańcuszkowy barwnymi nićmi, szklanymi i metalowymi koralikami, chwościki z kolorowych nici bawełnianych, mosiężne guziki | dł. 101 cm | MNS EI/3080 | подарowano w 1933 r.

Kaftany szyto z granatowego sukna fabrycznego, a podbijano i lamowano suknem czerwonym. Krojono je do figury. Charakterystyczne były łukowate szwy na plecach (*podkulki*). Z tyłu od pasa doszywano dwa płaty materiału, tzw. *tacki* lub *łachy*, które ułatwiały jazdę konną. Kaftany nie miały zapieć. Odślaniały przód haftowanej koszuli, ozdobny pas i hafty na spodniach. Krój kaftanów nawiązywał do wzorów francuskich z epoki napoleońskiej, przyjętych za pośrednictwem mody mieszczańskiej. Ich zdobienie było oryginalnym, rodzimym elementem. Na piersiach wzdłuż rozcięć, wokół pasa i na patkach kieszeni biegły 4 rzędy mosiężnych guzików, między którymi naszywano barwne *chwościki* z jedwabnych nici. Najbardziej efektowne były hafty z motywami podegrodzkimi. Wykonywano je ścięciem łańcuszkowym i uzupełniano drobnymi cekinami i koralikami. Hafty obiegały wszystkie krawędzie, pokrywały stójkę i mankiety. Charakterystyczne były *bukiety* z symetrycznie rozmieszczonymi gałązkami, zdobiące naroża tacek i poły.

Męski granatowy kaftan jest uważany za najbardziej charakterystyczny element stroju Lachów Sądeckich. Był noszony do stroju świątecznego przez młodych mężczyzn, szczególnie kawalerów z zamożnych rodzin. W komplecie z granatowymi spodniami *blękiciami* zakładano go na największe uroczystości – do ślubu, družbowania oraz do *banderii*, czyli konnej asysty prymicjanta, biskupa czy przedstawicieli władzy.

J.H.

Spodnie lachowskie *blękie*

pocz. XX w. | Podegrodzie | szycie i haft ręczne | fabryczne sukno granatowe, aplikacje i lamowania fabryczne sukno czerwone, haft łańcuszkowy kolorowymi nićmi, metalowe koraliki i cekiny | dł. 100 cm | MNS EI/3526 | podarowano w 1933 r.

Spodnie lachowskie *blękie*

przeł. XIX i XX w. | Lachy Podegrodzkie | szycie i haft ręczne | fabryczne sukno granatowe, aplikacje i lamowania fabryczne sukno czerwone, haft łańcuszkowy kolorowymi nićmi, metalowe cekiny i korale | dł. 108 cm | MNS EI/3515 | podarowano w 1934 r.

Spodnie, tzw. *blękie* lub *blókicie*, szyte z fabrycznego granatowego sukna. Miały szerokie, proste nogawki, dwa przypory u góry i prosty *lac* pośrodku. Szerokie lampasy na zewnątrz nogawek, lamowania wokół przyporów oraz aplikacje poniżej wykonywano z czerwonego sukna i zdobiono ręcznym haftem wielobarwnymi nićmi, ścięciem łańcuszkowym i krzyżowym *janina*. Wyszycia uzupełniano metalowymi cekinami i koralikami. Najbardziej efektowne były zdobienia przy przyporach, wyraźnie nawiązujące do zdobień portek góralskich. Wokół rozcięć biegły łukowo wygięte *kule*, poniżej przylegała tzw. *sercówka*, czyli dekoracja w kształcie serca, z bogatymi haftami. Na lampasach haft układał się w szlaki *wiselki* z *rapkami*. Granatowe spodnie tworzyły komplet z lachowskim kaftanem.

J.H.

Gurmana lachowska

przed 1914 r. | Moszczenica | szycie i haft ręczne | sukno owcze samodziałowe brązowe, lamowanie i aplikacje z czerwonego sukna fabrycznego, haft ręczny łańcuszkowy kolorowymi włóczkami, metalowe cekiny | dł. 120 cm | MNS EI/3584 | pozyskano w 1933 r.

Gurmana góralska

pocz. XX w. | Łącko | szycie i haft ręczne | sukno owcze samodziałowe brązowe, lamowanie z czerwonego sukna fabrycznego, haft łańcuszkowy kolorowymi włóczkami, pleciona *kostka* | dł. 124 cm | MNS EI/3086 | подарowano w 1934 r.

Rodzaj długiego płaszcza noszonego przez zamożnych mężczyzn do stroju świątecznego w chłodniejsze pory roku. Gurmany szyto z samodziałowego sukna owczego, od przeł. XIX i XX w. przeważnie w kolorze brązowym. Miały archaiczny krój poncho podłużnego. Przód, tył i górne części rękawów krojono z jednego płata materiału. Dolną część rękawów doszywano. Stan był poszerzany od bioder klinami. Skośne rozcięcia kieszeniowe pozwalały łatwo sięgać do kieszonki w pasie noszonym pod gurmaną. Gurmany, zarówno lachowskie jak góralskie, były bogato zdobione ręcznym haftem wełnianymi nićmi, w kolorystyce z przewagą czerwieni, z motywami roślinnymi i geometrycznymi (m.in. *wisielka*, *topolki*, *kwiatki*, *serca*, *bukiety* u Lachów, *paproć*, *sercówka* u Górali). Wysztywane szlaki biegły wzdłuż rozcięć przodu, przy mankietach, zdobiły stójkę i rozcięcia kieszeni, a z tyłu krawędzie klinów. Efekt podkreślały lamowania z czerwonego sukna, a w gurmanach lachowskich także pasy aplikacji na mankietach, stójce i wzdłuż rozcięcia. Gurmany lachowskie od góralskich odróżniał haft wokół dolnej krawędzi oraz *bukiety* wyszywane z przodu w narożach oraz z tyłu przy dolnej krawędzi. W gurmanie góralskiej, po lewej stronie przy zapięciu, było kilka wełnianych kutasików.

J.H.

Czuha/ czuhania

przeł. XIX i XX w. | Łemkowszczyzna Zachodnia | szycie ręczne | brązowe samodziałowe sukno owcze, obszycia krawędzi z biało-brunatnego sznurka wełnianego plecionego w jodełkę, aplikacje z sukna fabrycznego białego i czerwonego, zapięcie na mosiężny guzik | dł. 113 cm | MNS EI/3078 | podarowano w 1934 r.

Długi i obszerny płaszcz męski, o archaicznym kroju „poncho” podłużnego, w którym przód i tył oraz górne części rękawów wykrojono z jednego kawałka sukna, resztę rękawów doszyto nad łokciem. Z przodu rozcięcie z brzegami wywiniętymi na zewnątrz w formie wydłużonych, zwężających się ku dołowi kłap, które z tyłu przechodzą w duży prostokątny kołnierz zakrywający plecy. W razie niepogody spinano go, by służył jako kaptur. Dolne części kołnierza i rękawów zdobią poziome pasy wtkane z białej wełny, a krawędzie – długie frędzle w tym samym kolorze, tzw. *toroky*. Na ramionach aplikacje ze skrawków sukna. Czuhę przeważnie zarzucano na ramiona jak pelerynę, rękawy zszyte dołem zastępowały wówczas kieszenie. Czucha była znakiem prestiżu i za-
możności, zakładano ją na większe święta, a obowiązkowo do ślubu, nawet jeśli trzeba ją było pożyczyć. Była dla Łemków tak charakterystyczna, że Wincenty Pol, dziewiętnastowieczny badacz Karpat, nazwał górali z tej części Beskidów *Czuchociami*.

J.H.

Kamizelka łemkowska *bruślak, tajbyk*

Łemkowszczyzna Zachodnia | szycie ręczne, wykonanie domowe | jasno granatowe sukno fabryczne, podszewka z płótna lnianego, mosiężne guziki, haftki | dł. 56 cm | MNS EI/3074 | подарowano w 1933 r.

Męska kamizelka sięgająca do bioder, szyta ręcznie z fabrycznego sukna, na grubej płóciennej podszewce. Krój prosty, ze stójką, poniżej talii dwie kieszenie z łukowato wycinanymi patkami. Zapinana na haftki. Ozdobę kamizelki stanowią lamowania z czerwonego sukna wzdłuż rozcięć i przy krawędzi patek oraz dwa rzędy błyszczących, mosiężnych guzików po obu stronach rozcięcia.

J.H.

Kaftan lachowski kobiecy z *organkami*

ok. 1880-1890 r. | Podegrodzie | szycie i haft ręczne | ciemnozielone sukno fabryczne, lamowanie suknom czerwonym, kraciasta podszewka z barchanu, zdobienie ręcznym haftem wielobarwnymi nićmi jedwabnymi, mosiężnymi guzikami, chwościkami z jedwabnych nici i naszyciami z pasmanterii | dł. 57 cm | MNS EI/3562 | pozyskano w 1934 r.

Kaftan krojony do figury, od talii ma doszytą baskinkę, która z tyłu i po bokach układa się w liczne, mocno usztywnione, duże fałdy (tzw. *organki*), które poszerzały sylwetkę na biodrach. Okrycie wyróżnia się także rozłożystym, pelerynowatym kołnierzem i wysokimi mankietami. Najbardziej efektowne są jednak jego zdobienia – rzędy mosiężnych guzików przetykanych jedwabnymi *chwościkami*, biegnące wokół talii i wzdłuż rozcięć przodu, a także na patkach kieszeni i na mankietach, naszycia z taśm pasmanteryjnych oraz wzory wyszywane jedwabnymi nićmi ścięgiem *janina* i łańcuszkowym, z charakterystycznym motywem kwiatowym, tzw. *bukietem*. Charakterem i bogactwem zdobień kaftan kobiecy nawiązuje do granatowych kaftanów męskich. Jeszcze pod koniec dziewiętnastego wieku bogate gospodynie zakładały takie okrycia na szczególnie uroczystości. Na początku dwudziestego stulecia kaftany z *organkami*, przez młode kobiety uważane za „przestarzałe, dziwaczne i śmieszne”, szybko wychodziły z mody. Najdłużej zachowały się w stroju obrzędowym starościny wesela.

J.H.

Gorset lachowski

pocz. XX w. | Podegrodzie | szycie ręczne | aksamit, podszewka z płótna lnianego, haft szklanymi i mosiężnymi koralikami, mosiężnymi cekinami, złotą nicią i lnianym sznurkiem, przy zapięciu mosiężne główki | dł. 42 cm | MNS EI/3533 | подарowano w 1936 r.

Gorset lachowski

pocz. XX w. | Podegrodzie | szycie ręczne | aksamit, podszewka z płótna lnianego, haft szklanymi i mosiężnymi koralikami, mosiężnymi cekinami i nićmi, naszyta z pasmanterii, przy zapięciu mosiężne główki | dł. 40 cm | MNS EI/2732 | подарowano w 1936 r.

Gorset lachowski

pocz. XX w. | Gostwica | szycie ręczne | aksamit, podszewka z płótna lnianego, haft wielobarwnymi nićmi, szklanymi i mosiężnymi koralikami, mosiężnymi cekinami, naszyta z pasmanterii, przy zapięciu mosiężne główki | dł. 42 cm | MNS EI/2727 | podarowano w 1936 r.

Pod koniec XIX w. gorsety lachowskie szyto najczęściej z czarnych aksamitów i podszywano płócienną podszewką. Były krojone do figury, sięgały lekko poniżej pasa, dołem miały półkoliste, drobne *tacki* lekko zachodzące na siebie. Dekolt był owalny, dość głęboki, o ząbkowanych krawędziach. Krawędzie przodu były usztywniane metalowymi stalkami z ozdobnymi główkami i zapinane na ukryte haftki. Gorsety z centrum regionu Lachów Sądeckich przeważnie były bogato zdobione. Krawędzie i szwy na plecach podkreślano obszyciami z pasmanteryjnych tasiemek, sznureczków z metalową nicią i haftem metalowymi cekinami i koralikami lub łańcuszkowym barwnymi nićmi. Typowym motywem zdobniczym, popularnym od końca XIX w., były symetryczne *bukiety* – dwa skośne na przodach oraz jeden na plecach, wyszywane nićmi, metalowymi cekinami oraz szklanymi i metalizowanymi koralikami. Powtarzały się w nich koliste kwiatki, tzw. *słoneczka* oraz *tulipanki* i *koniczynki*, na prostych lub falistych łożkach.

J.H.

Gorset brokatowy

ok. 1870-1880 r. | Stary Sącz | szycie ręczne | brokat, złoty szych, płócienna podszewka | dł. 50 cm | MNS EI/2707 | podarowano w 1932 r.

Gorset mieszczański uszyty z brokatu ornatowego w czerwonym kolorze, wyszywanego złotym szychem motywem kwiatów i winorośli. Niewielki dekollet, kaletki owalne, poszerzone dołem, mocno zachodzące na siebie. Sznurowany, dziurki obszyte nicią.

J.H.

Zapaska

przed 1914 r. | Brzezna | szycie ręczne | fabryczny batyst, taśma i koronka fabryczna | dł. 92 cm | MNS EI/3552 | подарowano w 1933 r.

Szeroka, fałdzista zapaska do stroju świątecznego, szyta z czerwonego cienkiego batystu drukowanego w drobne, białe wzorki kwiatowe i poziome prążki. Górą mocno marszczona, wszywana w oszewkę z płótna, wiązana na troczki. Część dolna i krawędzie zdobione podwójnie naszytą białą koronką oraz tasiemką i czarnym haftem łańcuszkowym w wąski szlaczek. W dolnych narożach potrójne kwiatki naszyte z czarnego sznureczka.

J.H.

Koszula kobieca lachowska

kon. XIX w. | prawdopodobnie Podegrodzie | szycie i haft ręczne | płótno lniane, haft czerwonymi nićmi bawełnianymi | dł. 44 cm | MNS EI/608 | подарowano w 1933 r.

Świąteczna koszula kobieca szyta z cienkiego, dobrze bielonego płótna lnianego. Krótka i luźna, o kroju przyramkowym, rękawy długie, szerokie, marszczone przy ramionach i mankietach. Szeroki, wykładany kołnierzyk oraz mankiety zapinane na niciane guziki w formie mocno marszczonych kryz. Z przodu koszuli rozcięcie łączące się na styk, tzw. *pazucha*, przy kołnierzu wiązanie na tasiemkę. Wzdłuż krawędzi kołnierza i mankietów, na przyramkach oraz wzdłuż rozcięcia z przodu koszula jest zdobiona drobnym, gęstym czerwonym haftem dziurkowanym i płaskim z motywami roślinnymi i geometrycznymi. Krawędzie haftów zakończone ząbkami z obdzieranych dziurek.

J.H.

Bluzka kobieca

Podegrodzie | płótno białe fabryczne, haft kolorowymi nićmi | dł. 45 cm | MNS EI/496 | подарowano w 1933 r.

Bluzka kobieca z białego, cienkiego płótna fabrycznego, o kroju nawiązującym do ubiorów mieszczańskich. Mocno dopasowana do figury i taliowana, z licznymi pionowymi zaszewkami i sięgająca lekko poniżej pasa. Rozcięcie na całej długości przodu zapinane na haftki zasłonięte listwą. Z przodu i tyłu wszywane karczki z niewielką stójką wykończony szerokimi ząbkami z cieńszego płótna, mocno marszczonymi. Także mankiety wycinane w ząbki. Karczek i mankiety zdobione nicianym haftem płaskim z motywem kwiatowym w czerwono-niebieskiej kolorystyce.

J.H.

Kołyska

ok. 1920-1930 r. | Brzezna | wyk. Jan Fiut | robota stolarska, rzeźbiona, malowana | drewno, polichromia | wym. 97 x 64,5 x 70 cm | MNS EI/3727 | zakupiono w 1938 r.

Kołyska na biegunach, wykonana przez Jana Fiuta z Brzeznej, stolarza i meblarza popularnego wśród mieszkańców lachowskich wsi szczególnie w latach 20. i 30. XX w. Konstrukcja skrzyniowo-słupowa o lekko skośnych bokach. Ściany szczytowe jednakowej wysokości, z profilowanym i rzeźbionym zwieńczeniem. Ścianki boczne, szczytowe oraz bieguny bogato zdobione płaskorzeźbionym i malowanym ornamentem kwiatowym i geometrycznym.

J.H.

Wystawa pamiątek z Królestwa Kongresowego i powstania 1830-31, wystawa w sali zamku królewskiego w Nowym Sączu udostępniana od 14 grudnia 1930 r.

Beata Wierzbicka

⇒ Zbiory Działu Historyczno-Archeologicznego

Dział Historyczno-Archeologiczny powstał w wyniku rozdzielania zbiorów Działu Artystyczno-Historycznego. Miało miejsce w 1966 r. wraz z zatwierdzeniem statutu Muzeum w Nowym Sączu. Zbiory działu zostały wydzielone dość późno, bo dopiero w 1988 r. rozpoczęto prowadzenie księgi muzealiów „H I”, a w następnych latach – inwentarza materiałów pomocniczych. Oba zestawienia zostały sporządzone na podstawie zbiorczej księgi wpływów¹, w której oprócz przedwojennych zbiorów były wpisywane powojenne i bieżące nabytki. Dotychczas sądzono, że z wojennej zawieruchy ocalało 106 obiektów. Zidentyfikowano je wśród pierwszych wpisów wprowadzonych w inwentarzu muzealiów historycznych na podstawie daty wpływu i księgi inwentarzowej z okresu 1945-1946², są to: fragment sztandaru z wyhaftowanym Orłem Białym w koronie z pocz. XX w.³, zbiór 78 monet pochodzących z okresu od XVI do XIX w., 22 medale z końca XIX i początku XX w. oraz plakieta z początku XX w. Wymienione powyżej numizmaty, podarowane przez Albinę Małecką i Romana Szkaradka w latach

1 Jest to pierwsza księga wpływów muzealiów i materiałów pomocniczych prowadzona prawdopodobnie od 1983 r.

2 AMONS, sygn. 330/I, Inwentarz muzealny prowadzony przez Romualda Regułę i Romana Szkaradka w latach 1941-1945, cz. 2, poz. 1-457.

3 Wpisany do księgi inwentarzowej muzealiów H I, w archiwalnej księdze inwentarzowej wpisany jako dar, informacja powtórzona w księdze współczesnej, ale według dokumentu, prawdopodobnie z lat 30. XX w., zakupiony od Adama Orłofa.

1934-1936 i w 1938⁴, stanowiły załączek przyszłej kolekcji numizmatycznej. Cztery zidentyfikowane w późniejszym okresie eksponaty zostały wpisane do materiałów pomocniczych z uwagi na ich stan zachowania: światłodruk barwny *Starodawne Świątki Sądeckie z kapliczki Szwedzkiej w Nowym Sączu*⁵ oraz destrukty: jednej monety i dwóch medali.

W wyniku przeprowadzonych badań archiwalnych, realizowanych w ramach projektu⁶, udało się ustalić, że 29 innych eksponatów ujętych w 9 pozycjach inwentarzowych pochodzi z przedwojennych zbiorów⁷. Weryfikacja została przeprowadzona na podstawie powojennej zbiorczej księgi wpływów, inwentarzy działu historycznego „H I”: muzealiów i materiałów pomocniczych oraz przede wszystkim archiwalnej księgi inwentarzowej spisanej przez Romana Szkaradka, która stanowiła podstawę przekazania zbiorów 11 września 1946 r. dr. Stanisławowi Rachwałowi, nowemu kierownikowi reaktywowanego Muzeum.

W okresie wojny, kiedy spisywano zbiory muzeum, nie występował jeszcze konkretny podział na działy we współczesnym rozumieniu, zbiory były zgrupowane według zapisów w działach, czasami niekonsekwentnie i nieprecyzyjnie określonych⁸. Obecnie obiekty określane jako numizmatyczne (monety i medale), prahistoryczne (zabytki z badań archeologicznych), krajoznawcze (fotografie i mapa plastyczna Sądeczczyzny), niemieckie (ryciny, fotografie i książki), a zapewne także dwa wymienione jako przyrodnicze, tj. skamieliny, stanowiłyby część zbiorów Działu Historyczno-Archeologicznego.

Podobnie jak przed wojną, także i dziś nadal główny nacisk położony jest na gromadzenie eksponatów związanych z przeszłością Nowego Sącza i Sądeczczyzny – numizmatów, pamiątek z powstań narodowych i walk o niepodległość oraz zabytków archeologicznych. Zasadniczą część zbiorów historycznych stanowią sandecjana oraz przedmioty upamiętniające wydarzenia i postaci związane z dziejami regionu.

W zasobie działu znajdują się następujące kategorie zabytków:

- medale polskie z 2. poł. XIX i 1. poł. XX w. upamiętniające rocznice wydarzeń historycznych i wybitne postaci polskiej kultury, polityki i gospodarki;
- mundury: oficera 1. Pułku Strzelców Podhalańskich (dalej: 1. PSP), Ludowego Wojska Polskiego, kolekcja umundurowania Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, w tym podarowany przez rodzinę mundur gen. Józefa Gیزی oraz repliki mundurów legionowych i z okresu wojny polsko-bolszewickiej;
- starodruki, w tym kolekcja ksiąg cerkiewnych z terenów zachodniej Łemkowszczyzny z XVII-XVIII w.;
- sztandary – obiekty przekazane przez instytucje, organizacje kombatanckie, szkoły oraz rekonstrukcja sztandaru 1 PSP i replika sztandaru Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Nowym Sączu;

4 A. Małecka podarowała jedną plaketę, 18 medali, 1935 r. i 13 monet, 1934 r. Z kolei R. Szkaradek przekazał 6 medali, lata 1935-1936 i 61 monet, lata 1934-1935 i 1938. Potwierdzają to zapisy w Inwentarzu muzealnym..., AMONS, sygn. 330/I.

5 Wpisany do księgi materiałów pomocniczych H I, w archiwalnej księdze zapisano, że został podarowany do Muzeum przez autora Józefa Pieniążka.

6 Projekt dofinansowany ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z programu *Badanie polskich strat wojennych pn. Historia powstania i rozpadu zbiorów Muzeum Ziemi Sądeckiej i powojenne losy Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu*.

7 Zob. tabela monet [w:] *Katalog zbiorów ocalonych Muzeum Ziemi Sądeckiej, Zbiory Działu Historyczno-Archeologicznego*, s. 128.

8 Były to kolejno działy: etnograficzny, obrzędów ludowych, strojów ludowych (przydzielony do sali ekspozycji na zamku: IV, występuje też zapis: sala podegrodzka), sztuki (pojawia się też zapis: sztuki kościelnej i ludowej – dodatkowo czasem z zapisem: o charakterze kościelnym, kilka razy: sztuki plastyków sądeckich, sztuki ludowej i ceramiki), niemieckim (czasem z przyporządkowaniem do sali II), numizmatycznym, krajoznawczym, prahistorycznym oraz pojedyncze wpisy – zabawkarstwa i przyrodniczy.

- zabytki falerystyczne (ordery, medale, odznaczenia, odznaki) – w obrębie zbioru można wydzielić pokaźną kolekcję patriotyczną z okresu zaborów i I wojny światowej, spory zbiór związany z PSZ na Zachodzie, kolekcję odznaczeń po gen. Bronisławie Pierackim, przekazaną wraz innymi pamiątkami przez rodzinę;
- zbiory kartograficzne – głównie mapy i plany z terenu Sądecczyzny, na szczególną uwagę zasługują: przerys planu Nowego Sącza z 1804 r., plan katastralny Nowego Sącza z 1846 r. oraz fotoplan miasta Nowego Sącza i gmin podmiejskich z 1930 r.;
- zabytki numizmatyczne (monety, banknoty, bony zastępcze, obligacje, weksle) – głównie monety polskie od XVI do XX w.;
- zabytki sfragistyczne – tłoki pieczętnicze władz miejskich Nowego Sącza z 2. poł. XIX i XX w. i kolekcja atramentowych odcisków pieczęci sądeckich gromad wiejskich z XIX w.;
- zbiór eksponatów związanych z drukarstwem i introligatorstwem – regały drukarskie, kaszty i zestawy czcionek, maszyny i narzędzia introligatorskie oraz spora kolekcja pamiątek dotyczących NSZZ „Solidarność”, m.in. odznaki, plakietki, tłoki pieczętnicze, prasa, ulotki, druki.

Pokaźną grupę zbiorów stanowią materiały archiwalne dokumentujące wydarzenia z dziejów miasta i regionu. Wśród gromadzonych dokumentów są rękopisy, druki ulotne i zwarte, odezwy, afisze i dyplomy. Do bardziej interesujących materiałów należą: kolekcja afiszy i druków ulotnych z okresu I wojny światowej, materiały z czasu II wojny światowej (druki wydawane przez władze okupacyjne, wydawnictwa organizacji podziemnych, korespondencja jeńców i więźniów obozów koncentracyjnych), pokaźna kolekcja dyplomów dotyczących I. PSP.

Ciekawostkę w zbiorach stanowią obiekty przekazane po likwidacji Muzeum Lenina w Poroninie w 1990 r.⁹, m.in.: rzeźby, obrazy, rysunki, plakaty, medale, plakietki i exlibrisy oraz kolekcja sztandarów komitetów miejskich, gminno-miejskich, gminnych i zakładowych z obszaru Małopolski przekazana przez Wojewódzki Komitet Wykonawczy Socjaldemokracji Rzeczypospolitej Polskiej w Nowym Sączu. Powyższe obiekty zostały zinwentaryzowane w odrębnych księgach inwentarzowych „H II”.

Zabytki archeologiczne znajdujące się w zbiorach działu pochodzą z terenu historycznej Sądecczyzny i z obszaru kulturowo z nią związanego, a nieliczne z innych części Karpat i Polski oraz z obszarów pozaeuropejskich. Chronologicznie można je sklasyfikować od schyłku wczesnej epoki kamienia do czasów nowożytnych. Zostały pozyskane głównie z prac terenowych (wykopalisk, badań powierzchniowych, prac ratowniczych) realizowanych przede wszystkim przez ośrodki naukowe, a także z przypadkowych znalezisk przekazanych w darze przez mieszkańców regionu, są to m.in.: gliniane garnki, dzbanki i naczynia, popielnice, monety, fragmenty ceramiki, metalu i kafli, kości ludzkie i zwierzęce, przedmioty metalowe (np. miecze żelazne), topory kamienne, siekiery krzemienne i kamienne, grociki krzemienne. Zabytki archeologiczne są skatalogowane w odrębnych księgach inwentarzowych muzealiów i materiałów pomocniczych.

Uzupełnieniem zbiorów historycznych jest zasób archiwum, które formalnie funkcjonowało w strukturze organizacyjnej Muzeum w ramach Działu Historyczno-Archeologicznego od 1966 r. W 1993 r. do tego zbioru dołączono archiwalia z innych działów, tworząc archiwum zakładowe (dopiero w 2010 r. pojawiło się stanowisko archiwisty, wcześniej pieczę sprawowali wyznaczeni przez dyrektora pracownicy). Zasób archiwum naukowego tworzą różnego rodzaju akta, dokumenty, plany, projekty, mapy, druki ulotne i okolicznościowe, spora kolekcja pamiątek rodzinnych i dokumentów instytucji publicznych, pokaźny zbiór materiałów ikonograficznych

⁹ Obiekty przekazano do zbiorów Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu w 1991 r.

składający się z fotografii, pocztówek, negatywów szklanych i celuloidowych o szerokiej tematyce, w tym spora grupa związana z dziejami miasta i regionu. Ponadto w zbiorach archiwum naukowego i zakładowego znajduje się szereg dokumentów związanych z historią Muzeum.

Sporą część eksponatów zgromadzonych w zbiorach historycznych udostępniamy na wystawie stałej, prezentującej dzieje Nowego Sącza w latach 1867-1945 (czasy autonomii galicyjskiej, wojen i okresu międzywojennego) w Gmachu Głównym. Zbiory archeologiczne z terenów historycznej Sądecczyzny tworzą stałą ekspozycję pt. *Archeologia Podegrodzia i okolic Nowego Sącza* w Muzeum Lachów Sądeckich im. Zofii i Stanisława Chrzastowskich w Podegrodziu (filii Sądeckiego Parku Etnograficznego). Ponadto kolekcje lub pojedyncze eksponaty stanowią uzupełnienie stałych ekspozycji w Miasteczku Galicyjskim i Sądeckim Parku Etnograficznym.

W zbiorach historycznych działu znajdują się pieczęć Muzeum Ziemi Sądeckiej i pęk siedmiu kluczy pochodzących z siedziby Muzeum - zamku sądeckiego

Fragment sztandaru Orzeł Biały

1914 r. | haft płaski, płótno, nić jedwabna | 32 x 32 cm | MNS H/1 | zakupiono w 1933 r.

Fragment sztandaru naszyty wtórnie na czerwonym płótnie – haft płaski wykonany nicią jedwabną. Orzeł Biały w koronie z rozpostartymi skrzydłami wycięty ze sztandaru legionowego pozostawionego w Gostwicy przez ułanów Władysława Beliny-Prażmowskiego w 1914 r.

B.W.

Starodawne Świątki Sąddeckie z kapliczki Szwedzkiej w Nowym Sączu

Józef Pieniążek | światłodruk barwny | 29,5 x 40 cm | MP H-3207 | подарowano w 1938 r.

Plansza z teki „Podhale w obrazach” wydanej we Lwowie w 1937 r. Jedna z 40 tablic barwnych ukazujących stroje i typy górali polskich oraz zabytki budownictwa kultury, sztuki kościelnej i ludowej na Podhalu. Teka dedykowana nauczycielowi akademickiemu autora – Leonowi Wyczółkowskiemu.

B.W.

Plakieta Ks. biskup W. Bandurski

Kazimierz Chodziński | 1915 r. | cynk | 59 x 49 mm | MNS H/129 | подарowano w 1935 r.

Władysław Bandurski, biskup pomocniczy archidiecezji lwowskiej i archidiecezji wileńskiej, honorowy kapelan Legionów Polskich.

Aw.: Popiersie Władysława Bandurskiego w lewo w stroju biskupim. Na lewym ramieniu sygnowany autor: K. Chodziński, Wiedeń 1915 r. U dołu napis: KS. BISKUP W. BANDURSKI.

B.W.

Medale z serii królewskiej.

Pierwszych 11 medali wykonał J. F. Holzhaeusser, nadworny medalier króla Stanisława Augusta.

Medal Władysław III Warneńczyk

Jan Filip Holzhaeusser | XIX w. | huta Białogon | żeliwo | śr. 44 mm | MNS H/109 | подарowano w 1936 r.

Aw.: Popiersie w lewo (prawie ¾ obrócone), w zbroi, na głowie szyszak z koroną, na szyi łańcuch. W otoku napis: VLADISLAUS VARNENSIS. Pod portretem sygnowany: I. P. H. F.

Rw.: Napis 13-wierszowy: JAGELLONIS FILIUS NATU MAJOR, VIVENTE PATRE REX POLONIAE DESIGNATUS, IN REGEM HUNGARIAE CORONATUS A.D. 1440. AD VARNAM IN PRAELIO CUM TURCIS COMMISSO FOEDIFRAGI CONSILII VICTIMA OCCUBUIT A.D. 1444. AETAT 20. REG POL 11. D 10. NOVEMB.

B.W.

Medal Ludwik Węgierski

Jan Filip Holzhaeusser | XIX w. | huta Białogon | żeliwo | śr. 44 mm | MNS H/108 | подарowano w 1936 r.

Aw.: Popiersie z prawej strony w koronie, w płaszczu. W otoku napis: LUDOVICUS HUNGARUS. Pod portretem sygnowany: I.P.H.

Rw.: Napis 15-wierszowy: DE STIRPE GALLICA ANDEGAVENSI CAROLI HUNGARIAE REGIS, FILIUS, ET REX HUNGAR: CASIMIRI MAC: EX SORORE EUSABETHA NEPOS. ORDINEM EQUESTREM IN PLON: FLURIBUS PRIVILEGIIS ORNAVIT. ORIT TYRNAVIAE A.D. 1382. AET. AT. 56. REQ IN POLON 12 D 12 SEPTEMB.

B.W.

Medale z serii królewskiej dokończonych po śmierci J. F. Holzhaeussera w 1792 r. przez J. J. Reichela, który wykonał ich 12.

Medal Michał Korybut Wiśniowiecki

Jan Jakub Reichel | XIX w. | huta Białogon | żeliwo | śr. 44 mm | MNS H/109 | подарowano w 1936 r.

Aw.: Popiersie z wąsami, z prawej strony, w długiej peruce, na piersiach order złotego runa. W otoku napis: MICHAEL KORYBUTH. Pod portretem sygnowany: I. I. REICHEL F.

Rw.: Napis 13-wierszowy: EX STIRPE VISNIOVICIA, JAGELLONIBUS AGNATA HIEREMIAE HEROIS, ET GRISELIDIS ZAMOYSIAE FILIUS PRAETER SPEM ET VOTA PROPRIA, ELECTUS IN REGEM A D 1669. D 19. JUN BREVIBUS REGNI CURIS, AC INVIDORUM ODIIS SUBTRACTUS, OB. LEOPOLI A D 1673 AET 34. REG 4. D II. NOV.

B.W.

Medal 300. lecie Unii Lubelskiej

Ernest Paulin Tasset | 1869 r. | brąz | śr. 64 mm | MNS H/111 | подарowano w 1936 r.

Aw.: Tarcza z herbami Polski, Litwy i Rusi oraz napis: WOLNI Z WOLNYMI / RÓWNI Z RÓWNYMI.

Rw.: Pośrodku napis 5-wierszowy: TRZECHSETNA / ROCZNICA / UNII / LUBELSKIEJ / 1669 - 11 SIERPNIA - 1869, otoczony wieńcem z liści dębu, kłosów zbóż i opleciony cierniem, powyżej gwiazda.

B.W.

Medal 400. lecie urodzin Mikołaja Kopernika

Fryderyk Wilhelm Below | 1873 r. | cynk | śr. 65 mm | MNS H/112 | podarowano w 1936 r.

Aw.: Popiersie astronoma $\frac{3}{4}$ w prawo, w otoku napis: WSTRZYMAŁ SŁOŃCE WZRUSZYŁ ZIEMIĘ - POLSKIE WYDAŁO GO PLEMIĘ, u dołu: UR. 1473. - UM. 1543. Na dole przy krawędzi sygnowany: F. BELOW.

Rw.: Napis 9-wierszowy: MIKOŁAJOWI / KOPERNIKOWI / W CZTERECHSETNĄ / ROCZNICĘ / URODZIN / NA ZIEMI POLSKIEJ / ROKU PAŃSKIEGO / MDCCCLXXIII / CZEŚĆ ODDAJĄ / RODACY. W otoku pomiędzy gwiazdami 12 znaków zodiaku. Na górze przy krawędzi: STARANIEM TOWARZYSTWA PRZYJACIÓŁ NAUK W POZNANIU.

B.W.

Medal 200. rocznica oswobodzenia Wiednia

1883 r. | żeliwo | śr. 46 mm | MNS H/113 | podarowano w 1935 r.

Aw.: Król Jan III Sobieski w szyszaku i zbroi na koniu przeskakującym przez poległego. W otoku napis: JAN III SOBIESKI KRÓL POLSKI 1683.

Rw.: Napis 5-wierszowy: PAMIĄTKA / OBCHODU / OSWOBODZENIA WIEDNIA / 12-GO WRZEŚNIA / 1883.

B.W.

Medal Wystawa Krajowa Rolnicza i Przemysłowa w Krakowie

Wilhelm lub Antoni Pittner | 1887 r. | brąz | śr. 55 mm | MNS H/114 | подарowano w 1935 r.

Aw.: Wieniec z płodów rolniczych, wewnątrz napis 3-wierszowy: NAGRODA / KOMITETU / WYSTAWY. W otoku napis: WYSTAWA KRAJOWA ROLNICZA I PRZEMYSŁOWA.

Rw.: W kartuszu zdobnym w atrybuty sztuki – panorama Krakowa, wyżej data 1887, niżej tarcze herbowe Polski i Krakowa, wokoło napis: ETNOGRAFICZNA ORAZ SZTUKI POLSKIEJ W KRAKOWIE.

B.W.

Medal Wystawa Krajowa we Lwowie

Aleksander Andrzej Schindler | 1894 r. | cynk | śr. 50 mm | MNS H/115 | подарowano w 1935 r.

Aw.: Biegnąca kobieta z narzędziami murarskimi, po bokach dwa geniusze. Jeden z nich trzyma tabliczkę z projektem, drugi gotowy element z wyrzeźbionym ornamentem.

Rw.: Napis: PAMIĄTKA Z WYSTAWY KRAJOWEJ LWÓW 1894, otoczony wieńcem laurowym, w który wkomponowano symbole sztuki i rzemiosł. U dołu sygnatura: A. SCHINDLER.

B.W.

Medal Józef Piłsudski, 1914

Stanisław Roman Lewandowski | 1916 r. | cynk | śr. 49 mm | MNS H/116 | подарowano w 1935 r.

Aw.: Popiersie Józefa Piłsudskiego w prawo. Napisy poziome z lewej w trzech wierszach: JÓZEF PIŁSUDSKI WÓDZ, z prawej w dwóch wierszach: LEGIONÓW POLSKICH 6.VIII. 1914. Na dole z prawej strony sygnowany: LEWANDOWSKI.

Rw.: Symboliczna postać żołnierza ze skrzydłami husarskimi trzymającego tarczę z orłem strzeleckim, u jego stóp leży smok. Po bokach wbite: kopia i miecz z zawieszonymi na nich wieńcami. Tarcza rozdziela napis: PRAWEM NASZEM / DZIŚ LUB JUTRO. W otoku napis: ZMARTWYCHWSTANIE DASZ—JE—PANIE! 1914.

B.W.

Medal Polonia Devastata

Jan Wysocki | 1915 r. | cynk | śr. 55 mm | MNS H/117 | подарowano w 1935 r.

Aw.: Trzy ułożone szeregowo popiersia z prawego profilu od lewej kolejno: kardynała Adama Sapiehy, Henryka Sienkiewicza i Ignacego Paderewskiego. W otoku półkoliście napis: A. SAPIEHA Prceps Epus H. SIENKIEWICZ I. PADEREWSKI.

Rw.: Wizerunek Jezusa Chrystusa podającego chleb dzieciom, tulącym się do klęczącej matki. Na górze, w otoku napis: PANEM NOSTRVM QVOTIDIANVM DA NOBIS HODIE, a na dole: POLONIA DEVASTATA / 1915. Po prawej monogram: JW.

B.W.

Medal Na pamiątkę oswobodzenia Lwowa

Jan Wysocki | 1915 r. | cynk | śr. 50 mm | MNS H/118 | podarowano w 1935 r.

Aw.: Leczący orzeł w koronie trzymający w szponach tarczę z herbem miasta Lwowa, pod nim napis 3-wierszowy: NA PAMIĄTKĘ / OSWOBODZENIA / LWOWA. U dołu po lewej sygnowany: JW.

Rw.: Panorama miasta, nad którą znajduje się obramowany napis: LWÓW, u dołu data: 22 VI / 1915. Medal wybity w Wiedniu na pamiątkę oswobodzenia Lwowa spod okupacji rosyjskiej, projekt wykonał Jan Wysocki (1873-1960) polski rzeźbiarz, medalier i malarz.

B.W.

Medal Tadeusz Rutowski

J. Raszka | 1915 r. | cynk | śr. 60 mm | MNS H/119 | podarowano w 1935 r.

Aw.: Popiersie en face. W otoku napis: TADEVSZOWI RVTOWSKIEMV. Po prawej monogram: JR.

Rw.: W wieńcu laurowym heraldyczny lew (herb Lwowa) rozdzielający po bokach daty: 3.IX.1914-22.VI.1915. Poniżej napis: OBROŃCY / I / OPIEKUNOWI / LWOWA / NKN.

B.W.

Medal Legionistom Ślązakom

Jan Raszka | 1916 r. | cynk | śr. 60 mm | MNS H/120 | подарowano w 1935 r.

Aw.: Szereg żołnierzy w prawo na tle wieży zamku w Cieszynie, nad nimi lecący orzeł w koronie. W otoku napis: LEGIONISTOM ŚLĄZAKOM POLEGŁYM ZA OJCZYZNĘ.

Rw.: Dwaj walczący wojownicy greccy i daty: MCMXIV-MCMXVI. Po prawej sygnowany: J. Raszka.

B.W.

Medal Rokitna

Jan Raszka | 1916 r. | cynk | śr. 60 mm | MNS H/121 | подарowano w 1935 r.

Pamięci poległych w szarzy kawalerii pod Rokitną w 1915 r.

Aw.: Popiersia trzech wojskowych en face. Nad nimi widnieje półkolisty napis: ROKITNA. Pod postaciami zostały wypisane w trzech wierszach daty i nazwiska: 13 1915 VI / Z. WĄSOWICZ / J. KISIELNICKI R. WŁODEK.

Rw.: Scena batalistyczna z wyobrażeniem szarzy ułanów. Sygnowany z lewej przy krawędzi: J. Raszka.

B.W.

Medal Legiony Polskie 1914-1915-1916

Jan Wysocki | 1916 r. | cynk | śr. 60 mm | MNS H/122 | подарowano w 1935 r.

Aw.: Na polu bitewnym atakujący legionieści, nad nimi orzeł w locie. U dołu napis: LEGIONY POLSKIE / 1914-1915-1916.

Rw.: Przy kowadłe stoją starzec i młodzieniec w hełmie attyckim, trzymający wykutą koronę w ręce, w głębi chłop orzący pole, za nim w tle wschodzące słońce. Z prawej strony u dołu sygnatura: J. Wysocki.

B.W.

Medal Proklamacja niepodległej Polski 5 XI 1916

Jan Raszka | 1917 r. | cynk | śr. 60 mm | MNS H/123 | подарowano w 1935 r.

Rw.: Tarcza z orłem polskim, nad nią napis: PROKLAMACJA / WOLNEJ I NIEPOD / LEGLEJ POLSKI /. Po bokach herbu rozdzielony napis: 5.XI. 1916 / W / OBO / ZIE LEG. / POL. U dołu zarys namiotów.

Aw.: Alegoria wskrzeszenia Królestwa Polskiego. Postać kobiety z pochyloną głową, która na wyciągniętej prawej ręce z zerwanymi kajdanami unosi koronę, a lewą dłoń zaciska na rękojeści miecza. W tle kaplica i legionieści z uniesionymi szablami. Pod koroną sygnatura: J. Raszka.

B.W.

Medal 100. rocznica śmierci Tadeusza Kościuszki

Konstanty Laszczka | 1917 r. | cynk | śr. 59 mm | MNS H/124 | подарowano w 1935 r.

Aw.: Popiersie Tadeusza Kościuszki en face otoczone napisami ułożonymi w kwadrat: TADEUSZ – KOŚCIUSZKO – 1817 – 1917. Po bokach kwadratu cztery wianki.

Rw.: W kwadratowym wieńcu z gałązek laurowych szabla skrzyżowana z kosą, obie przeplecione wieńcem. Napis w czterech wierszach: PIERWSZY KROK / DO ZWY / CIEZTWA / POZNAC / SIE NA / WŁASNEJ SILE [!]. Na osiach cztery gałązki dębowe.

B.W.

Medal 100. rocznica śmierci Tadeusza Kościuszki

Jan Raszka | 1917 r. | cynk | śr. 59 mm | MNS H/125 | подарowano w 1935 r.

Aw.: Popiersie Tadeusza Kościuszki w lewo. Napis otokowy: TADEUSZ KOŚCIUSZKO +15.X.1817 r.

Rw.: Kobieta klęcząca przy ołtarzu ofiarnym trzymająca w wyciągniętej prawej dłoni miecz nad płomieniem z ołtarza, na którym znajduje się napis: RACŁAWICE / POŁANIEC, poniżej sygnowany: J. RASZKA. U dołu data: MCMXVII.

B.W.

Medal 100. rocznica śmierci Tadeusza Kościuszki

Kazimierz Chodziński | 1917 r. | cynk | śr. 60 mm | MNS H/126 | подарowano w 1935 r.

Aw.: Popiersie Kościuszki w medalionie w lewo. Po bokach chłop i szlachcic składają wieńce laurowe, oddają hołd naczelnikowi. W otoku napis: W SETNĄ ROCZNICĘ ZGONU TADEUSZA KOŚCIUSZKI. U dołu napis: Wiedeń 1917 – Kazimierz Chodziński.

Rw.: Cztery postacie żołnierzy z różnych epok sięgają po szablę spadającą z nieba. W otoku napis: TWEGO MIECZA NAM POTRZEBA BY OJCZYZNĘ OSWOBODZIĆ. U dołu napis: Wiedeń 1917 – Kazimierz Chodziński – Wiedeń 1917.

B.W.

Medal Pamięci bojowników za Wolność i Ojczyznę

Prawdopodobnie Jan Kendler | 1917 r. | srebro | śr. 26 mm | MNS H/127 | подарowano w 1935 r.

Aw.: Tarcza z Orłem i Pogonią (herby Polski i Litwy) oraz dwiema gałązkami: dębową i laurową. Otok perełkowy.

Rw.: Krzyż opleciony wieńcem cierniowym i napis: 18-63/ 22 STYCZNIA / 1917, wokoło: PAMIĘCI BOJOWNIKÓW ZA WOLNOŚĆ I OJCZYZNĘ.

Niesygnowany.

B.W.

Medal 100. rocznica zgonu Jana Henryka Dąbrowskiego

Jan Wysocki | 1918 r. | cynk | śr. 70 mm | MNS H/128 | podarowano w 1935 r.

Aw.: Popiersie w mundurze na wprost, w otoku napis: JAN HENRYK DĄBROWSKI - 1755 - 1818. Nad ramieniem po prawej sygnowany: J. Wysocki.

Rw.: Orzeł siedzący na skale, na górze w otoku napis: W SETNĄ ROCZNICĘ ZGONU, na dole napis w trzech wierszach: TWÓRCY LEGIONÓW / TOW. NUM. KRAK. / 1918. Na skale naniesiony monogram autora: JW.

B.W.

Medal Rewolucja w Polsce i na Litwie 1904-1905

Władysław Gruberski | 1905 r. | brąz | śr. 38 mm | MNS H/130 | podarowano w 1935 r.

Aw.: Na tle wschodzącego słońca rewolucjonista – robotnik depczący dwugłowego orła rosyjskiego. Prawą dłoń zaciska w pięść, lewym ramieniem wspiera sztandar, którego górna część wychodzi poza okrąg. Z prawej, w otoku napis: PRÉCZ z CARATEM.

Rw.: Na środku napis 5-wierszowy: KU UCZCZENIU / KRWAWEJ WALKI / I JEJ OFIAR / W POLSCE I NA LITWIE / 1904. 1905, w otoku: REWOLUCYA W POLSCE. NIECH ŻYJE WALKA ZA WOLNOŚĆ!

B.W.

Medal Poległym na polu chwały 1914-1915

Stanisław Roman Lewandowski | 1916 r. | cynk | śr. 49 mm | MP H/3211 | подарowano w 1935 r.

Aw.: Bogini w hełmie, klęczy nad zwłokami poległego młodzieńca. Prawą ręką składa wieniec na jego piersi, w lewej trzyma dzidę. W głębi zastępy legionów, nad nimi orzeł z rozpostartymi skrzydłami na tle wschodzącego słońca. W głębi kolumna Zygmunta, wieże Zamku Królewskiego w Warszawie oraz maszerujące oddziały wojskowe. W $\frac{3}{4}$ otoku u góry napis, który rozdziela korona: POLEGLYM NA / POLU CHWAŁY, a w $\frac{3}{4}$ u dołu wieniec rozdzielający daty: 16 / 1914-1915 / VIII. Sygnowany po prawej: LEWANDOWSKI.

Rewers starty.

B.W.

Medal Otwarcia Uniwersytetu i Politechniki w Warszawie

Jan Wysocki | 1916 r. | cynk | śr. 60 mm | MP H/3212 | подарowano w 1935 r.

Aw.: Tarcza z herbem miasta Warszawy zwieńczona koroną, dookoła ornament roślinny. W otoku napis: NA PAMIĄTKĘ OTWARCIA UNIwersYTETU I POLITECHNIKI W WARSZAWIE - 15 XI 1915.

Rw.: Na tle ornamentu z wici roślinnych postać bogini Pallas Ateny. Pod wizerunkiem sygnatura: 19 JW. 16. W otoku napis rozdzielony u dołu gałązkami laurowymi: TOWARZYSTWO NUMIZMATYCZNE W KRAKOWIE.

B.W.

Szeląg koronny

1663 r. | Ujazdów | miedź | śr.15,5-15,7 mm | MNS H/66 | подарowano w 1935 r.

Aw.: Popiersie króla z wieńcem laurowym oraz inicjały T.L.B. – dzierżawcy mennicy koronnej – Tytusa Liwiusza Boratinięgo. W otoku: IOAN. CAS. REX.

Rw.: Herb Polski ze „Snopem” Wazów na piersi. U dołu herb „Ślepowron” podskarbiego koronnego Jana Kazimierza Krasieńskiego. W otoku: SOLID.REG.POLO.1663 r.

B.C.

Szeląg litewski

1666 r. | Wilno | miedź | śr. 16-16,6 mm | MNS H/90 | подарowano w 1935 r.

Aw.: Popiersie króla z wieńcem laurowym oraz inicjały T.L.B. – dzierżawcy mennicy koronnej – Tytusa Liwiusza Boratinięgo. W otoku: IOAN. CAS. REX.

Rw.: Herb Litwy oraz inicjały K. P. – podskarbiego wielkiego litewskiego – Hieronima Kryszpina Kirszensteina. W otoku: SOLI.MAG.DVC.LIT.1666.

B.C.

Grosz koronny

1793 r. | Warszawa | miedź | śr. 21 mm | MNS H/96 | подарowano w 1935 r.

Aw.: Monogram królewski „SAR” z koroną oraz datą po bokach 17-93.

Rw.: Ukoronowana tarcza herbowa 5-półowa Polski i Litwy z „Ciołkiem” Poniatowskich w polu sercowym, otoczona gałązkami lauru. Pod tarczą znak mennicy warszawskiej – M. V. W otoku: I GROSSUS/REG.POL M.D.L. B.C.

Grosz pruski

1532 r. | Toruń | srebro | śr. 23,3-23,8 mm | MNS H/27 | подарowano w 1934 r.

Aw.: Popiersie króla w koronie z legendą w otoku: *SIGIS*I*REX*PO*DO*TOCI*PRVSS*.

Rw.: Orzeł ziem pruskich z ramieniem dzierżącym miecz z legendą w otoku: GROSS*COMV*TERR*PRVSS*1532*. B.C.

Grosz Królestwa Polskiego

1829 r. | Warszawa | miedź | śr. 19,1-19,3 mm | MNS H/98 | podarowano w 1935 r.

Aw.: Orzeł rosyjsko-polski, pod łapami inicjały F. H. – intendentu mennicy warszawskiej Fryderyka Hungera.

Rw.: Napis w czterech wierszach: 1/GROSZ/POLSKI/1829.

B.C.

Półtorak koronny

1616 r. | Bydgoszcz | srebro | śr. 20,4-20,5 mm | MNS H/42 | podarowano w 1934 r.

Aw.: Ukoronowana 4-polowa tarcza z herbami Polski, Litwy i „Snopem” Wazów. Pod tarczą wartość nominalna: 3. W otoku napis: SIGIS.D.G.REX.P.MDL.

Rw.: Jabłko królewskie z nominałem w jego wnętrzu – cyfrą 24. U dołu herb Sas podskarbiego koronnego Mikołaja Daniłowicza. W otoku napis: MONE.NO.REG.POL.

B.C.

Półtorak pruski

1625 r. | Królewiec | srebro | śr. 19,1-19,5 mm | MNS H/46 | подарowano w 1934 r.

Aw.: Ukoronowana 5-polowa tarcza z herbami Prus i Brandenburgii. Pod tarczą wartość nominalna: 3. W otoku napis: GE.WI.MAR.BR.S.R.I.E.L.

Rw.: Jabłko królewskie z nominałem w jego wnętrzu – cyfrą 24. U dołu znak mincerza królewskiego Ernesta Pfalera. W otoku napis: MONE.NO.DVC.PRVS.

B.C.

Trojak koronny

1595 r. | Wschowa | srebro | śr. 21-21,3 mm | MNS H/31 | подарowano w 1934 r.

Aw.: Popiersie króla w koronie w prawo. W otoku: SIGIS.D.G.REX.PO.M.D.L. 95.

Rw.: Cyfra III oraz herby Polski, Wazów, Litwy. Poniżej legenda: GROS.ARG.TRIP.REG.POLONI, róża - znak zarządcy mennicy koronnej we Wschowie – Hermana Rüdigera, Lewart – herb Jana Firleja podskarbiego wielkiego koronnego i jego inicjał IF, ruszt – znak zarządcy i dzierżawcy mennicy wschowskiej Andrzeja Laufferta.

B.C.

Trojak ryski

1591 r. | Ryga | srebro | śr. 21,8-22,3 mm | MNS H/40 | подарowano w 1934 r.

Aw.: Popiersie króla w koronie w prawo. W otoku: SIGXIIIxDxGxREXxPOxDxLI x.

Rw.: Herb większy miasta Rygi oraz napis w wierszach: III. 1591.GROS.ARGxTRIP.CIVIxRIxGE oraz lilia, znak mincmistrza Henryka Wulfa.

B.C.

Trojak koronny

1767 r. | Warszawa | miedź | śr. 26,2-26,3 mm | MNS H/97 | подарowano w 1935 r.

Aw.: Profil głowy króla w prawo z legendą w otoku: STANISLAUS AUG.D.G.REX POL.M.D.L.

Rw.: Ukoronowana tarcza herbowa 5-półowa Polski i Litwy z „Ciołkiem” Poniatowskich w polu sercowym, otoczona gałązkami lauru. Pod tarczą inicjał „G” – założyciela mennicy warszawskiej Piotra Mikołaja Gartenberga. W otoku legenda: GROSSUS POLON:TRIPLEX .1767.

B.C.

Trojak Królestwo Polskie

1817 r. | Warszawa | miedź | śr. 25,7-26 mm | MNS H/100 | подарowano w 1935 r.

Aw.: Orzeł rosyjsko-polski, pod łapami inicjały I. B. – intendenta mennicy warszawskiej Jana Benicke.

Rw.: Napis w czterech wierszach: 3/GROSZE/POLSKIE/1817.

B.C.

Trojak Królestwo Polskie

1831 r. | Warszawa | miedź | śr. 25,4 mm | MNS H/104 | подарowano w 1935 r.

Aw.: Pod koroną tarcza z herbami Polski i Litwy. W półkołu napis: KROLESTWO POLSKIE. Pod tarczą inicjały K.G. zarządcy mennicy warszawskiej Karola Gronau.

Rw.: W wieńcu napis w czterech wierszach: 3/GROSZE/POLS/1831.

B.C.

Piątak Królestwo Polskie

1829 r. | Warszawa | srebro | śr. 17,3 mm | MNS H/102 | подарowano w 1935 r.

Aw.: Orzeł rosyjsko-polski, pod łapami inicjały F. H. zarządcy mennicy warszawskiej Fryderyka Hungera, po bokach korony 18-29.

Rw.: W wieńcu napis w trzech wierszach: 5/GROSZY/POLS.

B.C.

Piątak Krakowski

1835 r. | Wiedeń | srebro | śr. 17,2-17,5 mm | MNS H/106 | подарowano w 1935 r.

Aw.: Ukoronowany herb Krakowa, w półkołu napis: WOLNE MIASTO KRAKÓW.

Rw.: W dębowym wieńcu napis w trzech wierszach: 5/GROSZY/1835.

B.C.

Szóstak

1702 r. | Lipsk | srebro | śr. 26-26,5 mm | MNS H/107 | подарowano w 1935 r.

Aw.: Popiersie króla w prawo w koronie i zbroi. W otoku: AUGUST.II.D.G.REX.POL.M.D.LIT.&ELECT.SAX.
Rw.: Połączone tarcze herbowe Polski, Litwy i Saksonii z cyfrą „VI” i korona na zwieńczeniu. U dołu inicjały EP. H.
– Ernesta Piotra Hechta – mincmistrza lipskiego. W otoku napis: GROS.ARG.SEX.R.POL.&ELECT.SAX.1702.
B.C.

Dziesiątak

1840 r. | Warszawa | srebro | śr. 19 mm | MNS H/103 | подарowano w 1935 r.

Aw.: Orzeł rosyjski, pod łapami M-W – inicjały mennicy warszawskiej.
Rw.: W wieńcu laurowo-dębowym napis w trzech wierszach: 10/GROSZY/1840.

B.C.

Ort koronny

1623 r. | Bydgoszcz | srebro | śr. 29,5-29,8 mm | MNS H/61 | подарowano w 1934 r.

Aw.: Półpostać króla w koronie w prawo. W prawicy miecz, w lewicy jabłko królewskie. W otoku: SIGIS. III. D. G. REX. POL. M. D. LI. RVS. PRVS. M.

Rw.: Tarcza herbowa polsko-litewska ze „Snopem” Wazów w polu sercowym. Po bokach tarczy wśród ornamentów 16-23. Pod tarczą herb „Sas” Mikołaja Daniłowicza. W otoku: SAM. LIV. NEC. NSV. SV. GOT. VAN. Q. H. RI. R. B. C.

Ort koronny

1656 r. | Lwów | srebro | śr. 29,2-29,8 mm | MNS H/76 | подарowano w 1935 r.

Aw.: Popiersie króla w koronie i kolczudze w prawo. Na kołnierzu hebrajska litera „j” - sygnatura Józefa Żyda grawera mennicy lwowskiej od 1. marca do 1. października 1656 r.¹⁰ Po jego bokach cyfry 1-8 oznaczające liczbę wartości w groszach. W otoku: IO. CAS. IM. D. G. REX. PO RVS. PRVS. oraz lew – znak mennicy lwowskiej.

Rw.: Tarcza herbowa polsko-litewska ze „Snopem” Wazów w polu sercowym. Na jej boku 16¹¹. W otoku: RG. GOTH. VANDL. Q. H. R. RE. B. C.

10 R. Mękicki, *Mennica lwowska w latach 1656-1657*, Bibl. Lwowska t. XXXI, Lwów 1932, str. 7.

11 Egzemplarz niestarannie niedobity typowy dla monet lwowskich, stąd brak II połowy roku bicia.

Ort gdański

1615 r. | Gdańsk | srebro | śr. 29,8-29,9 mm | MNS H/63 | подарowano w 1934 r.

Aw.: Popiersie króla z kryzą w koronie w prawo. W otoku: SIGIS.D.G.REX.M.D.L.R PR.

Rw.: Wielki herb Gdańska. W otoku: MONETA.CIVIT.GEDANENSIS.1615 oraz niedźwiedzia łapa – znak dzierżawcy mennicy gdańskiej Daniela Clüvera.

B.C.

Ort koronny

1668 r. | Bydgoszcz | srebro | śr. 29,2-29,7 mm | MNS H/75 | подарowano w 1934 r.

Aw.: Popiersie króla w koronie w prawo oraz inicjały T.L.B – dzierżawcy mennicy koronnej Tytusa Liwiusza Boratiniego. W otoku: IOAN.CASIMIR.DG.REX.POL&SVE.

Rw.: Tarcza herbowa polsko-litewska ze „Snopem” Wazów w polu sercowym. Po bokach tarczy 18 – oznaczająca liczbę wartości w groszach. W otoku: MONETA NOV.ARG.REG.POL. 1668.

B.C.

Złotówka koronna

1664 r. | Bydgoszcz | srebro | śr. 30,1-30,5 mm | MNS H/79 | подарowano w 1935 r.

Aw.: Korona i monogram królewski ICR. W otoku: DAT.PRETIVM.SERVATA.SALVS.POTIORQ.3.METALLO. EST.

Rw.: Tarcza herbowa trójpolowa: polsko-litewska ze „Snopem” Wazów, w trzecim polu: XXX GRO/POL. W otoku: MONET.NOV.ARG.REG.POL.1664.

B.C.

Dwuzłotówka Królestwo Polskie

1831 r. | Warszawa | srebro | śr. 26,5 mm | MNS H/105 | подарowano w 1935 r.

Aw.: Pod koroną tarcza z herbami Polski i Litwy. W półkołu napis: KRÓLESTWO POLSKIE.

Rw.: W wieńcu dębowym napis w trzech wierszach: 2/ZŁOTE/POL. Pod wieńcem inicjały K. G. – zarządcy mennicy warszawskiej Karola Gronau, w otoku napis: 43 43/125 Z GRZYW.CZYST.KOL.ROKU 1831.

B.C.

Monety – muzealia

LP.	Nr MNS	KW	Nazwa przedmiotu	Miejsce	Czas powst.	Materiał	Wymiar	Pochodzenie	Nr inw. Romana Szkaradka
1.	H/28	833	Grosz pruski Zygmunta I	Toruń	1531 r.	srebro	śr. 23,3-23,5 mm	dar, 1934 r.	302
2.	H/29	834	Trojak koronny Zygmunta III	Poznań	1589 r.	srebro	śr. 21,2-21,3 mm	dar, 1934 r.	303
3.	H/30	835	Trojak koronny Zygmunta III	Wschowa	1592 r.	srebro	śr. 20-20,2 mm	dar, 1934 r.	304
4.	H/32	837	Trojak koronny Zygmunta III	Olkusz	1596 r.	srebro	śr. 20,3-20,8 mm	dar, 1934 r.	306
5.	H/33	838	Trojak koronny Zygmunta III	Poznań	1598 r.	srebro	śr. 20,2-20,3 mm	dar, 1934 r.	307
6.	H/34	839	Trojak koronny Zygmunta III	Poznań	1600 r.	srebro	śr. 19 mm	dar, 1934 r.	308
7.	H/35	840	Trojak koronny Zygmunta III	Olkusz	1600 r.	srebro	śr. 19,6-19,7 mm	dar, 1934 r.	309
8.	H/36	841	Trojak koronny Zygmunta III	Kraków	1619 r.	srebro	śr. 20,4-20,6 mm	dar, 1934 r.	310
9.	H/37	842	Trojak koronny Zygmunta III	Lublin	1600 r.	srebro	śr. 19,3-19,5 mm	dar, 1934 r.	311
10.	H/38	843	Trojak koronny Zygmunta III	Kraków	1620 r.	srebro	śr. 20,1 mm	dar, 1934 r.	312
11.	H/39	844	Trojak koronny Zygmunta III	Kraków	1621 r.	srebro	śr. 19,8 mm	dar, 1934 r.	313
12.	H/41	845/2	Trojak ryski Zygmunta III	Ryga	1591 r.	srebro	śr. 22 mm	dar, 1934 r.	314
13.	H/43	847	Półtorak koronny Zygmunta III	Bydgoszcz	1623 r.	srebro	śr. 19,2-19,3 mm	dar, 1934 r.	316
14.	H/44	848	Półtorak koronny Zygmunta III	Bydgoszcz	1620 r.	srebro	śr. 19,5-20 mm	dar, 1934 r.	317
15.	H/45	849	Półtorak koronny Zygmunta III	Bydgoszcz	1621 r.	srebro	śr. 19,4-19,5 mm	dar, 1934 r.	318
16.	H/47	851	Półtorak koronny Zygmunta III	Bydgoszcz	1622 r.	srebro	śr. 19,2-19,4 mm	dar, 1934 r.	320
17.	H/48	852	Półtorak koronny Zygmunta III	Bydgoszcz	1623 r.	srebro	śr. 19,4 mm	dar, 1934 r.	321
18.	H/49	853	Półtorak koronny Zygmunta III	Bydgoszcz	1623 r.	srebro	śr. 19,4 mm	dar, 1934 r.	322
19.	H/50	854	Półtorak koronny Zygmunta III	Bydgoszcz	1623 r.	srebro	śr. 19,2-19,3 mm	dar, 1934 r.	323
20.	H/51	855	Półtorak Zygmunta III	Bydgoszcz	1624 r.	srebro	śr. 19,4 mm	dar, 1934 r.	324
21.	H/52	856	Półtorak koronny Zygmunta III	Bydgoszcz	1625 r.	srebro	śr. 19,1-19,2 mm	dar, 1934 r.	325
22.	H/53	857	Półtorak koronny Zygmunta III	Bydgoszcz	1625 r.	srebro	śr. 19,3 mm	dar, 1934 r.	326
23.	H/57	873	Półtorak pruski Jerzego Wilhelma	Królewiec	1625 r.	srebro	śr. 19,3 mm	dar, 1934 r.	328
24.	H/58	874	Półtorak koronny Zygmunta III	Bydgoszcz	1626 r.	srebro	śr. 19,2 mm	dar, 1934 r.	329
25.	H/59	875	Ort koronny Zygmunta III	Bydgoszcz	1621 r.	srebro	śr. 29,6-29,7 mm	dar, 1934 r.	330

LP.	Nr MNS	KW	Nazwa przedmiotu	Miejsce	Czas powst.	Materiał	Wymiar	Pochodzenie	Nr inw. Romana Szkaradka
26.	H/60	876	Ort koronny Zygmunta III	Bydgoszcz	1623 r.	srebro	śr. 29,4-29,5 mm	dar, 1934 r.	331
27.	H/62	878	Ort gdański Zygmunta III	Gdańsk	1621 r.	srebro	śr. 29,3-29,4 mm	dar, 1934 r.	333
28.	H/64	880	Szeląg koronny Jana Kazimierza	Ujazdów	1660 r.	miedź	śr. 15,6-15,7 mm	dar, 1935 r.	335
29.	H/65	881	Szeląg koronny Jana Kazimierza	Ujazdów	1660 r.	miedź	śr. 15,8-16 mm	dar, 1935 r.	336
30.	H/67	882/2	Szeląg koronny Jana Kazimierza	Ujazdów	1663 r.	miedź	śr. 16-16,8 mm	dar, 1935 r.	337
31.	H/68	883/1	Szeląg koronny Jana Kazimierza	Ujazdów	1664 r.	miedź	śr. 15,8-16 mm	dar, 1935 r.	338
32.	H/69	883/2	Szeląg koronny Jana Kazimierza	Ujazdów	1664 r.	miedź	śr. 15,5-16 mm	dar, 1935 r.	338
33.	H/70	884	Szeląg koronny Jana Kazimierza	Ujazdów	1664 r.	miedź	śr. 15,7-15,9 mm	dar, 1935 r.	339
34.	H/71	885/1	Szeląg koronny Jana Kazimierza	Ujazdów	1665 r.	miedź	śr. 15,8-16 mm	dar, 1935 r.	340
35.	H/72	885/2	Szeląg koronny Jana Kazimierza	Ujazdów	1665 r.	miedź	śr. 15,9-16 mm	dar, 1935 r.	340
36.	H/73	886	Szeląg koronny Jana Kazimierza	Ujazdów	1665 r.	miedź	śr. 15,3-15,6 mm	dar, 1935 r.	341
37.	H/74	887	Szeląg koronny Jana Kazimierza	Ujazdów	1665 r.	miedź	śr. 16-16,3 mm	dar, 1935 r.	342
38.	H/77	890	Złotówka koronna Jana Kazimierza	Bydgoszcz	1663 r.	srebro	śr. 30,1-30,8 mm	dar, 1935 r.	345
39.	H/78	891	Złotówka koronna Jana Kazimierza	Bydgoszcz	1663 r.	srebro	śr. 30,6-30,9 mm	dar, 1935 r.	346
40.	H/80	894	Szeląg litewski Jana Kazimierza	Ujazdów	1661 r.	miedź	śr. 16,1-16,2 mm	dar, 1935 r.	349
41.	H/81	895	Szeląg litewski Jana Kazimierza	Ujazdów	1661 r.	miedź	śr. 15,3-15,4 mm	dar, 1935 r.	350
42.	H/82	896	Szeląg litewski Jana Kazimierza	Ujazdów	1661 r.	miedź	śr. 15,5-15,8 mm	dar, 1935 r.	351
43.	H/83	897/1	Szeląg litewski Jana Kazimierza	Wilno	1664 r.	miedź	śr. 16-16,2 mm	dar, 1935 r.	352
44.	H/84	897/2	Szeląg litewski Jana Kazimierza	Wilno	1664 r.	miedź	śr. 15,4-15,7 mm	dar, 1935 r.	352
45.	H/85	898	Szeląg litewski Jana Kazimierza	Wilno	1665 r.	miedź	śr. 16,2 mm	dar, 1935 r.	353
46.	H/86	899	Szeląg litewski Jana Kazimierza	Wilno	1665 r.	miedź	śr. 16 mm	dar, 1935 r.	354
47.	H/87	900	Szeląg litewski Jana Kazimierza	Wilno	1665 r.	miedź	śr. 15,5-15,6 mm	dar, 1935 r.	355
48.	H/88	901/1	Szeląg litewski Jana Kazimierza	Wilno	1665 r.	miedź	śr. 15,8-15,9 mm	dar, 1935 r.	356
49.	H/89	901/2	Szeląg litewski Jana Kazimierza	Wilno	1665 r.	miedź	śr. 15,5-15,6 mm	dar, 1935 r.	356
50.	H/91	902/2	Szeląg litewski Jana Kazimierza	Malbork	1666 r.	miedź	śr. 15,2-15,3 mm	dar, 1935 r.	357
51.	H/92	903	Szeląg litewski Jana Kazimierza	Wilno	1666 r.	miedź	śr. 15,5-15,8 mm	dar, 1935 r.	358

LP.	Nr MNS	KW	Nazwa przedmiotu	Miejsce	Czas powst.	Materiał	Wymiar	Pochodzenie	Nr inw. Romana Szkaradka
52.	H/93	904	Szeląg litewski Jana Kazimierza	Wilno	1666 r.	miedź	śr. 15,5 mm	dar, 1935 r.	359
53.	H/94	906	Grosz koronny Stanisława Augusta	Warszawa	1767 r.	miedź	śr. 21 mm	dar, 1935 r.	361
54.	H/95	907	Grosz koronny Stanisława Augusta	Warszawa	1790 r.	miedź	śr. 20,9-21 mm	dar, 1935 r.	362
55.	H/99	911	Grosz Królestwa Polskiego	Król. Polskie	1840 r.	miedź	śr. 18,6-18,7 mm	dar, 1935 r.	366
56.	H/101	913	Trojak Królestwa Polskiego	Warszawa	1829 r.	miedź	śr. 25 mm	dar, 1935 r.	368

B.C.

Monety – materiały pomocnicze

LP.	Nr MNS	KW	Nazwa przedmiotu	Miejsce	Czas powst.	Materiał	Wymiar	Pochodzenie	Nr inw. Romana Szkaradka
1.	H/3208	858	Półtorak koronny Zygmunta III	Bydgoszcz	162?	srebro	śr. 19,9 mm	dar, 1934 r.	327
2.	H/3209	893	Złotówka koronna Jana Kazimierza*	Bydgoszcz	166?	srebro	śr. 29-29,4 mm	dar, 1935 r.	348
3.	H/3210	905	Szóstak koronny Jana III Sobieskiego*	Bydgoszcz	167?	srebro	śr. 25 mm	dar, 1935 r.	360
4.	H/3386	882	Szeląg koronny Jana Kazimierza, 5 szt.*	Ujazdów	1663	miedź	śr. 15,4-16,6 mm	dar, 1935 r.	337
5.	H/3387	883	Szeląg koronny Jana Kazimierza, 4 szt.*	Ujazdów	1664	miedź	śr. 15,3-16,4 mm	dar, 1935 r.	338
6.	H/3388	885	Szeląg koronny Jana Kazimierza, 4 szt.*	Ujazdów	1665	miedź	śr. 15,3-15,9 mm	dar, 1935 r.	340
7.	H/3389	897	Szeląg litewski Jana Kazimierza, 5 szt.*	Wilno	1664	miedź	śr. 15,2-16 mm	dar, 1935 r.	352
8.	H/3390	901	Szeląg litewski Jana Kazimierza, 4 szt.*	Wilno	1665	miedź	śr. 15,4-15,9 mm	dar, 1935 r.	356
9.	H/3391	902	Szeląg litewski Jana Kazimierza, 3 szt.*	Wilno	1666	miedź	śr. 15,4-16 mm	dar, 1935 r.	357
10.	H/3392	906	Grosz koronny Stanisława Augusta, 2 szt.*	W-wa, Krak.	1767	miedź	śr. 20,5-21,3 mm	dar, 1935 r.	361

*Monety dołączone do listy przedwojennych zbiorów Muzeum Ziemi Sąddeckiej na podstawie zapisów w inwentarzu ocalałych eksponatów (spisanym przez Romana Szkaradka po wojnie w latach 1945-1946 r.) oraz zbiorczej księdze wpływów w Dziale Głównego Inwentaryzatora.

B.C.

Ekspozycja sztuki sakralnej w zamku sądeckim, lata 30. XX w.

Edyta Ross-Pazdyk

⇒ Zbiory Działu Sztuki

W zbiorach Działu Sztuki, noszącego dawniej nazwę Działu Artystyczno-Historycznego, znajduje się 39 zabytków pozyskanych przed II wojną światową, które ocalały od zniszczenia lub zostały uratowane przed wywozem do Niemiec. Oprócz jednej rzeźby, podarowanej w 1926 r. oraz rysunków Józefa Fiedlera, pozyskanych w 1912 r., wszystkie zachowane obiekty trafiły do Muzeum w latach 30. XX w. Były to przede wszystkim darowizny. Wyjątek stanowią dwie klisze drukarskie zakupione od nieznanej osoby. W większości przypadków ofiarodawcą eksponatów był współzałożyciel Muzeum i jego kustosz – Roman Szkaradek. Wśród darczyńców byli również lokalni artyści: Maria Ritter, Bolesław Barbacki, Romuald Reguła oraz Jan Powała Dzieślewski. Trzy zabytki podarowały również okoliczne parafie: z Pisarzowej, Kruźlowej Wyżnej oraz parafia ewangelicko-augsburska z Nowego Sącza.

Ten szczątkowo zachowany przedwojenny zbiór wyznaczył kierunek dalszej rozbudowy kolekcji muzealnej, w którym położono nacisk na jej regionalny charakter. Zasadniczo bowiem eksponaty zgromadzone w dziale sztuki pochodzą z terenu historycznej Sądecczyzny lub są dziełami lokalnych artystów. Poza nimi ogólnopolski zasięg reprezentuje kolekcja współczesnych pastelów polskich, stanowiąca od 1987 r. dokumentację odbywającego się w Nowym Sączu Biennale Pasteli. Wyjąwszy ten zbiór, w Dziale Sztuki nie ma zbyt wielu prac artystów spoza regionu. Do wyjątków należą tacy znani polscy malarze jak: Leon Wyczółkowski, Stanisław Witkiewicz, Jerzy Nowosielski i Jacek Malczewski, którego pokaźny zespół 82 rysunków został tuż po II wojnie

podarowany do Muzeum. Ponadregionalny charakter mają także wyroby rzemiosła artystycznego wyprodukowane w polskich i zagranicznych wytwórniach, które w dużej mierze prezentowane są na stałych ekspozycjach w Sądckim Parku Etnograficznym: we dworze, kościołach i cerkwi oraz na wystawie prezentującej dawne wnętrza mieszczańskie.

Zbiory działu sztuki podzielić można na kilka mniejszych i większych kolekcji, z których kilka zapoczątkowanych zostało eksponatami pozyskanymi w okresie międzywojennym. Są to:

I. SAKRALNA SZTUKA CECHOWA OD XIV DO XIX W. – zapoczątkowana przed II wojną światową. W jej skład wchodzi rzeźba, malarstwo i rzemiosło z warsztatów krakowsko-sądecko-spiskich, z nielicznymi wyjątkami o charakterze prowincjonalnym, w tym kilka obrazów pochodzących zapewne z warsztatu malarskiego, który w XVII w. działał w Starym Sączu przy klasztorze klarysek.

II. DAWNA SZTUKA LUDOWA OD XVIII DO POCZĄTKU XX W. – pierwsze obiekty w tej kolekcji trafiły do Muzeum w okresie międzywojennym. Zawiera zabytki rzeźby i malarstwa wykonane przez miejscowych, anonimowych amatorów bądź sprowadzane z rozmaitych ośrodków kultowych. Prezentują różny stopień uproszczeń formalnych, technicznych, prymitywizmu i dostosowania do gustów odbiorców wiejskich i małomiasteczkowych.

III. SZTUKA CERKIEWNA OD XV DO XIX W. – powstała w 1950 r. w efekcie działań Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Krakowie, polegających na wywozie z opuszczonych cerkwi łemkowskich ikon i innych obiektów sakralnych narażonych na zniszczenie i kradzież. Kolekcja zawiera kilkaset obiektów z dziedziny malarstwa tablicowego, rzeźby, rzemiosła artystycznego, w tym: paramentów i szat liturgicznych, lichtarzy, krzyży oraz chorągwi procesyjnych. Jest to niezwykle interesujący zbiór pogranicza kultur, ortodoksyjnej i zachodniej, który w ciągu lat był uzupełniany ikonami pochodzącymi z terenu Łemkowszczyzny. W jego skład wchodzi również kilkadziesiąt ikon rosyjskich oraz małych, metalowych tzw. ikon podróżnych, które w przeważającej liczbie, od początku lat. 80. XX w., przekazywały do Muzeum urzędy celne w wyniku konfiskaty na przejściach granicznych.

IV. BRONŃ I MILITARIA OD KOŃCA XVIII DO POCZĄTKU XX W. – zapoczątkowana przed wojną, niestety obiekty z tego okresu funkcjonowania Muzeum nie zachowały się. Kolekcja składa się z ponad 100 eksponatów, wśród których znajdują się: pistolety, karabiny, szable, bagnety, broń wschodnia, a także prochownice, kule armatnie itp.

V. IKONOGRAFIA NOWEGO SĄCZA I REGIONU OD XIX DO XX W. – zaczątek stanowią obiekty z przedwojennych zbiorów. W ciągu lat kolekcja była systematycznie uzupełniana i obecnie zawiera bogaty zespół eksponatów złożony z kilkuset pozycji ilustrujących widoki miasta i okolic. Są to grafiki, rysunki, akwarele i obrazy olejne. W ramach kolekcji sandecjanów znajduje się unikatowa galeria portretów burmistrzów Nowego Sącza z 2. połowy XIX i połowy XX w.

VI. JUDAIKA OD XVIII DO XX W. – powstawała od lat 80. XX w. Na tę kolekcję, liczącą kilkadziesiąt eksponatów, składają się przede wszystkim przedmioty służące do obrzędów i modlitwy, elementy stroju żydowskiego oraz kilka portretów.

VII. STRÓJ MIESZCZAŃSKI OD XIX DO POCZĄTKU XX W. – obiekty z tej kolekcji gromadzone są od 1945 r. i liczą obecnie ponad 100 sztuk. Większość z nich to ubiory kobiece i akcesoria stroju będące wcześniej w posiadaniu znanych sądeckich rodzin. Wśród nich znajdują się: bluzki, sukienki, szale, bielizna, kołnierzyki, buty, nakrycia głowy, rękawiczki, wachlarze, parasolki itp.

VIII. SZTUKA SADECKA XX W. – zainicjowana w okresie międzywojennym dzięki darom Bolesława Barbackiego, Marii Ritter i Jana Powały Dzieślewskiego, którzy przekazali do Muzeum swoje prace. Kolekcja liczy obecnie około tysiąca obiektów z dziedziny malarstwa, rysunku, grafiki, rzeźby oraz tkaniny artystycznej autorstwa artystów:

- urodzonych i mieszkających na Sądecczyźnie, jak: Bolesław Barbacki, Maria Ritter, Ewa Harsdorf, Adam Walczyński, Stanisław Szafran, Andrzej Szarek i inni;
- urodzonych na Sądecczyźnie, ale osiadłych w innych miejscowościach, np.: Romuald Reguła, Zbigniew Kowalewski, Władysław Hasior, Stanisław Kuskowski, Lidia Duda-Groblicka, Józef Hałas, Kazimierz Kopczyński, Grzegorz Pecuch i inni;
- urodzonych poza Sądecczyzną, ale później zamieszkałych i tworzących w Nowym Sączu lub okolicach, np.: Antoni Broszkiewicz, Edmund Cieczkiewicz, Mohamed Néjad;
- artystów tworzących w okolicznych miejscowościach na Sądecczyźnie, np.: Czesław Lenczowski, Franciszek Mrażek, Kazimierz Kwiatkowski.

IX. WSPÓŁCZESNE PASTELE POLSKIE – zapoczątkowana w 1987 r., kiedy po I Ogólnopolskim Biennale Pasteli zakupiono pierwszych 26 prac. Obecnie zbiór ten liczy ponad 100 obrazów wyłącznie polskich artystów nagrodzonych na Biennale oraz tych niewyróżnionych nagrodą, ale docenionych i zauważonych przez pracowników Muzeum. Jednym z celów powstania kolekcji było dokumentowanie aktualnych kierunków i przemian zachodzących we współczesnej sztuce polskiej. Zgromadzone obiekty reprezentują więc niemal wszystkie konwencje artystyczne współczesnego malarstwa. Znajdują się w niej bowiem obrazy realistyczne i hiperrealistyczne, abstrakcyjne, postimpresjonistyczne, ekspresyjne oraz prace o charakterze czysto dekoracyjnym.

Wymienione kolekcje tworzą główny trzon zbiorów działu sztuki, istnieje jednak duża grupa eksponatów nie dająca się zakwalifikować do żadnej z nich. Są wśród nich meble, przedmioty codziennego użytku, ceramika, sprzęty oraz tkaniny liturgiczne kościoła katolickiego itp., uzupełniające ekspozycje muzealne.

Ekspozycje z działu sztuki często wypożyczane są na liczne wystawy organizowane zarówno przez Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu, jak i inne instytucje muzealne z całej Polski. Dzięki temu oraz za sprawą podejmowanych projektów badawczych, większość z wiodących kolekcji, w całości lub częściowo, doczekała się monograficznych publikacji. Powstały wydawnictwa poświęcone: ikonom i sztuce cerkiewnej z terenu Łemkowszczyzny, strojom mieszczkańskim, broni i militariom, ikonografii Starego i Nowego Sącza, współczesnemu pastelowi polskiemu oraz twórczości sądeckich artystów: Bolesława Barbackiego, Marii Ritter, Romualda Reguły, Zbigniewa Kowalewskiego, Edmunda Cieczkiewicza oraz Barbary Magiery.

Ornat czerwony

poł. XVII w. | Pisarzowa | tafta, haft nicią jedwabną, złotą i srebrną | 97 x 65,5 cm | MNS/14/S | podarowano w 1935 r.

Ornat typu rzymskiego, złożony z dwóch części materiału. Prząd szaty w formie basetli, tył prostokątny, zaokrąglony u dołu. Zdobią go z dwóch stron pionowe kolumny, wypełnione haftowanymi motywami roślinnymi ze stylizowanych dużych, pojedynczych kwiatów umieszczonych między wicią roślinną na srebrnym tle. Według adnotacji zamieszczonej w inwentarzu muzealnym Romana Szkaradka, ornat pierwotnie znajdował się na ekspozycji w zamku, gdzie mieściło się Muzeum. W 1945 r., podczas zniszczenia zamku, w trakcie eksplozji został wyrzucony na drzewo w ogrodzie klasztoru oo. jezuitów. Ocalał jako jeden z niewielu obiektów muzealnych.

B.S.

Antepedium

1738 r. | Nowy Sącz | atlas, płótno, koronka klockowa, haft kładziony, płaski i atłaskowy | 86 x 245 cm | MNS/38/S | podarowano w 1936 r.

Antepedium pochodzi z mensy ołtarzowej w kaplicy Przemienienia Pańskiego przy nieistniejącym kościele franciszkanów w Nowym Sączu. Uszyte jest z atlasu w kolorze karmazynowym i obszyte niegdyś złotą koronką klockową. Ta sama koronka naszyta pionowo dzieli powierzchnię antepedium na trzy części. W każdej z nich znajdują się haftowane cytaty z Pisma Świętego w pisowni staropolskiej, odnoszące się do ofiary Chrystusa. W środkowym polu, pomiędzy napisami, w prostokątnej ramce znajduje się wizerunek Baranka Bożego, natomiast w prawym, u dołu, wyhaftowana została data i inicjały autora: *A D 1738 E S*. W czasie II wojny światowej tkanina ta była aż czterokrotnie uratowana przez Romana Szkaradka od rabunku i wywozu przez nazistów.

E.R.P.

Krucyfiks

XIX/XX w. | drewno polichromowane | figura: 21 x 16,3 cm, krzyż: 36,5 x 20 cm | MNS/17/S | подарowano w 1935 r.

Rzeźba przedstawia ciało Chrystusa rozpięte na krzyżu. Głowa Jezusa jest przechylona ku prawemu ramieniu, nogi zgięte w kolanach, stopy przebite wspólnym gwoździem. Na biodrach narzucone perizonium, zebrane przy prawym biodrze i zawiązane w węzeł. Krzyż wykonany z gładkich listewek drewnianych – wtórny.

B.S.

Matka Boska Niepokalanie Poczęta

XVIII w. | drewno polichromowane | wys. 23 cm | MNS/1/S | подарowano w 1926 r.

Rzeźba przedstawia pełnoplastyczną postać Marii, która stoi na kuli ziemskiej opasanej przez węża pożerającego jabłko. Głowę ma przechyloną w bok, prawą rękę trzyma na piersi. Odziana jest w ciemnoniebieską suknię i płaszcz na czerwonej podszewce. Fałdy szat układają się w pionowe i skośne linie, tworząc ekspresyjną kompozycję.

B.S.

Matka Boska

XIX w. | drewno polichromowane | 15,5 x 7 cm | MNS/18/S | подарowano w 1935 r.

Rzeźba przedstawia postać Matki Boskiej w pozie stojącej. Maria ma korpus lekko esowato wygięty, lewą nogę ugiętą w kolanie, a głowę nakrytą białą chustą nieco skierowaną w lewo. Ubrana jest w długą, różową suknię, przepasaną w talii. Tkanina sukni układa się w pionowe fałdy, a błękitny płaszcz przerzucono przez lewe ramię Marii.

B.S.

Św. Jan

XIX w. | drewno polichromowane | 16 x 7 cm | MNS/19/S | подарowano w 1935 r.

Rzeźba pełna ukazuje postać św. Jana w pozie stojącej, z głową odchyloną w prawą stronę. Ręce z zaciśniętymi dłońmi są zgięte, a lewa noga lekko ugięta. Święty ubrany jest w zieloną, długą suknię i czerwony płaszcz narzucony na ramiona. Tkanina sukni i płaszcza układa się w pionowe i skośne fałdy.

B.S.

Madonna z Dzieciątkiem

XVII w. | Dąbrówka Polska k. Nowego Sącza | olej/płótno | 111 x 85,5 cm | MNS/2/S | подарowano w 1930 r.

Na obrazie Matka Boska ukazana jest do połowy postaci, lekko pochylona nad Dzieciątkiem. Ubrana jest w beżową suknię, przepasaną paskiem, na głowę ma zarzucony niebieski płaszcz. Dzieciątko w przezroczystej sukience leży na białym płótnie, którego jeden koniec trzyma Maria w uniesionej prawej ręce, lewą dłoń podtrzymuje jego stópki.

B.S.

Św. Stanisław Szczepanowski Bp

XVII w. | Moszczenica | olej/płótno | 91,5 x 62 cm | MNS/6/S | podarowano w 1932 r.

Na obrazie ukazana jest scena wskrzeszenia Piotrowina przez św. Stanisława, rozgrywająca się we wnętrzu kaplicy. Centrum kompozycji stanowi postać biskupa, ubranego w szaty liturgiczne, w lewej ręce trzyma pastorał, prawą unosi nad Piotrowinem, który jest owinięty w całun. Za świętym stoją duchowni w czarnych sukniach, na które mają narzucone białe komże. Z lewej strony na wysokości ramienia św. Stanisława napis: *SSTANISLAUS*.

B.S.

Św. Kunegunda

ok. 1830-1840 | Stary Sącz | jedwab, haft nicią jedwabną, szklane paciorki, cekiny | 37 x 31 cm | MNS/13/S | podarowano w 1935 r.

Haft na cienkim kremowym jedwabiu przedstawia postać św. Kingi w wieńcu kwiatowym. Święta ukazana jest frontalnie, w długiej sukni i płaszczu, z głową owiniętą welonem zakonnym i ozdobioną koroną. W lewej ręce trzyma berło, a w prawej model kościoła. Twarz i dłonie świętej lekko naszkicowane ołówkiem i podmalowane. Pod stopami św. Kingi napis z koralików: S. KUNEGUNDA.

B.S.

Serce Jezusa

1. poł. XIX w. | olej/blacha miedziana | 35,5 x 27,7 cm | MNS/11/S | подарowano w 1934 r.

Na obrazie ukazane jest Dzieciątko Jezus w pozie siedzącej, z główką przechyloną ku lewemu ramieniu. Prawą rączką wskazuje gorejące serce. Okrywa je płaszcz z czerwonej materii, który układa się w obfite fałdy. Po bokach głowy Dzieciątka są dwie zwrócone ku niemu główki aniołków. Pod jego stopami widnieje łąka, krzewy róż oraz biała wstęga z napisem: *Day mi Serce twoie. Proverbium 23.*

B.S.

Matka Boska Gidelska

XIX w. | olej/plótno | 62,5 x 49,5 cm | MNS/36/S | подарowano w 1939 r.

Obraz jest typowym wyrobem dewocyjnym, wykonanym dla pielgrzymów odwiedzających sanktuarium Matki Boskiej w Gidlach. Przedstawia on historię znalezienia w 1516 r. przez chłopca Jana Czeczka podczas orki w polu cudownej figurki Matki Bożej z Dzieciątkiem. Scena ta ukazana jest w dolnej strefie obrazu, natomiast powyżej widzimy tę samą figurkę w glorii promienistej adorowaną przez świętych dominikańskich: Dominika i Jacka Odrowąża. Ich obecność na obrazie związana jest z oddaniem pod opiekę tego zakonu kościoła powstałego w miejscu odnalezienia posążku i z rozwojem dzięki niemu kultu Matki Bożej Gidelskiej. Na odwrociu obrazu przyklejony był niegdyś tekturowy kartonik z odręcznie napisanym tekstem: *Cudowny wizerunek Matki Boskiej w Gidlach, / powiat Radomsko, wojew. łódzkie – wyorany w roku 1516 przez wieśniaka Jana Czeczka / W sto lat przeszło a wieś około 1630 roku wystawiła na św. miejscu wyorania cudownej Kamiennej figurki M. Boskiej / Dziedziczka wsi Gidle Anna Dąbrowska Kościół i osadziła przy nim XX. Dominikanów, / którzy po dziś dzień opiekują się świętym wizerunkiem.* Tekst ten zanotował dr Jan Urbański (1875-1939), mąż ofiarodawczyni obrazu, Laury Urbańskiej – podsekretarz stanu w Ministerstwie Poczty i Telegrafów – odznaczony Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski oraz Złotym Krzyżem Zasługi.

E.R.P.

Hetman Stanisław Żółkiewski na koniu

XVIII/XIX w. | olej/płótno | 54 x 40,5 cm | MNS/37/S | podarowano w 1939 r.

Obraz przedstawia Stanisława Żółkiewskiego odzianego w czerwony żupan, metalowy napierśnik i futrzany płaszcz spięty pod szyją ozdobną zapinką. Hetman siedzi na białym rumaku, ma buławę zwisającą przy prawym boku. Za nim podąża jeździec w zbroi husarskiej, na czele wojsk. Obraz do zbiorów muzealnych podarowała Laura Urbańska, żona dra Jana Urbańskiego (1875-1939), podsekretarza stanu w Ministerstwie Poczt i Telegrafów, odznaczonego Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski oraz Złotym Krzyżem Zasługi.

E.R.P.

Kościół w Woli Radziszewskiej

Józef Pieniążek | przed 1934 r. | akwaforta/papier | 19,5 x 22,5 cm | MNS/15/S | podarowano w 1935 r.

Grafika przedstawia drewniany kościół od strony prezbiterium, nakryty wysokim dachem, nad którym piętrzą się wieżyczki sygnaturki i dzwonnicy. Po lewej stronie fragment zabudowań gospodarczych oraz niskie ogrodzenie otaczające świątynię. W prawym dolnym rogu sygnatura: *J. PIENIAŻEK*. Na marginesie dolnym odręczny napis ołówkiem: *Wola Radziszewska, J. Pieniążek*. Grafikę do zbiorów muzealnych podarował ks. proboszcz Franciszek Janik z Krużlowej Wyżnej.

B.S.

Kościół w Sieniawie

Józef Pieniżek | przed 1934 r. | akwaforta z akwatintą/papier | 29,8 x 22,2 cm | MNS/16/S | подарowano w 1935 r.

Grafika ukazuje bryłę drewnianego kościółka od strony prezbiterium, pośród drzew. Świątynia nakryta dwuspadowym dachem z sygnaturką, do jej ścian przylegają soboty oraz przedsionek z daszkiem. W dolnym lewym rogu sygnatura: *J. PIENIĄŻEK*. Na marginesie dolnym odręczny napis ołówkiem: Sieniawa (po lewej stronie), a po prawej stronie dedykacja: *Imć Ks. Proboszczowi / Franciszkowi Janikowi / na pamiątkę / w Kruźlowej 25/9 1934 / Józef Pieniżek*. Grafikę do zbiorów muzealnych подарował ks. proboszcz Franciszek Janik z Kruźlowej Wyżnej. B.S.

Hieronim Augustyn Lubomirski

1. poł. XIX w. | staloryt/karton | 22,5 x 14 cm | MNS/30/S | подарowano w 1936 r.

Grafika przedstawia hetmana Hieronima Lubomirskiego w zbroi, z buławą w prawej ręce, a lewa spoczywa na leżącym obok hełmie z pióropuszem. Poniżej znajduje się napis: *HIERONIM AUGUSTYN LUBOMIRSKI / Hetman Wielki Koronny / Ze zbioru familijnych obrazów Xcia Jerzego Romana Lubo- / mirskiego w Charzewicach*. Rycina ta rozpowszechniła się w Polsce dzięki książce „Żywoty hetmanów Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego” autorstwa Samuela Brodowskiego, wydanej przez Żegotę Paulego w 1850 r., w której była zamieszczona między stronami 82 i 83.

E.R.P.

Józef Potocki – Hetman Wielki Koronny

Gabriel Decker | XIX w. | litografia/karton | 22,5 x 14 cm | MNS/31/S | подарowano w 1936 r.

Grafika przedstawia hetmana Józefa Potockiego w półpostaci, z prawą ręką opartą o buławę, ubranego w zbroję, z orderem Orła Białego na wstędze. Poniżej po prawej stronie znajduje się sygnatura: *Gabriel Decker lith.*, a pośrodku napis: *JÓZEF POTOCKI*. Rycina ta rozpowszechniła się w Polsce dzięki książce „Żywoty hetmanów Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego” autorstwa Samuela Brodowskiego, wydanej przez Żegotę Paulego w 1850 r., w której była zamieszczona między stronami 90 i 91.

E.R.P.

Stanisław Jan Jabłonowski – Hetman Wielki Koronny

1. poł. XIX w. | staloryt/karton | 22,5 x 13,5 cm | MNS/32/S | подарowano w 1936 r.

Grafika przedstawia półpostaciowy wizerunek hetmana Stanisława Jabłonowskiego w zbroi, z buławą w prawej ręce, z lewą wyciągniętą w bok, wskazującą znak hetmański. Poniżej znajduje się napis: *STANISŁAW JAN X. JABŁONOWSKI / Hetman Wielki Koronny*. Rycina ta rozpowszechniła się w Polsce dzięki książce „Żywoty hetmanów Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego” autorstwa Samuela Brodowskiego, wydanej przez Żegotę Paulego w 1850 r., w której była zamieszczona między stronami 76 i 77.

E.R.P.

Jerzy Lubomirski – Marszałek Wielki Koronny, Hetman Polny Koronny

1. poł. XIX w. | staloryt/karton | 22,5 x 13,7 cm | MNS/33/S | подарowano w 1936 r.

Grafika przedstawia hetmana Jerzego Lubomirskiego w ujęciu półpostaciowym, ubranego w zbroję, z laską marszałkowską w prawej ręce. Poniżej widnieje napis: *JERZY X. LUBOMIRSKI / Marsz. W. K. Het. Pol. K. / Ze zbioru familijnych obrazów Xcia Jerzego Romana Lubomirskiego / w Charzewicach*. Rycina ta rozpowszechniła się w Polsce dzięki książce „Żywoty hetmanów Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego” autorstwa Samuela Brodowskiego, wydanej przez Żegotę Paulego w 1850 r., w której była zamieszczona między stronami 130 i 131.

E.R.P.

Stanisław Mateusz Rzewuski – Hetman Wielki Koronny

1. poł. XIX w. | staloryt/karton | 22,5 x 13,8 cm | MNS/34/S | подарowano w 1936 r.

Grafika przedstawia hetmana Stanisława Rzewuskiego w półpostaci, ubranego w zbroję, która na piersiach i ramionach osłonięta jest drapowaną tkaniną podbitą gronostajem. Na niej przypięty jest order Orła Białego. Poniżej znajduje się napis: *STANISŁAW MATEUSZ / RZEWUSKI / Hetman Wielki Koronny*. Rycina ta rozpowszechniła się w Polsce dzięki książce „Żywoty hetmanów Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego” autorstwa Samuela Brodowskiego, wydanej przez Żegotę Paulego w 1850 r., w której była zamieszczona między stronami 88 i 89.

E.R.P.

Święta Kinga

k. XIX w. | Wiedeń | Wydawnictwo „Paulussen & Co.” | heliograviura/karton | 33 x 25 cm | MNS/41/S | podarowano w 1938 r.

Grafika przedstawia św. Kingę na tle pejzażu z widokiem na starosądecki klasztor klarysek, ubraną w szaty księżęce. Święta klęczy na kamieniu, z rękami wyciągniętymi przed siebie, oplecionymi różańcem na prawym nadgarstku. U jej nóg leżą atrybuty nawiązujące do jej klasztornej życia: modlitewnik i pastorał. Pod odbitką, po lewej stronie, znajduje się napis: *MALOWAŁ JAN MATEJKO*, a po prawej: *HELIOGRAWIURA R. PAULUSSENA W WIEDNIU*. Niżej, pośrodku, mieści się podpis: *Sta KINGA / (Ze zbiorów Jerzego Dunin hr. Borkowskiego) / (Dwutygodnik ilustrowany „ŚWIAT”)*. Na odwrocie grafiki widnieje odręcznie napisana informacja: *Pozowała z Branickich Katarzyna Adamowa Potocka / matka Andrzeja*. Obraz, na podstawie którego powstała rycina, został namalowany przez Jana Matejkę z okazji rocznicy 600-lecia śmierci św. Kingi, hucznie obchodzonej w Starym Sączu w 1892 r. Obecnie płótno to znajduje się w zbiorach Muzeum Żup Krakowskich w Wieliczce.

E.R.P.

Święta Kinga przed krucyfiksem

Jan Powała Dzieślewski | 1936 r. | piórko, tusz lawowany/papier | 29 x 22,5 cm | MNS/39/S | dar autora w 1938 r.

Rysunek ukazuje scenę modlitwy św. Kingi przed krucyfiksem. Według legendy Chrystus wiszący na krzyżu miał w cudowny sposób rozmawiać ze świętą i zapewne ten moment pragnął zilustrować autor. Praca ta powstała w Rzymie, dokąd w 1936 r. artysta wyjechał na stypendium w tamtejszej Akademii Sztuk Pięknych.

E.R.P.

Święta Kinga i Piotr z Wojczy

Jan Powała Dzieślewski | 1936 r. | piórko, tusz lawowany/papier | 29 x 22,5 cm | MNS/40/S | dar autora w 1938 r.

Rysunek przedstawia mało znane wydarzenie z życia św. Kingi, kiedy to wyruszyła do Wojczy, by uwolnić żonę rycerza Piotra po tym, gdy ten związał się z dziewczyną ze wsi o imieniu Agata. Po dotarciu na miejsce dworzanie, z którymi przyjechała, bali się wyjść naprzeciw uzbrojonemu Piotrowi, czekającemu przed dworem. Święta więc sama ruszyła w jego stronę i minawszy go, bez przeszkód weszła do budynku. Tam odnalazłszy Katarzynę, uwolniła ją, a Agatę pojmała i wywiozła swoim powozem. Rysunek powstał w Rzymie, dokąd w 1936 r. artysta wyjechał na stypendium w tamtejszej Akademii Sztuk Pięknych.

E.R.P.

Klisza drukarska z Basztą Kowalską zamku w Nowym Sączu

Romuald Reguła | 1927 r. | Wytwórnia: Zakład Reprodukcyjny Artystycznej „Zorza” w Krakowie | płyta cynkowa przybita do deski | 13 x 16,5 cm | MNS/28/S | zakupiono w 1936 r.

Klisza z płyty cynkowej z wrytym lustrzanym widokiem na Basztę Kowalską i fragment murów obronnych. U dołu, po lewej stronie, znajduje się sygnatura artysty: *RReguła*. Kliszę wykonano do stworzenia ilustracji w książce Ignacego Kwiecińskiego „Zamek królewski w Nowym Sączu”, wydanej w 1927 r.

E.R.P.

Klisza drukarska ze szkarpą gotycką zamku w Nowym Sączu

Romuald Reguła | 1927 r. | Wytwórnia: Zakład Reprodukcyjny Artystycznej „Zorza” w Krakowie | płyta cynkowa przybita do deski | 11 x 12 cm | MNS/29/S | zakupiono w 1936 r.

Na kliszy wryto lustrzane odbicie szkarpy z ciosów kamiennych oraz fragment jednego z okien, które znajdowały się dawniej w ścianie zamku od strony dziedzińca. U dołu, po lewej stronie, widnieje data wykonania i sygnatura artysty: *RReguła / 27*. Wykonując rysunek na kliszy, Romuald Reguła powielił kompozycję Józefa Fiedlera z 1911 r., zamieszczoną w obszernej tece z ilustracjami zabytków Nowego Sącza. Kliszę wykonano do stworzenia ilustracji w książce Ignacego Kwiecińskiego „Zamek królewski w Nowym Sączu”, wydanej w 1927 r.

E.R.P.

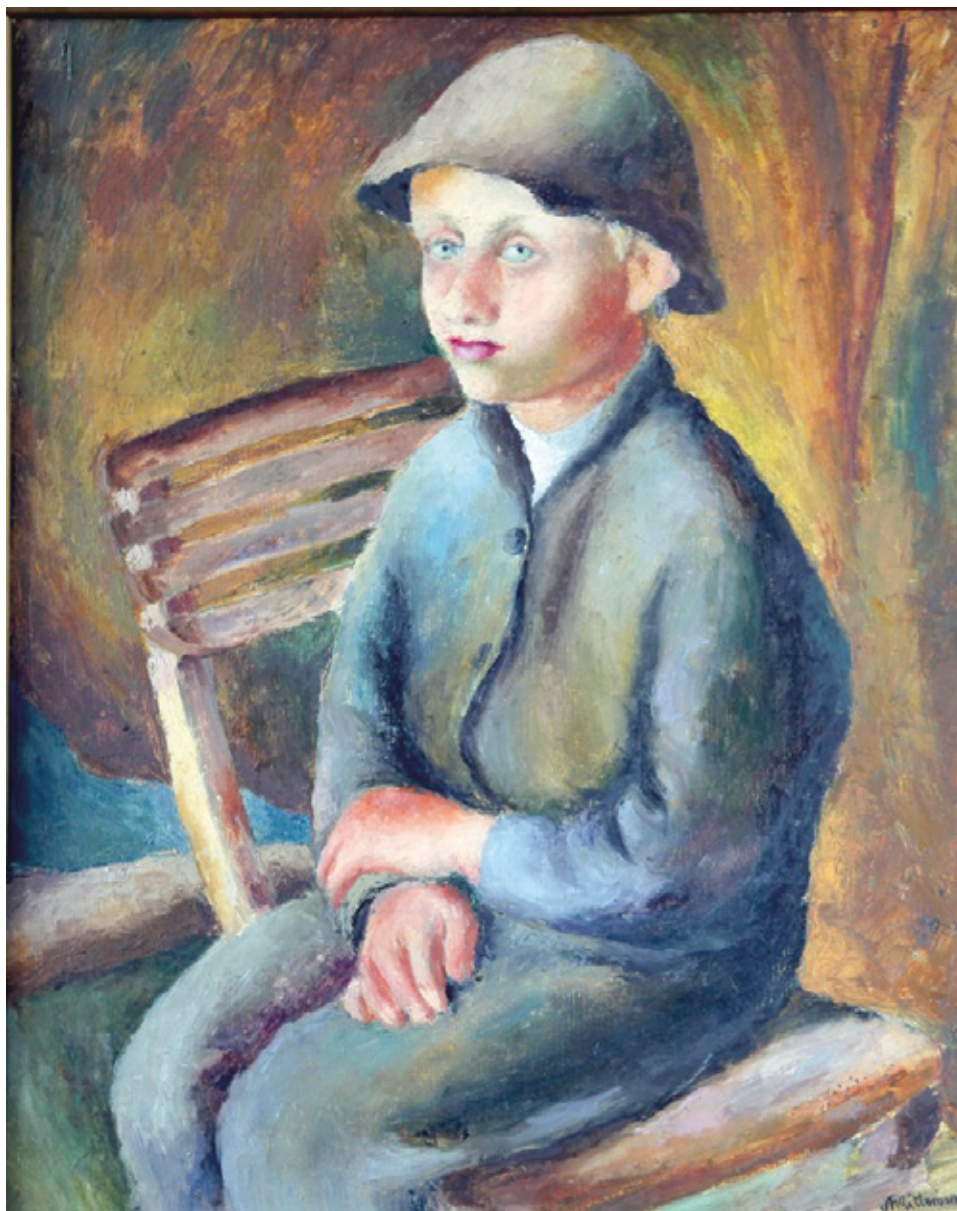

Zamek w Niedzicy

Maria Ritter | 1931 r. | Nowy Sącz | olej/plótno | 70 x 60 cm | MNS/3/S | dar autorki w 1931 r.

Obraz ukazuje średniowieczny zamek na wzgórzu, z dwoma okrągłymi basztami, z górującą nad nimi kwadratową wieżą oraz wijącą się drogę, która prowadzi do bramy wjazdowej. W prawym dolnym rogu sygnatura: *M. Ritterówna / 1931.*

B.S.

Portret chłopczyka

Maria Ritter | 1927 r. | Nowy Sącz | olej/tektura | 64 x 51,5 cm | MNS/4/S | dar autorki w 1931 r.

Obraz przedstawia siedzącego na krześle chłopczyka. Jego postać skierowana jest w lewo i ukazana w $\frac{3}{4}$ do kolan. Ubrany jest w popielato-szare ubranko, białą koszulę i szary kapelusz z wąskim rondem. W prawym dolnym rogu sygnatura: *M. Ritterówna / 1927.*

B.S.

Portret chłopca wiejskiego

Maria Ritter | ok. 1927 r. | Nowy Sącz | olej/tektura | 64 x 51,5 cm | MNS/5/S | dar autorki w 1931 r.

Obraz ukazuje pełnoplastyczną postać chłopca siedzącego na drewnianym zydelku, w tle wnętrzu chłopskiej izby. Chłopiec namalowany jest en face, głowę ma lekko skierowaną na lewo od widza. Ubrany w spodnie i bluzę w odcieniu szaro-oliwkowym z czerwonymi łatami na łokciach, na głowie ma kapelusz. W prawym dolnym rogu sygnatura: *M. Ritterówna*.

B.S.

Przysięga Tadeusza Kościuszki na Rynku krakowskim

Michał Stachowicz | 1797 r. | Kraków | gwasz/papier czerpany zeberkowy z filigranem | 48,5 x 75 cm | MNS/7/S | podarowano w 1932 r.

Scena na obrazie została przedstawiona od strony ul. Szewskiej, na tle zabudowań Rynku krakowskiego: w centrum ratusz z wieżą, za nim Sukiennice i kramy, a w oddali widoczne wieże kościoła Mariackiego. W środku obrazu szambelan Aleksander Linowski odczytuje rotę przysięgi, którą powtarza stojący z uniesioną prawą dłonią Tadeusz Kościuszko. Obok nich stoi Józef Wodzicki, szef 2. regimentu piezszego, ubrany w mundur. Cały plac rynku wypełniony jest stojącymi w szyku regimentami żołnierzy. Wydarzeniu przyglądają się mieszczanie krakowscy i szlachta. Na dolnym marginesie, z prawej strony sygnatura: *Michael Stachowicz pinxit Cracovia 27 [...] 1797*. Stachowicz ze względu na duże zainteresowanie tą tematyką wykonał kilka wersji tego obrazu, w Muzeum w Nowym Sączu znajduje się jedna z pierwszych wersji tego dzieła. Według adnotacji zamieszczonej w inwentarzu muzealnym Romana Szkaradka, obraz podczas II wojny światowej został przez niego uratowany od wywiezienia przez Niemców i był przechowywany przez sześć lat w ukryciu.

B.S.

Wyprowadzenie armat zdobytych pod Raclawicami na Rynek krakowski

Michał Stachowicz | ok. 1797 r. | Kraków | gwasz/papier czerpany żeberkowy z filigranem | 48,5 x 75 cm | MNS/8/S | подарowano w 1932 r.

Obraz przedstawia scenę triumfu wojsk polskich po zwycięstwie nad Rosjanami w bitwie pod Raclawicami. W trakcie uroczystego wjazdu wprowadzono do Krakowa 12 zdobytych armat. Centrum kompozycji stanowi Rynek krakowski wypełniony wojskiem, przed nim artylerzyści z armatami ciągniętymi przez zaprzęgi konne. Boki obrazu na pierwszym planie flankują dwie grupy ochotników w brązowych sukmanach, odwróconych plecami, żywo gestykujących. Artysta wiernie oddał architekturę Rynku, w tym ratusz, kościół Mariacki, kościół św. Wojciecha i kamienice. Na marginesie dolnym z prawej strony nikłe ślady sygnatury. Według adnotacji zamieszczonej w inwentarzu muzealnym Romana Szkaradka, obraz podczas II wojny światowej został przez niego uratowany od wywiezienia przez Niemców i był przechowywany przez sześć lat w ukryciu.

B.S.

Kościuszko wśród wojska w obozie

Michał Stachowicz | ok. 1797 r. | Kraków | gwasz/papier czerpany żeberkowy z filigranem | 48,5 x 75 cm | MNS/9/S | подарowano w 1932 r.

Obraz przedstawia obóz wojskowy z rozstawionymi namiotami, przed którymi formują się oddziały. Na pierwszym planie stoją żołnierze. Po lewej – pięcioro w czarnych kaszkietach, trzymających karabiny. W centrum kompozycji trzej oficerowie zwróceni ku sobie, na głowach mają czerwone czapki. Obok nich przejeżdżają na koniach dwaj generałowie. Artysta prawdopodobnie namalował obóz w Igołomi. Według adnotacji zamieszczonej w inwentarzu muzealnym Romana Szkaradka, obraz podczas II wojny światowej został przez niego uratowany od wywiezienia przez Niemców i był przechowywany przez sześć lat w ukryciu.

B.S.

Odpoczynek kosynierów

Michał Stachowicz | ok. 1797 r. | Kraków | gwasz/papier czerpany żeberkowy z filigranem | 48,5 x 75 cm | MNS/10/S | подарowano w 1932 r.

Dzieło ukazuje fragment obozu wojskowego z rozstawionymi namiotami, przed którymi znajdują się: odpoczywający kosynier w pozie pólężącej, za nim dwa konie jedzące siano ze żłobu, trębacz na koniu oraz żołnierz siodłający konia. Po lewej stronie obrazu grupa mężczyzn szykuje się do wymarszu, a po prawej stronie stoją czterej kosynierzy z kosami i toporkami. Artysta prawdopodobnie przedstawił obóz pod Bosutowem. Według adnotacji zamieszczonej w inwentarzu muzealnym Romana Szkaradka, obraz podczas II wojny światowej został przez niego uratowany od wywiezienia przez Niemców i był przechowywany przez sześć lat w ukryciu.

B.S.

Portret legionisty z 1914 r.

A. Hykl | 1915 r. | Tarnów | olej/deseczka | 34 x 24,5 cm | MNS/12/S | подарowano w 1934 r.

Obraz przedstawia na granatowym tle owalną paletę malarską, na której zakomponowane jest popiersie młodego mężczyzny w szaro-niebieskim mundurze, z odkrytą głową. Zwrócony jest $\frac{3}{4}$ w prawo do widza. Po prawej stronie obrazu, na tle munduru, widnieje sygnatura: *A.Hykl*.

B.S.

Portret Józefa Piłsudskiego

Bolesław Barbacki | 1935 r. | olej/plótno | 66 x 50 cm | MNS/35/S | dar autora w 1937 r.

Portret ukazuje Józefa Piłsudskiego na tle Wawelu i czerwonej chorągwi z białym orłem, powiewającej po prawej stronie. Marszałek ubrany jest w mundur wojskowy z dwoma orderami przypiętymi na lewej piersi: Virtuti Militari oraz Krzyżem z Mieczami Orderu Niepodległości. Obraz подарowany został przez jego autora – Bolesława Barbackiego, który zapoczątkował w ten sposób bogaty zbiór swoich prac gromadzonych w Muzeum w ciągu wielu kolejnych lat. Zanim płótno zostało przekazane, artysta dwukrotnie prezentował je w 1936 r. na wystawach we Lwowie i Warszawie.

E.R.P.

Obiekty, których obecność w przedwojennych zbiorach Muzeum Ziemi Sądeckiej została odkryta w czasie badań archiwalnych.

Portret damy z tabakierką

Franciszek Nanke (?) | 1. poł. XIX w. | olej/plótno | 68 x 54 cm | MNS/99/S | подарowano w latach 30. XX w.

Obraz został dołączony do listy przedwojennych zbiorów Muzeum Ziemi Sądeckiej na podstawie zapisu w inwentarzu ocalałych eksponatów, spisany przez Romana Szkaradka tuż po wojnie. Portret ten figuruje również na fotografii z 1938 r. wykonanej przez Szkaradka, znajdującej się w zbiorze zdjęć przedstawiających eksponaty muzealne. Przedstawia on kobietę w zielonej sukni, z bordowo-czarnym szalem narzuconym na ramiona i w jasnym czepcu z przejrzystej materii. W lewej dłoni trzyma półotwartą, srebrną tabakierę, na wieczku której widnieje napis: *Od syna / mojego Felixa*, a w prawej – szczyptę tabaki. Portretowaną jest prawdopodobnie żona autora obrazu – Teofila z Cywińskich Nanke, matka starszodęckiego malarza Feliksa Nanke.

E.R.P.

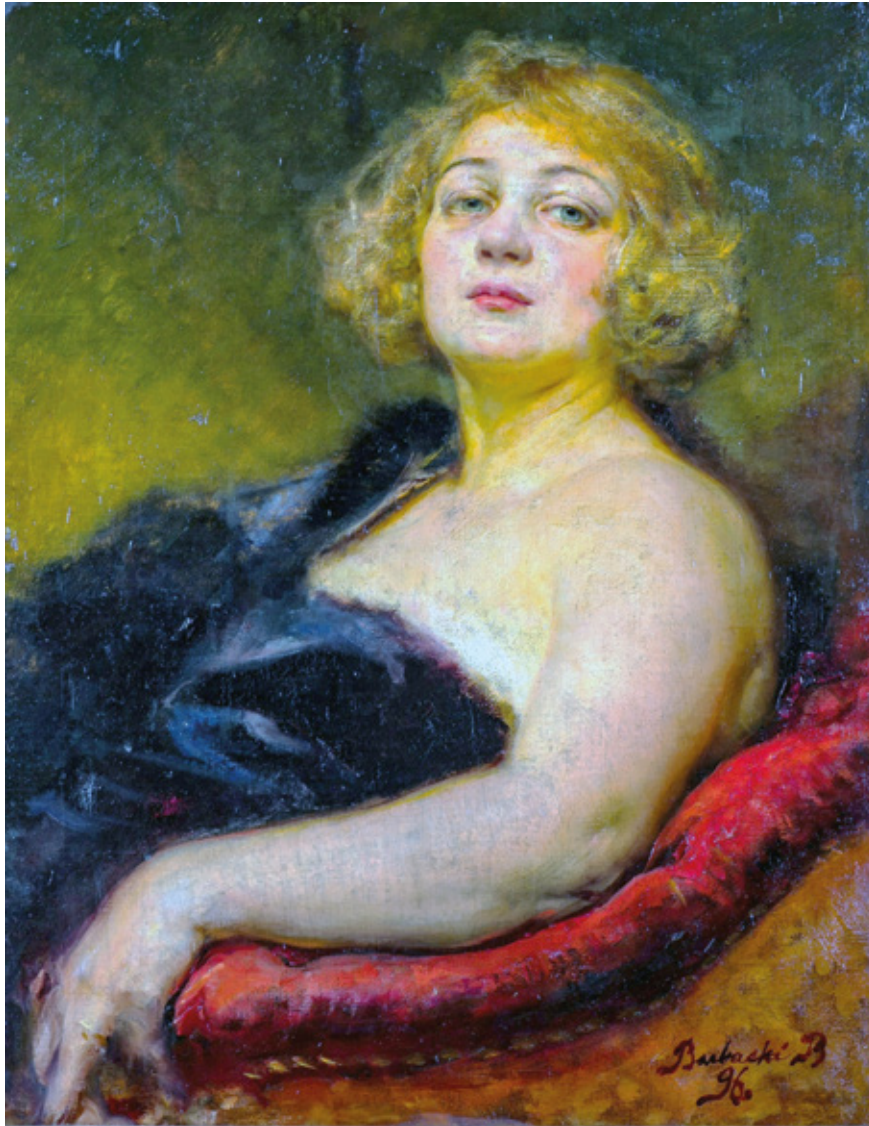

Portret Józefa Piłsudskiego

Antoni Suchanek | 1921 r. | olej/płótno | 89,5 x 60 cm | MNS/100/S | подарowano w latach 30. XX w.

Obraz został dołączony do listy przedwojennych zbiorów Muzeum Ziemi Sądeckiej na podstawie zapisu w inwentarzu ocalałych eksponatów, spisany przez Romana Szkaradka tuż po wojnie. Według zawartej w nim adnotacji, portret namalowany został z natury, w Nowym Sączu. Do obrazu pozował artyście Józef Piłsudski, który przyjechał do miasta w sierpniu 1921 r., aby odebrać przyznany mu w 1916 r. dyplom honorowego obywatela Nowego Sącza. Portret wykonany został nietypowo, w monochromatycznych odcieniach brązu i przedstawia marszałka siedzącego, w ujęciu półpostaciowym, ubranego w mundur, z przypiętymi odznaczeniami: krzyżem Virtuti Militari, Odznaką Oficerską Związków Strzeleckich „Parasol” oraz francuskim Orderem Narodowym Legii Honorowej. W lewym dolnym rogu znajduje się sygnatura: *A. Suchanek / 1921.*

E.R.P.

Studium portretowe (Ludmiła Rozwadowska II)

Bolesław Barbacki | 1925 r. | olej/płótno | 69 x 54,5 cm | MNS/143/S | подарowano pod koniec lat 30. XX w.

Obraz włączono do listy przedwojennych zbiorów muzealnych na podstawie własnoręcznej adnotacji Bolesława Barbackiego w prowadzonym od 1936 r. spisie swoich prac. W rubryce określającej właściciela portretu artysta wpisał Muzeum Ziemi Sądeckiej. Fakt przekazania go do Muzeum potwierdza również wykonane w 1938 r. przez Romana Szkaradka zdjęcie obrazu, które znajduje się w zbiorze przedwojennych fotografii przedstawiających eksponaty muzealne. W inwentarzu spisany po wojnie przez Szkaradka, w pozycji opisującej to zdjęcie, znajduje się informacja, że wykonano je w Muzeum Ziemi Sądeckiej oraz że obraz zachował się u autora. W 1948 r. rodzina Barbackich ponownie podarowała go do Muzeum.

E.R.P.

Portret Wandy Siemaszkowej

Bolesław Barbacki | 1934 r. | olej/płótno | 80 x 60 cm | MNS/144/S | подарowano pod koniec lat 30. XX w.

Obraz włączono do listy przedwojennych zbiorów muzealnych na podstawie własnoręcznej adnotacji Bolesława Barbackiego w prowadzonym od 1936 r. spisie swoich prac. W rubryce określającej właściciela portretu artysta wpisał Muzeum Ziemi Sądeckiej. Portret przedstawia dojrzałą kobietę widoczną do pasa, siedzącą w ciemnoczerwonym fotelu i odzianą we wzorzysty szlafrok. W dolnej części obrazu na niezamalowanym fragmencie widnieje słabo widoczna dedykacja: *Mirla Efros Matka z „Niespodzianki” Roztworowskiego – towarzystwu dramatycznemu. Wanda Siemaszkowa Nowy Sącz dn. 12.9.1934 r. Portretował Bolesław Barbacki.* Wanda Siemaszkowa (1867-1947) była polską aktorką teatralną, reżyserką i dyrektorką teatrów m.in. w Rzeszowie i w Warszawie. Bolesław Barbacki kilkakrotnie spotkał się z nią na deskach teatru Towarzystwa Dramatycznego w Nowym Sączu, którego był inicjatorem i aktywnym członkiem.

J.S.H.

Stary Jan

Bolesław Barbacki | 1936 r. | olej/płótno | 77 x 42 cm | MNS/148/S | podarowano pod koniec lat 30. XX w.

Obraz włączono do listy przedwojennych zbiorów muzealnych na podstawie własnoręcznej adnotacji Bolesława Barbackiego w prowadzonym od 1936 r. spisie swoich prac. W rubryce określającej właściciela portretu artysta wpisał Muzeum Ziemi Sądeckiej. Obraz przedstawia popiersie starego, łysego mężczyzny zwróconego $\frac{3}{4}$ w lewą stronę. Jego twarz pokryta jest licznymi, głębokimi zmarszczkami, a brodę okala krótki, siwy zarost. Portretowany odziany jest w szary płaszcz, pod którym widnieje fragment brązowego swetra oraz białej koszuli. Wzrok mężczyzny skierowany jest w dół, w lewym kącie ust trzyma długą fajkę. Za nim, w tle, widoczny jest fragment drabiny i zarzuconego na szczebel sznurka.

J.S.H.

Teka „Zabytki historyczne król. miasta Nowego Sącza”

Józef Fiedler | 1911/1912 | tektura, akwarela, tusz, piórko/papier | teka: 49 x 35 x 4 cm | rysunki: ok. 43 x 30 cm | MNS/203-247/S | подарowano w 1912 r.

Tekę włączono do listy przedwojennych obiektów na podstawie dokumentu Józefa Fiedlera z 1912 r., w którym przekazuje Towarzystwu Sztuki Ludowej do zbiorów Muzeum i Archiwum Ziemi Sądeckiej 67 barwnych rysunków przedstawiających zabytki historyczne królewskiego miasta Nowego Sącza. Obecnie w zbiorach Muzeum znajduje się 45 rysunków, wpisanych do muzealnego inwentarza w 1948 r. Losy brakujących 22 nie są znane. Prace prezentują najważniejsze zabytki Nowego Sącza, m.in. detale architektoniczne Zamku Królewskiego, kolegiaty i kamienic, nowosądeckie świątynie, tablice nagrobne czy fragmenty murów miejskich.

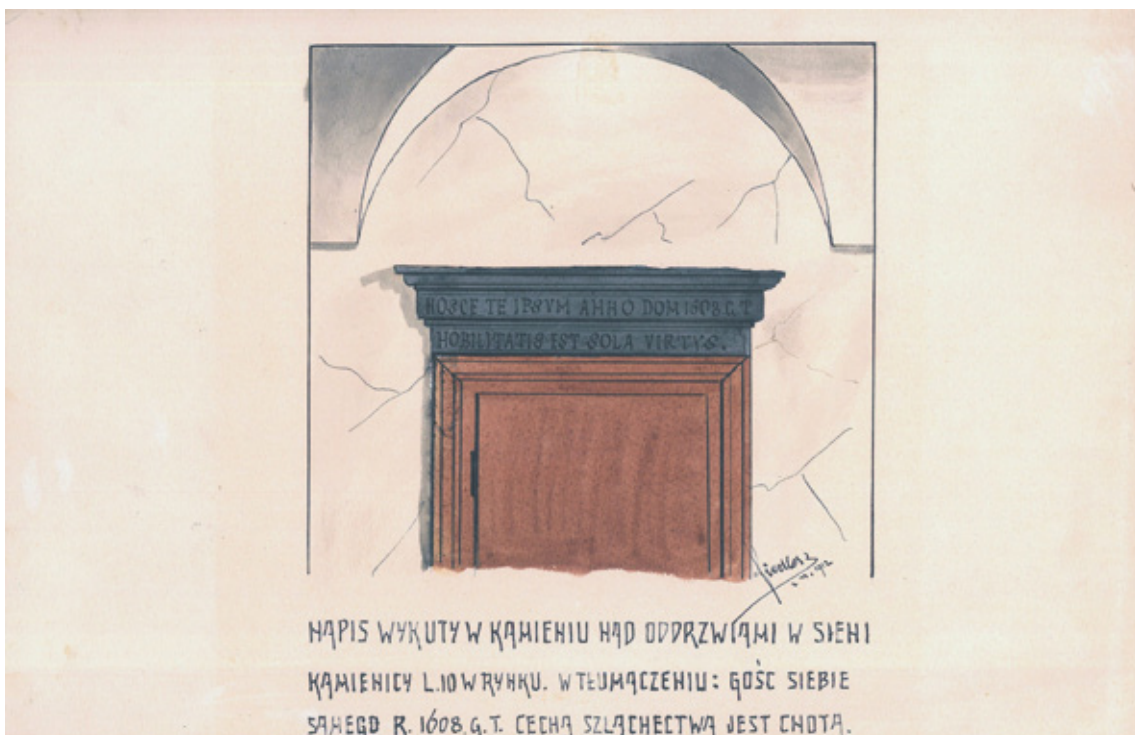
J.S.H.

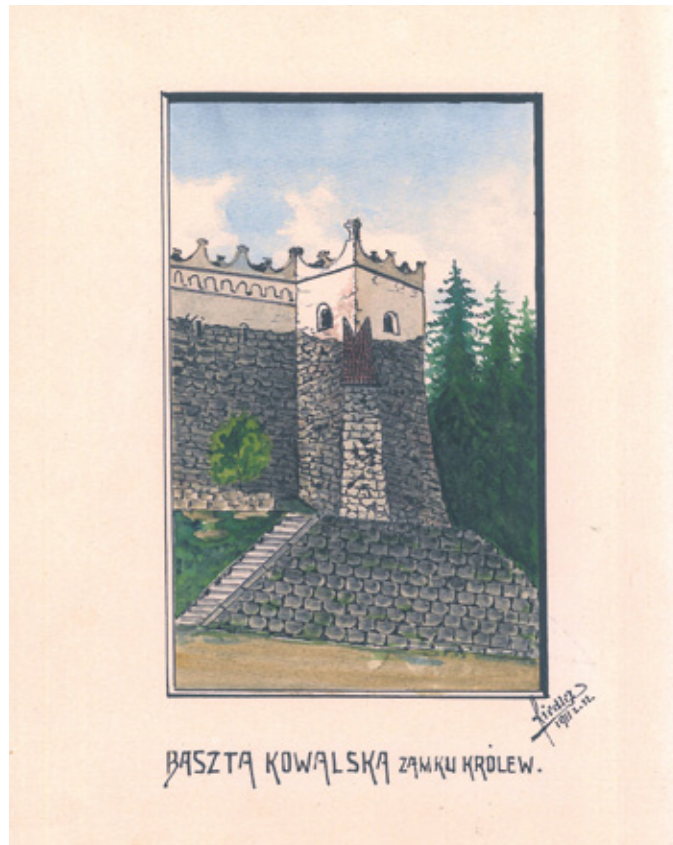
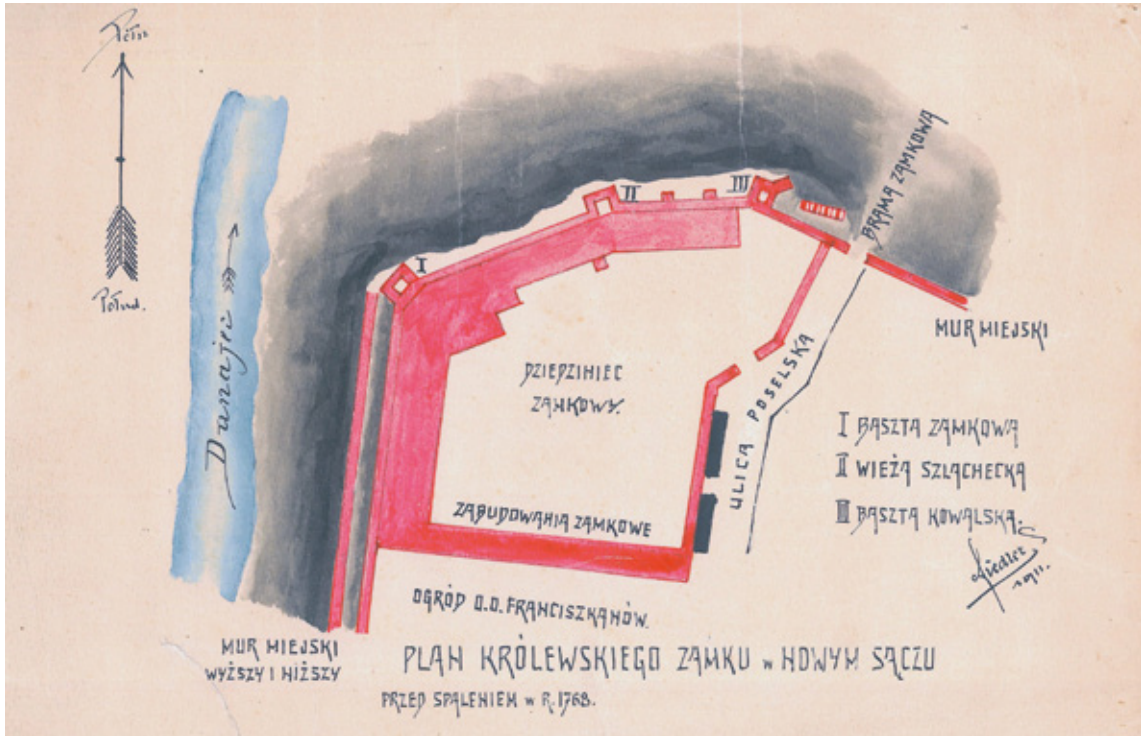

Reszty muru miejskiego w podwórzu realności L. 2-6
przy ulicy Św. Ducha.
Hiedler 1912.

Płaskorzeźba na domu №3 przy ulicy Lwowskiej.
Hiedler 1912.

1. **Pręskorzeźba** na czerwonym marmurze z XVII w.
znaleziona w gruzach kamienicy w Nowym Sączu R. 1863.

2. **Hayis** z nagrobku z r. 1572.

wszystko wmurowane w świątynię bazyliki kowalskiej.

Hayis nr 1: « ENOTA JEST PRZYKŁAD SIŁY NACIETY »

nr 2: « ТЕБЕ БОГЪ С НАМИ, ТО КТОБЪ ПРЯДЕЦЪ НАМЪ. Р. Д. 1572. »

Widok z r. 1911.

FRYZ PRZY DRZWIACH WCHODOWYCH DO ZAMKU.

RZEŹBA NAJÓ DRZWIAMI DO POKÓI DOLNYCH NA PRAWO. HERB SIENIAWA, LITRY:
S. L. S. S. OZNAČAJĄ: STANISŁAW LUBOMIŘSKI STAROSTA SAHEDECKI"
(ODNOWICIEL ZAMKU DO POZNAŃA R. 1611.)

RZEŹBA NAJÓ DRZWIAMI DO POKÓI DOLNYCH NA LEWO.

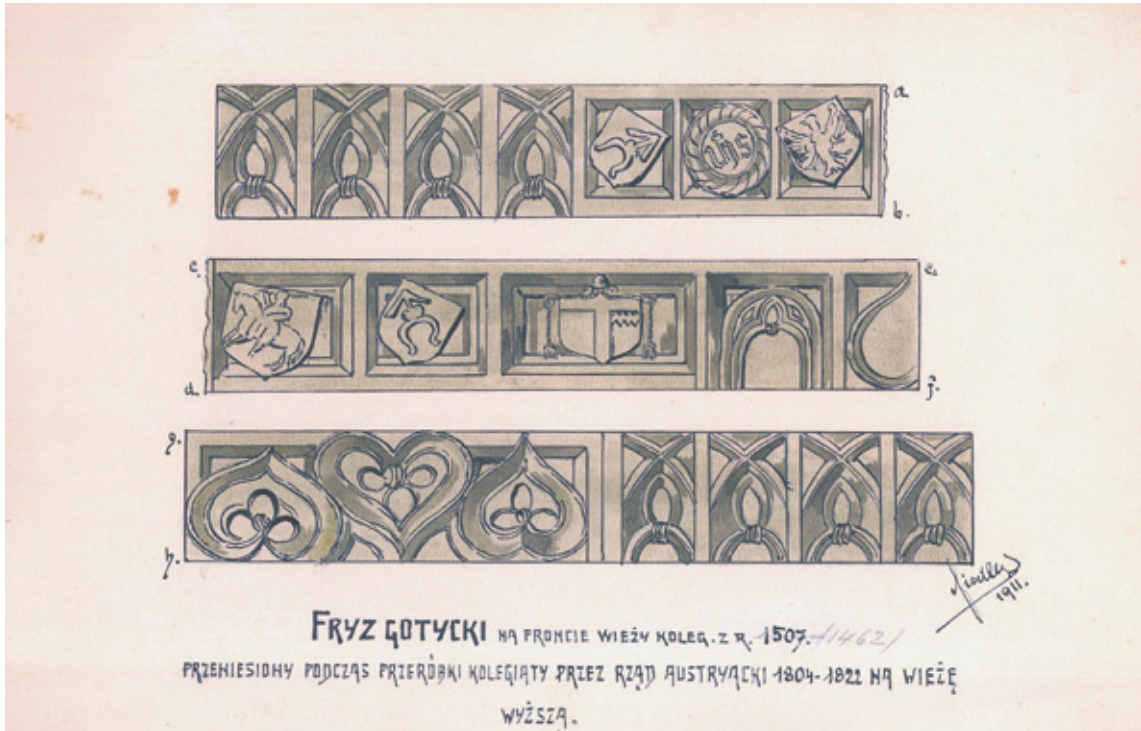
J. Jędrzejewski

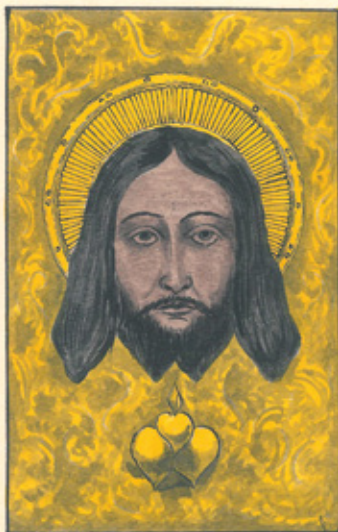
WEJŚCIE DO WIEŻY WYŻSZEJ KOLEGIATY.
WŁOCŁAWEK R. 1507. 1962

J. Jędrzejewski

DRZWI DO WIEŻY NIŻSZEJ KOLEGIATY.
Z NAPISEM: ANNO 1631 DNI. ROK BUDOWY WIEŻY.

OBRAZ PRZEMIENIENIA PAŃSKIEGO W
KOŚCIELE FARNYM ZWIĄZANY PODANIEM Z
ZĄŁOŻENIEM NOWEGO ŚĄCZA, MAŁOWANY PRZEZ
ŚW. ŁUKASZA. DAROWANY PRZEZ CARRA ROSYJSK.
KRÓLOWI WĄCĘKOWI, ZĄŁOŻYCIELOWI N. ŚĄCZA.

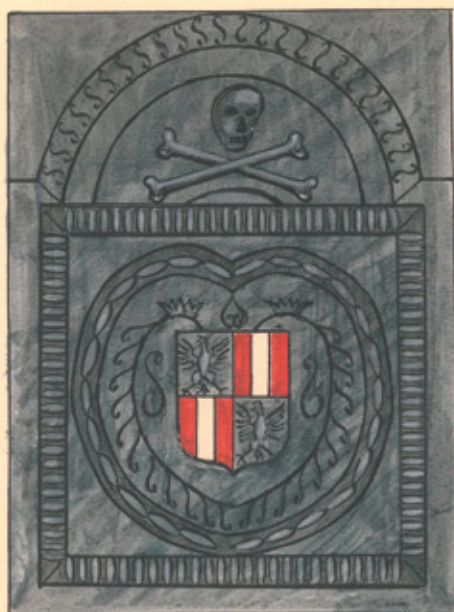
CHRZCIELNICA SPIŻOWĄ W FARZE Z R. 1552.

ULANĄ Z ZDOBYTYCH ARMĄT.

NAJIS W TRUMĄCZENIU:

„KTO UWIERZY I BYŁ OCHRZCON, ZDĄWIĆ BĘDZIE.
IĄ CHWAŁĘ PODĄ OJCA WSZECHMOCNEGO I BŁOGOSŁAWIONEJ
MARIJI PANNY.”

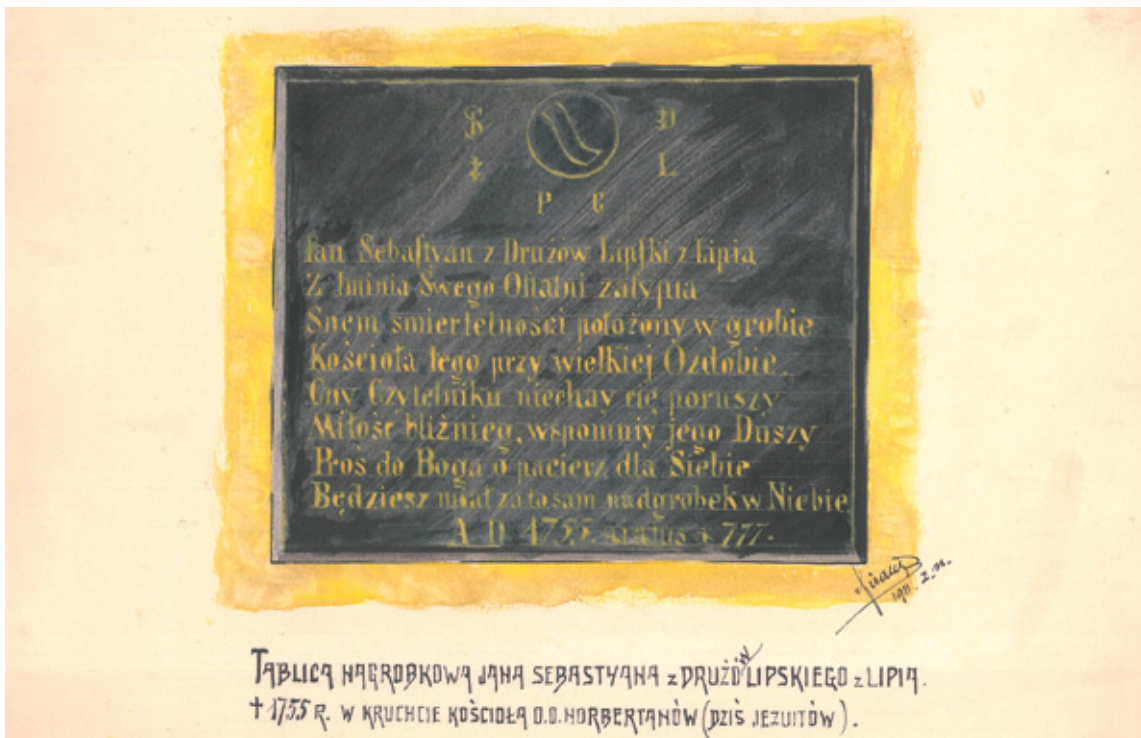
W. J. G. 1892
TABLICA POMNIKOWA W KOŚCIELE FARNYM
Z CZARNEGO MARMURU, BEZ NAPISU.

KOŚCIÓŁ S.W. DUCHA. FUND 1400 R. MIESZCZANIN LAHQZIDEL.
KLASZTOR O.D. HORBERTAHOŃ. WŁADYSŁAW JĄGIEŁŁO 1400 R.
ZHIESIOMY R. 1782. DZIŚ O.D. JEZUITÓW DD R. 1852.

TABLICA PAMIĄTKOWA z KOSCIŁEM O.O. FRANCISZKANÓW z XVII WIEKU.
WMUROWANA w ŚCIANIE FRAMUZY SZKOŁY EWANGELICKIEJ. NAPIS w TŁUMACZENIU:
„KOSCIÓŁ TEN POD WEZWANIEM NARODZENIA NAJŚW. MARYI PANNY WRÓZ Z NALEŻĄCYM

W. S. 1914
2. 10. 1914

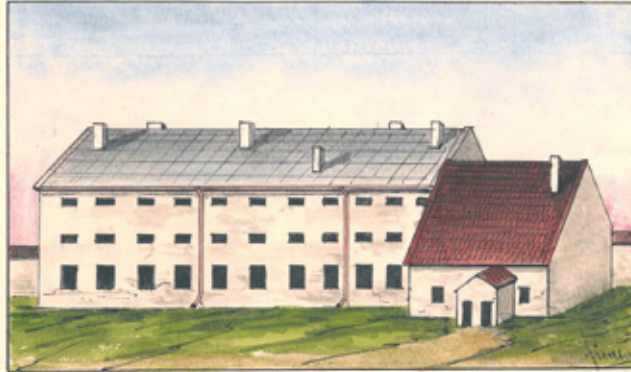
KRÓL POLSKI I CZESKI R. P. 1697.

POMNIK JANA DOBKĄ ŁOWCZOWSKIEGO.
† 1628 R. (WE FRAMUDZE SZKOŁY EWANGELICKIEJ)

W. S. 1914

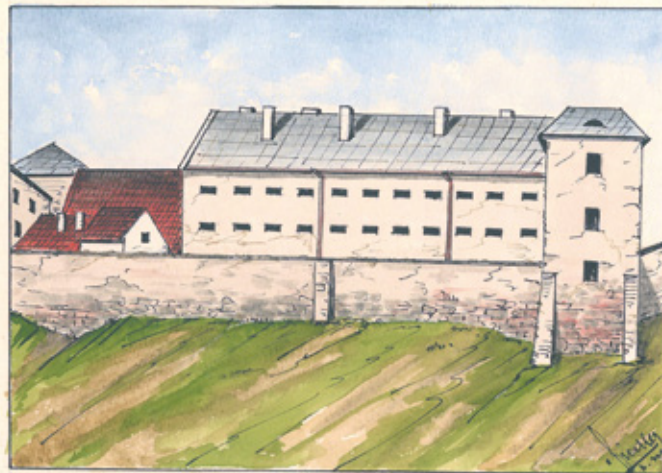

KLASZTOR O.O. PIJÓRÓW, DZIŚ ZAKŁAD KARMY. DAWNY KOŚCIÓŁ SW. JÓZEFA.

WIDOK DAWNEGO KOŚCIOŁA I KLASZTORU O.O. PIJÓRÓW OD WSCHODU.

BUDOWA KOŚCIOŁA ROZPOCZĘTA PRZEZ NIARYSKI ZE STAREGO ZACZĄ OKOŁO R. 1660. ZOSTAŁA WYKONCZONA R. 1733. WRAZ Z BUDOWĄ KLASZTORU PRZEZ O.O. PIJÓRÓW, NA MIEJSCU SPALONEGO OKOŁO 1600R. DWÓRNY BISKUPÓW KRĄKÓWSKICH. ZAKON O.O. PIJÓRÓW ZMIŁOŚ RZĄD AUSTRIJEKI W R. 1746. SKONFISKOWAŁE CĘŁY MIASTĘCZEK, A KLASZTOR PRZEZMIAŁ NA NAQAZNY WÓJSKOWY I URZĄD CYRKULACYNY. BYŁ W R. 1812. OTWARTO Ś. KLAS. GYMNAZYUM, UMIESZCZO JE NA I I Z PIĘTRZE. W R. 1855 PRZENIESIONO GYMNAZYUM DO KOLEGIUM JEZUITÓW, DAWNY KLASZTOR PRZEMIENIENO NA WIEZIENIE, A KOŚCIÓŁ NA KAPLICĘ I KUCHNIĘ WIEZIENNĄ.

DAWNY KLASZTOR O.O. PIJÓRÓW OD STRONY ZACHODNIEJ.
OTOCZONY OD STRONY DUNAJCĄ MURZEM FORTECZNYM.

КАРЛИЦА ŚW. HELENY ZA DUNAJCEM.
FUNDOWANA R. 1628. PRZEZ HELENE MARCHOCKĄ,
KSIENI KLARYSEK W STARYM SĄCZU.

КАРЛИЦА ŚW. МАРКА
НА СКАРЄІЕ ОДО ПРІЗЫСТАНКА ВЪМУРОВАНА Р. 1771.
НА МІЄЈСКУ ТРАЄЕНІА ЗВАНОМ „БѢДНІЕ”

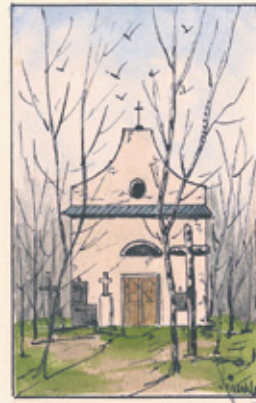
КАРЛИЦА Św. ЈАНА.
PRZED MOŚCIEM NAD KAMIENICĄ, ZBUD.
Z POCZĄTKIEM XIX W. Z RESZTEK BRAMY
MŁYŃSKIEJ.

MASKA z MARMURU
W MUROWANĄ W ŚCIANIE KAPLICY Św. ЈАНА
PRZY MOŚCIE NAD KAMIENICĄ.

OD STRONY POŁUDNIOWEJ.

OD ZACHODNIEJ.

KAPLICA NA STARYM CMENTARZU.

PODHNIK NA STARYM CMENTARZU, LEONA

KAPLICA ŚW. ROCHA W DĄBRÓWCE POLSKIEJ, NALEŻĄCA DO PARAFII H. SĄDECKIEJ. FUNDOWANA R. 1410 PRZEZ KRÓLA WŁ. JAGIELŁY. CAŁY SUFIT KAPLICY POKRYTY OBRAZAMI ŚWIĘTYCH MALOWANEMI NA PŁÓTNIE. W ŚRODKU WIDNIEJE PORTRET FUNDATORA Z NAPISEM.

PORTRET KRÓLA WŁADYSŁAWA JAGIELŁY NA SUFICIE.

RZEZBA OD STRONY PÓŁNOCNEJ (ŚW. WOJCIECH)

KRZYŻ NA PRZEDMIEŚCIU GRODZKIM. OD STRONY WSCHODNIEJ, NA MIEJSCU GDZIE STAŁ KOŚCIÓŁ ŚW. WOJCIECHA, DO 1448 R. PARHY. PRZETRWĄŁ DO R. 1770.

CECHA MOSIĘŻNA SIEDLARZY I RYMARZY
SĄDECKICH z R. 1681. z MUZEUM CZAPSKIEGO.
z NAPISEM: „CEHA SIEDLARSKA I RYMARSKA
ANNO DO: 1681.

MOŹDZIERZ MOSIĘŻNY, KUCHENNY z R. 1551.
WYKOPANY w NOWYM SĄCZU 1870 R.
Z MUZEUM LUBOMIŃSKICH we LWOWIE.

SZKARPA = KAPHIKIEM.
PRZY ŚCIANIE ZAMKU W DZIEDZINCU, ZABYTEK
GOTYCKIEJ BUDOWY KAZIEMIERZA W.

⇒ Bibliografia

I. Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN)

sygn. 387/25, „Kwestionariusz strat i zniszczeń w zakresie dzieł sztuki oraz zabytków kultury i przyrody”, arkusz 5, wypełniony przez kustosa Muzeum Ziemi Sądeckiej Romana Szkaradka w 1945 r.; AAN, sygn. 387/30, „Straty wojenne muzeów i zbiorów publicznych – tabele szczegółowe”, 1950.

Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD)

Lustracja 1540 r., ASK Dz. LIV (mf. 20331); Lustracja z 1616 r., AGAD, MK Dz. XVIII, L. t. 20 (mf. 299); Lustracja 1627 r., AGAD, MK Dz. XVIII, t. 22 (mf. 301).

Archiwum Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu (AMONS)

sygn. 024/IIIA, sygn. 024/V-02/V/3/2, sygn. 024/V-02/V/3/3, sygn. 024/V-02/V/7/3, sygn. 024/V-02/V/5/7/7, sygn. 024/V-02/V/10, sygn. 024/V-02/V/11, sygn. 024/V-02/V/13, sygn. 041/I/1, sygn. 041/I/2, sygn. 041/I/7 (sprawozdania za 1997 r.), sygn. k. 2/1 kronika GDS nr repertorium 44/51, sygn. 302/5, sygn. 303/4, sygn. 330/I, sygn. 387/23, sygn. 3030, sygn. 3032, sygn. 3035, sygn. 3051, sygn. 4311/4/I, sygn. 4311/41/3/1, sygn. 4311/41/3/2, sygn. 4311/41/3/3, sygn. 4311/80/I, sygn. 4114/I/53, sygn. 4114/91, sygn. 72305 II/66.

Archiwum Narodowe w Krakowie (ANKr)

Akta Depozytalia (AD) 149, 576; Castriensia Sandecensia (Castr Sand) 112; Zbiór Kartograficzny, sygn. VI 164.

Archiwum Narodowe w Krakowie Oddział w Nowym Sączu (ANKONS)

sygn. 31/15/0/12/928; Zarząd Miasta Nowego Sącza 20; Zespół akt miasta Nowego Sącza; Akta miasta Nowego Sącza, sygn. 286, sygn. 926.

Archiwum Parafii św. Małgorzaty w Nowym Sączu

Kronika parafii św. Małgorzaty w Nowym Sączu, t. III.

Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie (Bibl. Nauk. PAU i PAN w Kr.)

sygn. 1039 8/III Gab. Rycin., sygn. 04680, t. 3, sygn. 04682, t. 9; sygn. 04692, t. 1 – pocztówki i fotografie mikrofilm 077587 i 77588.

Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde (BArch)

Obj. 12 ZD 55-0963, Rudolf Kesselring; BArch, ZB II 1429 A. 02.

Bundesarchiv-Militärarchiv Freiburg im Breisgau (BAMA)

BAMA, RH 37-6891, RH 53-18/151.

Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie
sygn. B.I.61.b., Relacje z Kampanii 1939 roku.

Instytut Pamięci Narodowej w Krakowie
IPN Kr 111/2820.

Muzeum Krakowa

Zbiory Andrzeja Szczygła, Zespół 1. psp AK, 1/VII do 2/I, Uzupełnienie O de B npla, 9 XII 1944 r., bp; 1/VII do 2/I, Uzupełnienie O de B npla, 15 XII 1944 r., bp.

National Archives and Records Administration (NARA)

NARA, T 78, R 881; T 501, R 218, NARA, N49E20-492, Nr 103, 2 IX 1944 r., N49E20-492, Nr 106, 2 IX 1944 r.

Sądecka Biblioteka Publiczna

Kronika Biblioteki Miejskiej im. J. Szujskiego w Nowym Sączu.

Urząd Stanu Cywilnego w Nowym Sączu

Nowy Sącz Miasto / 1927-1945 / Zgony”.
„Kolejowa / 1937-1945 / Zgony”.

Wojskowe Biuro Historyczne – Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie

sygn. II.3.19, M. Mach, Relacja, rkps, Tarnowskie Góry, marzec 1949 r.

Inne

[Album fotograficzny] Polen Feldzug 1939, Gebirgs-Pionier-Bataillon 82 (kopia w zbiorach D. Golika).

II. Literatura

1. Książki

Akta sejmikowe województwa krakowskiego 1681-1696, t. V, oprac. A. Przyboś, Warszawa-Kraków 1984.

Aleksander T., *Życie społeczne i przemiany kulturalne Nowego Sącza w latach 1870-1990*, Kraków 1993.

Atlas historyczny Polski. Województwo krakowskie w drugiej połowie XVI wieku, pod red. H. Rutkowskiego, cz. II, Warszawa 2008.

Barycz H., *Wśród gawędziarzy, pamiętnikarzy i uczonych galicyjskich*, t. I, Kraków 1963.

Bazielich W., *Historie starosądeckie*, Kraków 1965.

Bieniek J., *A wasze imię wierni Sądeczanie*, Nowy Sącz 1986.

Bieniek J., *Łącko konspiracją kwitnące*, Nowy Sącz 1988.

Bierieznia J., *Hasło „D.S.”*, Kraków 1977.

Бондаренко А., *Подлинная история «Майора Вихря»*, Москва 2014.

- Chwalewik E., *Zbiory Polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie. W porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*, T. II, N-Ż, Warszawa-Kraków MCMXXVII.
- Długosz J., *Liber Beneficiorum*, t. III, Kraków 1864.
- Długosz J., *Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, księga X 1370-1405, Warszawa 1981.
- Długosz J., *Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, księga XI 1406-1412, Warszawa 1982.
- Długosz J., *Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, księga XI i XII 1431-1444, Warszawa 2004.
- Długosz J., *Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, księga XI i XII 1462-1480, Warszawa 2006.
- Dzieje miasta Nowego Sącza*, t. I, pod red. F. Kiryka, Kraków 1992.
- Dzieje miasta Nowego Sącza*, t. III, pod red. F. Kiryka i Z. Ruty, Kraków 1996.
- Duczmała E., *Jagiellonowie*, Kraków-Poznań 1996.
- Edukacja w Muzeum. Materiały z seminarium „Polacy i Słowacy – przygraniczni przyjaciele. Wspólne karpackie dziedzictwo kulturowe”* Nowy Sącz, 9-10 grudnia 2002 r., Nowy Sącz 2002.
- Geneza i plany zamku sądeckiego*, Nowy Sącz 2020.
- Fołtarz L., *Muzea województwa krakowskiego w latach 1945-1948*, [w]: „Muzealnictwo”, nr 34, Warszawa 1992.
- Golik D., *Wrzesień 1939 w dolinie Dunajca. Bój graniczny i walki nad górnym Dunajcem między 1 a 6 września 1939 roku*, wyd. 2, Kraków-Warszawa 2020.
- Jus polonicum, Codicibus veterbis et manuscriptis et editionibus quibusque collatis, edidit Joannes*, V. Bandtkie, Warszawa 1831.
- Kesselring R., *Neu-Sandez und das Neu-Sandezer Land. Ihre Deutsche Vergangenheit und Aufbau (1230-1940)*, Neu Sandez 1941.
- Kołodziejski S., *Średniowieczne budowle warowne w dolinie Dunajca w świetle nowszych badań*, „Rocznik Sądecki”, t. XX, 1992.
- Kroh M., *Sądecki Park Etnograficzny. Przewodnik*, Nowy Sącz 2003.
- Kronika Janka z Czarnkowa*, tłum. Jan Żerbiłło, oprac. tekstu i przypisów D. Kowalski, Kraków 2001.
- Kutrzeba S., *Katalog Krajowego Archiwum Aktów Grodzkich i Ziemskich w Krakowie*, „Teki Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej”, t. III, Kraków 1909.
- Kwieciński I., *Zamek Królewski w Nowym Sączu*, wyd. II, Nowy Sącz 1927 reedycja 2001.
- Langerówna H., *System obronny doliny Dunajca w XIV w.*, Kraków 1929.
- Lustracja województwa krakowskiego 1564*, cz. I, wyd. J. Małecki, Warszawa 1964.
- Lustracja województwa krakowskiego 1659-1664*, cz. II, wyd. A. Falniowska-Gradowska i F. Leśniak, Warszawa 2005.
- Lustracja województwa krakowskiego 1765*, cz., I powiat sądecki, szczyrzycki, biecki, czchowski oraz księstwa zatorskie i oświęcimskie, wyd. A. Falniowska-Gradowska, Warszawa 1973.
- Madurowicz H., Podraza A., *Regiony gospodarcze Małopolski zachodniej w drugiej połowie XVIII wieku*, Wrocław 1958.
- Marcinowska M., *Lubomirscy starostowie sądeccy i spisy*, Nowy Sącz 1998.
- Masz synów w lasach, Polsko... Podziemie niepodległościowe i opór społeczny na Sądecczyźnie w latach 1945-1956*, pod red. D. Golika, Nowy Sącz 2014.
- Migrała L., *Historia Nowego Sącza*, Nowy Sącz 2017.
- Morawski S., *Sądecczyzna.*, T. II, Kraków 1865, reedycja Nowy Sącz 2008.
- Moskal K., *Grody i zamki nad Dunajcem i Popradem*, Nowy Sącz 2011.
- Polski Słownik Biograficzny* t. XXX, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1987.

- Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXIV, Wrocław-Warszawa-Kraków 1992-1993.
- Rejestr poborowy województwa krakowskiego z roku 1682 wraz z aneksem miast według rejestru z roku 1655*, pod red. S. Ingłota, oprac. E. Trzyna, I. Żyga, Wrocław 1959.
- Raińska M., *Sokolnia sądecka 105 lat w służbie miasta, regionu, ojczyzny*, Nowy Sącz 1998.
- Rajman J., *Zamek królewski w Nowym Sączu (około 1300-1611)*, Kraków 2023.
- Sitek A., *150 lat I Gimnazjum i Liceum im. Jana Długosza 1818-1968. Zarys monograficzny*, Nowy Sącz 1968.
- Skanseny po latach – założenia a realizacja. Materiały z ogólnopolskiej konferencji skansenowskiej*, Nowy Sącz, 5-6 X 1995 r., Nowy Sącz 1996.
- Sławecki R., *Manewr, który ocalił Kraków*, Kraków 1975.
- Spórna M., Wierzbicki P., *Słownik władców polskich i pretendentów do tronu polskiego*, Kraków 2003.
- Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Gimnazjum wyższego w Nowym Sączu za rok szkolny 1908*, Nowy Sącz 1908.
- Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Szkoły Ludowej za rok 1909*, Kraków 1910.
- Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Szkoły Ludowej za rok 1911*, Kraków 1912.
- Stanisława Tomkowicza Inwentarz zabytków powiatu sądeckiego. Z rękopisu Autora wydali i własnymi komentarzami opatrzyli Piotr i Tadeusz Łopatkiewiczowie*, Kraków 2007.
- Sygański J., *Historia Nowego Sącza od wstąpienia dynastii Wazów do pierwszego rozbioru*, t. I, Lwów 1901.
- Sygański J., *Historia Nowego Sącza*, t. III, Lwów 1902.
- Sygański J., *Nowy Sącz i jego pamiątki dziejowe*, Nowy Sącz 1892.
- Wierzbicki P., *Spišsko-sadecká obchodná cestá. Náčrt zo spišských zdrojov a hradov Ľubovňa, Podolinec, Nový Sącz a Czorsztyń*, Nový Sącz-Lubovňa 2010.
- Wierzbicki P., *Szlak spisko-sądecki. Szkic ze wskazaniem na źródła do Spisza i zamków Lubowla, Podoliniec, Nowy Sącz i Czorsztyń*, Nowy Sącz-Lubowla 2010.
- Wybrane sandecjana w zbiorach Archiwum Państwowego w Lewoczy*, pod red. A. Danowskiej, J. Mareckiego, wstęp B. Wierzbicka i P. Wierzbicki, Nowy Sącz 2017.
- Wiktor J., *Pieniny i Ziemia Sądecka*, Kraków 1956.
- Золотарь И.Ф., *Друзья познаются в беде*, Москва 1973.
- Zołotar I., *Przyjaźń wojennych lat*, Warszawa 1974.

2. Katalogi wystaw

- Borowski Zbigniew (1905-1966) rzeźba, rysunek, malarstwo – wrzesień – październik 1986*, Nowy Sącz 1986.
- Maszczyk M.T., *Galeria obrazów Marii Ritter i stare wnętrza mieszczańskie*, Nowy Sącz 1999.

3. Artykuły

- Anons prasowy, „Ziemia Sądecka”, nr 28, R. I, 8 XI 1913.
- Barycz H., *Zbiór ocalałych resztek listów do Szczęsnego Morawskiego z lat 1852-1897*, „Rocznik Sądecki”, t. II, 1949.
- Beiersdorf Z., Krasnowolski B., *Sztuka gotycka*, [w:] *Dzieje miasta Nowego Sącza*, t. I, pod red. F. Kiryka, Kraków 1992.
- Beiersdorf Z., Krasnowolski B., *Urbanistyka i architektura oraz plastyka*, [w:] *Dzieje miasta Nowego Sącza*, t. III, pod red. F. Kiryka i Z. Ruty, Kraków 1996.
- Biernacka R., *Romuald Reguła*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXX, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1987.
- Bilek M., *Dzieje aptek w powiecie nowosądeckim do 1951 roku*, Nowy Sącz 2010.
- Breit Cz., *Trudna sytuacja Muzeum Ziemi Sądeckiej*, „Gazeta Krakowska”, nr 123 (2393), 24 V 1956.
- Brylak-Załużska M., *Przeszłość dokumentowana, domniemana i „rzeczywistość skrzeczająca” – o powstawaniu ekspozycji „muzeum-wsi” w Sądeckim Parku Etnograficznym*, [w:] *Skanseny po latach – założenia a realizacja. Materiały z ogólnopolskiej konferencji skansenowskiej*, Nowy Sącz, 5-6 X 1995 r., Nowy Sącz 1996.
- Co zrobić z zamkiem sądeckim*, „Podhalański Kurjer Tygodniowy”, nr 4, 28 XI 1926.
- Cynarski S., Falniowska-Gradowska A., *Szlachta urzędnicza w Nowym Sączu*, [w:] *Dzieje miasta Nowego Sącza*, t. I, pod red. F. Kiryka, Kraków 1992.
- Drożdżik I., *Józef Wieniawa Zubrzycki – darczyńca Sądeckiej Biblioteki Publicznej*, „Rocznik Sądecki”, t. XLV, 2017.
- Dyba O., Kornecki M., Marcinek R., *Dzienniki Konserwatorskie Bogdana Tretera 1931–1944*, „Teki Krakowskie”, t. XI, Kraków 2000.
- First G., *Gabinet archeologiczny w I Gimnazjum w Nowym Sączu i jego twórca Stanisław Rzepiński*, „Almanach Sądecki”, nr 1/2, 2005.
- Gąsiorowski A., *Itinerarium króla Władysława Jagiełły 1386-1434*, Warszawa 1973.
- Golachowski K., *Inwentarz Archiwum Miasta Nowego Sącza z lat 1292-1772*, [w:] „Rocznik Sądecki”, t. III, 1957.
- Golik D., *Nieszczęście „Aloszy”*, „Biuletyn IPN”, nr 8-9, 2009.
- Golik D., *Tadeusz Dymel*, [w:] *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944-1956. Słownik biograficzny*. T. VI, pod red. K. Krajewskiego, Kraków-Warszawa-Wrocław 2010.
- Golik D., *Tadeusz Dymel „Srebrny” – bohater czy konfident?*, „Rocznik Sądecki”, t. XXXVIII, 2010.
- Kawiorski W., *Muzeum sądeckie do 1945 r.*, „Rocznik Sądecki”, t. XXVII, 1999.
- Kawiorski W., *Zbigniew Borowski kustosz Muzeum*, [w:] *Borowski Zbigniew (1905-1966) rzeźba, rysunek, malarstwo – wrzesień – październik 1986*, Nowy Sącz 1986.
- Kiryk F., *Stolica ziemi sądeckiej*, [w:] *Dzieje miasta Nowego Sącza*, t. I, pod red. F. Kiryka, Kraków 1992.
- Koło opieki nad zabytkami powiatu Nowosądeckiego*, „Kurjer Podhalański”, nr 31, R. III, 29 VII 1928.
- Krupiński A.B., *Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu – przeszłość, dzień dzisiejszy, kierunki rozwoju*, „Zeszyty Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu”, 1987.
- Lustracja Muzeum Ziemi Sądeckiej w Nowym Sączu*, „Głos Podhala”, nr 19, R. VI, 6 V 1934.
- Lustracja Muzeum Ziemi Sądeckiej w Nowym Sączu, dokończenie*, „Głos Podhala”, nr 21, R. VI, 20 V 1934.
- Marcinowska M., *Historia i współczesność nowosądeckiego muzeum*, „Rocznik Sądecki”, t. XXXVIII, 2010.

- Marcinowska M., *Lubomirscy starostowie sądecki (XVI-XVIII w.)*, „Rocznik Sądecki”, t. XXVII, 1999.
- Marcinowska M., *Powojenne wystawy muzealne w Nowym Sączu do 1965 roku i w Domu Gotyckim w latach 1965-2021*, „Studia Sandeczana”, t. III, Nowy Sącz 2022.
- Marcinowska M., *Wystawy Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu o oddziałach na terenie miasta*, „Studia Sandeczana”, t. IV, Nowy Sącz 2023.
- Migrała L., *Od Towarzystwa Turystycznego „Beskid” do Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego „Beskid” w Nowym Sączu 1906-2006*, Nowy Sącz 2006.
- Migrała L., *Wysadzenie zamku w Nowym Sączu w świetle relacji Witolda Młynca*, „Almanach Sądecki”, nr 3/4, 2015.
- Migrała L., *Zamek sądecki w świetle relacji i badań historycznych*, „Rocznik Sądecki”, t. XL, 2012.
- Mirek M., *Jezuita Jan Sygański – historyk Kościoła, badacz dziejów ziemi sądeckiej i lwowskiej (nadbitka ze: Stromata Historica In Honorem Romani Mariae Zawadzki)*, Kraków 2006.
- Morawski Sz., *Obrazki miast i miasteczek niektórych*, „Dziennik Literacki”, nr 33, R. XV, 14 VIII 1866.
- Mordawski Z., *Materiały do dziejów 1 pułku strzelców podhalańskich (wrzesień 1939 r.)*, „Rocznik Sądecki”, t. XX, 1992.
- Nowak T., *Nowy Sącz i Sądeczczyzna w latach potopu szwedzkiego (1655-1657)*, „Rocznik Sądecki”, t. XIII, 1972.
- Pawłowski E., *Pamięci Dyr. Stanisława Rachwała (5 XII 1956 r.)*, „Wiadomości Sądecko-Limanowskie”, nr 1 (44), 6 I 1957.
- Pawłowski K., *Stanisław Rzepiński*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXIV, Wrocław-Warszawa-Kraków 1992-1993.
- Piber-Zbieranowska M., *Nowy Sącz*, [w:] *Atlas historyczny Polski. Województwo krakowskie w drugiej połowie XVI wieku*, pod red. A. Rutkowskiego, cz. II, Warszawa 2008.
- Pieńkowska H., *Ochrona zabytków i rozwój Muzeum Ziemi Sądeckiej w okresie XXV-lecia Polski Ludowej*, „Rocznik Sądecki”, t. X/XI, 1969.
- Pieńkowska H., *Program i kierunki rozwoju muzeów Ziemi Krakowskiej*, „Arkusze Muzealne Ziemi Krakowskiej”, kwiecień 1975.
- Reguła R., *Muzeum Ziemi Sądeckiej*, „Głos Podhala”, literacko-naukowy specjalny dodatek do jubileuszowego numeru, 13 II 1938.
- Roszko J., *Rycerz w herbie*, „Dziennik Polski”, nr 120 (3817), 20-21 V 1956.
- Rzońca J., *Sądeczczyzna w pierwszej połowie XVIII wieku w opisie księży Jana i Stanisława Owińskich*, „Rocznik Sądecki”, t. XXX, 2002.
- Rzońca J., *Stanisław Rzepiński (1861-1944) – „neohumanista” sądecki*, „Rocznik Sądecki”, t. XXVII, 1999.
- Sadowski P., *Działania wojenne na Sądeczczyźnie w styczniu 1945 r.*, [w:] *Masz synów w lasach, Polsko... Podziemie niepodległościowe i opór społeczny na Sądeczczyźnie w latach 1945-1956*, pod red. D. Golika, Nowy Sącz 2014.
- Sitek A., *Sylwetki zasłużonych działaczy kultury*, „Rocznik Sądecki”, t. XII, 1971.
- Stevik M., *Zamek Lubowla od XIV do XVIII wieku. Rys historyczny*, „Almanach Sądecki”, nr 1/2, 2009.
- Suwała J., *Geneza zamku Sandecz*, [w:] *Geneza i plany zamku sądeckiego*, Nowy Sącz 2020.
- Szkaradek R., *Jak powstało Muzeum Ziemi Sądeckiej*, „Głos Podhala”, nr 33, R. X, 12-15 VIII 1938.
- Szkaradek R., *Numizmatyka w Muzeum Ziemi Sądeckiej*, „Głos Podhala”, nr 16, R. II, 13 IV 1930.
- Szkaradek R., *Zamek Królewski i Muzeum Ziemi Sądeckiej w Nowym Sączu*, [w:] *Kalendarz „Głosu Podhala” na rok 1934*, Nowy Sącz 1933.
- „Tygodniowy Kurjer Podhalański”, nr 10, R. II, 6 III 1927.
- Urbański B., *Komitet odbudowy zamku królewskiego w Nowym Sączu i jego działalność w okresie*

międzywojennym, „Almanach Sądecki”, nr 3/4, 2008.

W piątek – otwarcie Muzeum Ziemi Sądeckiej, „Ekspress Poranny Małopolski”, nr 219, R. XVII, 10 VIII 1938.

Wierzbicki P., *Najstarsze źródła do historii zamku sądeckiego*, „Zeszyty Sądecko-Spiskie”, t. 10, 2017.

Wierzbicki P., *Sandecjana w zbiorach fototeki i planów Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk w Warszawie*, „Zeszyty Sądecko-Spiskie”, t. 5, 2009.

Wierzbicki P., *Ziemia sądecka w okresie wojen polsko-tureckich (1683-1699)*, „Rocznik Sądecki”, t. XXXIII, 2005.

Winiarski W., *Z pamiętnika żołnierza września*, opr. W. Sobecki, „Rocznik Sądecki”, t. XXXIV, 2006.

Zaborowski A., *Zbiory Muzeum w Nowym Sączu*, „Rocznik Sądecki”, t. V, 1962.

Zołotar I., *Na Podkarpaciu*, [w:] *Byli z nami. O działalności radzieckich partyzantów na ziemiach polskich*, Warszawa 1966.

Zołotar I., *Przyjaźń krwią scementowana*, [w:] *Dynamit. Z dziejów ruchu oporu w Polsce południowej*, Kraków 1964.

III. Wystawy

Wystawa autorstwa: M. Marcinowska przy współpracy działów merytorycznych, *Nasze zbiory – nasza chluba*, Gmach Główny Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu; od 10 sierpnia 2018 do 17 lutego 2019 r.

Wystawa autorstwa: E. Ross-Pazdyk i B. Wierzbckiej, *Józef Wojtyga. Architekt i działacz niepodległościowy*, Muzeum Okręgowy w Nowym Sączu; od 7 lipca do 23 września 2023 r.

⇒ Spis treści

Wstęp	3
Piotr Wierzbicki	
Obraz zamku sądeckiego na przestrzeni wieków – analiza stanu badań	5
Dawid Golik	
Zamek sądecki w czasie II wojny światowej oraz jego zniszczenie	15
Leszek Migrała	
Muzealnictwo w Nowym Sączu do 1945 r.	25
Leszek Migrała	
Muzeum w Nowym Sączu w latach 1945–1975	43
Maria Marcinowska	
Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu od 1975 r. po współczesność. Wybrane działania	53
Bartłomiej Czech	
Próba klasyfikacji strat wojennych poniesionych przez Muzeum nowosądeckie na podstawie inwentarzy muzealnych oraz zachowanej dokumentacji archiwalnej	67
Justyna Stasiak-Harabin	
Pochodzenie i losy eksponatów Muzeum Ziemi Sądeckiej do 1945 r.	75
Joanna Hołda	
Zbiory Działu Etnograficznego	81
Beata Wierzbicka	
Zbiory Działu Historyczno-Archeologicznego	97
Edyta Ross-Pazdyk	
Zbiory Działu Sztuki	129
Bibliografia	187

WYSTAWA

Utracone, ocalone

Dom Gotycki
ul. Lwowska 3

29 września - 31 października 2023

Historia powstania i rozpadu zbiorów Muzeum Ziemi Sądeckiej
oraz powojenne losy Muzeum w Nowym Sączu

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego
pochodzących z Funduszu Promocji Kultury
w ramach programu "Badanie polskich straż węgierskich"

Organizator

Partnerzy medialni

Utracone oocalone

KOLEGIUM REDAKCYJNE

Bogusława Błażewicz, Piotr Drożdżik, Maria Marcinowska, Leszek Migrała, Danuta Plata,
Barbara Szafran, Anna Wideł (sekretarz), Beata Wierzbicka

REDAKCJA KATALOGU

Beata Wierzbicka

FOTOGRAFIE

Piotr Drożdżik – eksponatów
Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu – archiwalne
Archiwum Akt Nowych w Warszawie – archiwalne

PROJEKT GRAFICZNY

Olga Niekurzak

KOREKTA

Agata Tobiasz

WYDAWCA

Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu
ul. Jagiellońska 56
33-300 Nowy Sącz

DRUK

Drukarnia GOLDRUK, Nowy Sącz

AUTORZY WYSTAWY

Joanna Hołda, Bogusława Błażewicz (Dział Etnograficzny)
Beata Wierzbicka, Bartłomiej Czech (Dział Historyczno-Archeologiczny)
Edyta Ross-Pazdyk, Justyna Stasiak-Harabin (Dział Sztuki)

AUTORZY NOT KATALOGOWYCH

J.H. – Joanna Hołda
B.W. – Beata Wierzbicka, B.C. – Bartłomiej Czech, E.R.P. – Edyta Ross-Pazdyk,
J.S.H. – Justyna Stasiak-Harabin, B.S. – Barbara Szafran

© Copyright by Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu

Nakład: 1500 egz.
ISBN 978-83-969128-3-1
Egzemplarz bezpłatny

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego pochodzących z Funduszu Promocji Kultury w ramach programu „Badanie polskich strat wojennych”.

MUZEUM OKRĘGOWE
w Nowym Sączu

INSTYTUCJA KULTURY WOJEWÓDZTWA MAŁOPOLSKIEGO

ISBN 978-83-969128-3-1

